

О. М. АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Київ
«Грамота»
2016

Умовні позначення

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо зміст
і особливості
художнього твору

Творчо
мислимо

Виконуємо
домашнє
завдання

- Авраменко О. М.**
А21 Українська література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч.
закл. / О. М. Авраменко. — К. : Грамота, 2016. — 256 с. : іл.
ISBN

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та новій програмі з української літератури. Видання містить художні твори, відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості восьмикласників.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

ВСТУП

Художня література як одна з форм духовної діяльності людини

Здавалося б, звичайні слова — зорі, груші, тиша, ночі, куполи, передчуття, осінь... — але коли їх майстерним пером митця поєднати в речення, вони зазвучать по-іншому — емоційно, зворушливо, тобто по-художньому. Ось прочитайте поданий нижче текст, яскраво домальовуючи картини, що виникають в уяві, і ви в цьому переконаєтеся...

Коли за селом стихає гул комбайна, коли в тиші ночей на землю починають падати зорі та груші, коли з небесного купола з'їде Великий Віз, мене щемно огортає передчуття осені. А ще як побачу в тишних кронах жовтий листок, а ще як підпалить хтось картоплиння! Дим перемішується з пахощами яблук і нагадує мені, що це минає серпень, що сонце заходить далеко не там, де заходило в червні. І, дивлячись на край свіжої ріллі, бачу кінець літа. А я наче й не набувся в його теплі, не нажився в його розкоші! Та зелені клени вже маряться золотими. І здається, що не комори наповнюються урожаєм, а сама душа збагачується життєвим ужинком.

О цій порі, коли копають картоплі, я щоразу й усе глибше впадаю в якусь велику й терпко-піднесену покору. Під її могутнім впливом безмовно дозволяю деревам скидати листя, відпускаю у вирій журавлів і благословляю діток у школу. Бо повітря все дужче пахне вереснем, а вересень пахне сторінками нових підручників. На шкільному подвір'ї враз здійметься гамір, і почнеться новий навчальний рік. Так заведено здавна, і це неодмінно, як осінь.

А. Шкурко. Кінець літа. 1986 р.

У цій мініатюрі якихось незвичайних поетичних слів не так багато (*терпко-піднесений, щемно, покора, благословляти*), проте вся вона напрочуд поетична. Її могла написати лише людина з багатим духовним світом і тонким відчуттям слова. Ця людина – Василь Думанський, письменник із с. Серединки, що на Вінниччині. Йому доля з раннього дитинства присудила бути прикутим до ліжка: здавалося, вибору не було, адже вирок долі оскарженню не підлягав... Але, приречений на нерухомість, Василь зробив свій вибір, єдино можливий і єдино правильний, – він вибрав Слово.

Ще раз уважно прочитайте заголовок цього розділу: у ньому є важливі слова – *духовна діяльність людини*. Саме духовна діяльність В. Думанського й інших письменників витворила літературні шедеври, якими ми сьогодні захоплюємося.

У чому ж секрет притягальної сили довершених художніх творів, зокрема й мініатюри В. Думанського «Коли копають картоплі»? Секретів багато, але головний – це наявність у творі різноманітних образів.

Що таке образ? **Образ** – це конкретна й водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу й має естетичне значення. Художній образ – це не копія дійсності, що має місце, наприклад, у газетних репортажах або у творах документального характеру. Віддзеркалений у художньому образі предмет дійсності постає в мистецтві не як конкретний, він слугує засобом утілення загального. Мистецтвознавець О. Андреев так пояснює це на матеріалі живопису: «Візьмімо, наприклад, картину П. Брейгеля «Сліпі»: на ній зображені люди, які повільно бредуть ланцюжком, тримаючись за плече товариша, який іде попереду. Передній із них, спіткнувшись, падає й тягне за собою наступного. Глядач бачить: ще одна мить – і весь ланцюжок спіткає та ж сама доля. Живописець показав тут, здавалося б, конкретну, одиничну, побутову сцену. Проте це лише найелементарніший рівень прочитання змісту картини. Глибше проникнення до її змісту дає змогу витлумачити брейгелівських сліпих як певний узагальнений символ – образ людства, яке не знає й не бачить, куди воно йде».

П. Брейгелъ. Сліпі. 1568 р.

Художні образи мають такі різновиди: словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін. Скажімо, у мініатюрі В. Думанського наявні **слухові образи** (*стихає гул комбайна, в тиші ночей, падають груші*), **зорові** (*жовтий листок, зелені клени*) і **нюхові** (*дим, пахоці яблук*). **Образом-символом** можна вважати вересень (*пахне вереснем, сторінками нових підручників*), який символізує початок осені й навчального року в школах; зібрану картоплю, що символізує збір урожаю; відліт журавлів, який означає закінчення теплої пори року.

Захар і Максим Беркути, Мирослава, Бурунда-бегадир є *образами-персонажами* (повість І. Франка «Захар Беркут»). **Словесними образами** вважають тропи: епітети (*тертко-піднесена покора, пишні крони*), метафори (*дерева скидають листя, душа збагачується*) та ін.

Цікаво, що той самий художній образ різні люди сприймають по-різному: для когось дим від підпаленого картоплиння їдкий і неприємний, а для когось він ароматний, пов'язаний із приємними подіями, тому й викликає лише позитивні емоції. Скільки людей — стільки й думок. Тим-то світ і прекрасний! Отже, можна зробити висновок, що художній образ може бути багатозначним.

По-справжньому читати й сприймати поезію або прозу, уміти насолоджуватися художніми образами, тонко відчувати красу слова допоможе вам уміння аналізувати літературні твори. Тут вам стане в пригоді такий вид роботи, як заповнення *літературного паспорта*. Його бланк ви знайдете на одному з фоліоів цього підручника.

Сприйняття художніх образів літературного твору дає естетичну насолоду читачеві, виховує смак. Зважаючи на це, художні твори виконують різні *функції*, з-поміж яких найголовнішими є такі:

- *естетична* — твір дає інтелектуально-емоційне задоволення, збуджуючи уяву читача й спонукаючи його до співпереживання тому, про що йдеться у творі;
- *виховна* — читач осмислює історії життя героїв, оцінює їхні вчинки, співпереживаючи разом із ними, і цей досвід допоможе йому в майбутньому;
- *пізнавальна* — художній твір є джерелом поповнення знань про навколишній світ, розширює уявлення про історичну епоху, описану в ньому, про побут, культуру та звичаї зображених людей.

Твори Тараса Шевченка й Лесі Українки, Михайла Коцюбинського й Ніни Бічуї, фольклорні твори, з якими ви ознайомитеся на сторінках цього підручника, збагатять вас досвідом попередніх поколінь, підкажуть, як зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, принесуть естетичну насолоду.

1. Прочитайте уривок із вірша М. Рильського.

*Коли копають картоплю —
стелиться дим над землею,
листя летить воскувате,
ніби метеликів рій,
пахне грибами й медом,
вогкістю пахне тією,
що, oprіч назви «осінь»,
немає імені їй.*

Лише нюховим є образ

- А** меду **В** грибів
Б диму **Г** вогкості

2. Словесний образ-епітет ужито в рядку

- А** другому **В** четвертому
Б третьому **Г** п'ятому

3. У мініатюрі В. Думанського «Коли копають картоплю» **НЕМАЄ** образу

- А** диму **В** картоплі
Б осені **Г** метеликів

4. Що таке художній образ? Які ви знаєте різновиди художніх образів?
5. Згадайте раніше прочитаний художній твір, у якому яскраво виражена виховна функція. Прокоментуйте її.
6. Наведіть приклад виховної функції одного з раніше прочитаних творів.
7. Згадайте раніше вивчений напам'ять вірш, від якого ви дістали естетичне задоволення. Прочитайте кілька рядків із нього.
8. Як ви розумієте слова із заголовка цього розділу — *духовна діяльність людини*?
9. Знайдіть на одному з форзаців підручника бланк літературного паспорта. Поміркуйте, чому заповнення (чи незаповнення) окремих пунктів залежить від того, до якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — належить художній твір.
10. Усно опишіть художні образи, створені В. Ковальчук у картині «Дитячі сни», що на обкладинці цього підручника.

11. Уважно розгляньте картину «Кінець літа» А. Шкурка (с. 3). Які образи вам найбільше сподобалися. Запишіть їх у зошит, наділивши епітетами.
12. Заповніть літературний паспорт вірша В. Симоненка «Лебеді материнства», який ви вивчали в 7 класі.

- Згадайте, які художні образи є в «Пісні про рушник» А. Малишка. Запишіть по одному-два приклади в робочий зошит.

*Нюховий образ —
Слуховий образ —
Зоровий образ —
Образ-символ —*

УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Українські історичні пісні

Українські історичні пісні як окремий жанр виникли в XV–XVI ст., коли нашим землям постійно загрожували грабіжницькі набіги татар із Кримського ханства. Рятуючись від ворожої навали, мешканці українських сіл і міст покидали свій дім і вирушали за Дніпрові пороги. Так боротьба проти нападників перетворила хліборобів і ремісників на воїнів-козаків, які будували укріплення із січених дерев'яних колод. Згодом утворилася Запорозька Січ – суспільно-політична й військово-адміністративна організація українського козацтва, про яку ви більше дізнаєтеся на уроках історії України. А зараз розгляньте карту наших земель у XVI ст. й порівняйте її із сучасними кордонами.

Звичайно ж, український народ возвеличив своїх славних синів – захисників рідного краю – у піснях.

Н. Самсон. Карта Запорозької Січі. 1665 р.

Теорія літератури

Історичні пісні — це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та реальних історичних осіб.

Історичні пісні розповідають про конкретні або типові історичні події, їхні персонажі — реальні особи. Головною темою творів цього жанру є боротьба українців із турецько-татарськими нападниками та польськими й московськими загарбниками. До якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — належать історичні пісні? Цей жанр поєднує ознаки лірики (віршована форма, емоційність) й епосу (події, герої, сюжет). Тому історичні пісні є жанром ліро-епічних творів.

Між іншим, термін «історична пісня» в науковий обіг увів Микола Гоголь.

Найдавніші історичні пісні змальовують складний період в історії України — звияжну боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами в XV–XVI ст., страшне спустошення українських земель, насильство. Одна з найвідоміших пісень цього періоду — «*Зажурилась Україна*», вона закликає всіх — від козака до бурлака — дати дружну відсіч нападникам, провчити їх. Хоч і йдеться в цій пісні про трагічні події, проте в ній звучать завзяття й оптимізм із нотами гумору. У ній змальовано загальну картину боротьби із збірними образами.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити.
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.
Котрі молодії —
У полон забрато;
Як зайняли, то й погнали
До пана, до хана.
Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли¹ малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!

Ой ти станеш на воротах,
А я в закаулку,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками.
Ой, щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини²,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

Пам'ятник на могилі
Івана Сірка.
с. Катувівка,
Дніпротетровської
обл.

У пісні «*Та, ой, як крикнув же козак Сірко*» ми бачимо не лише збірні образи козаків чи татар, а й конкретну історичну постать — Івана Сірка, який веде своє військо козацьке на боротьбу з татарами. Іван Сірко — легендарний кошовий отаман Запорозької Січі, він здобув 65 перемог у боях, його вважали характерником³.

У пісні Іван Сірко порівнюється із сизим орлом, а військо — із сонечком. У цих порівняннях легко розшифрувати всенародну любов до своїх захисників.

У пісні «*Та, ой, як крикнув же козак Сірко*» багато характерних для фольклорних творів художніх засобів, за допомогою яких яскраво оспівано героїзм Сірка та його війська. Серед них:

- повтори (*ми думали, козак Сірко*);
- вигуки (*ой, гей*);
- слова із зменшено-пестливими суфіксами (*козаченьки, сонечко*);
- постійні епітети (*сизий орел, вороний кінь, битий шлях*);
- художній паралелізм — явища природи (*туман поле покриває*) зображаються паралельно з явищами людського життя (*Сірко із Січі та вижджає*).

¹ Гринджоли — сапи.

² Ружина (від *ружко*, діал.) — ружниця.

³ Характерник (заст.) — чаклун, чарівник.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,
 Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
 «Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
 Та збирайтеся до хана у гості!»
 Та туман поле покриває,
 Гей, та Сірко із Січі та виїжджає.
 Гей, та ми думали, та ми ж думали,
 Що то орли та із Січі вилітали, —
 Аж то Військо та славне Запорозьке
 Та на Кримський шлях із Січі виїжджало.
 Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що сизий орел по степу літає, —
 Аж то Сірко на конику виїжджає.
 Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що над степом та сонечко сяє, —
 Аж то Військо та славне Запорозьке
 Та на вороних конях у степу виграває.
 Та ми думали, ой, та ми ж думали,
 Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
 Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
 На битому шляху на татар оступає.

До речі...

Відомий лист запорозьких козаків до султана Туреччини Мехмета IV 1876 р. підписав сам Іван Сірко, цю подію зображає славетне полотно І. Рєпіна «Запорозьці пишуть листа турецькому султану».

І. Рєпін. Запорозьці пишуть листа турецькому султану. 1880–1891 рр.

1. Пісня «Зажурилась Україна» розповідає про боротьбу українського народу з
 - А польською шляхтою
 - Б турецько-татарською ордою
 - В московськими загарбниками
 - Г тодішньою панівною верхівкою
2. Козацьке військо в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» порівнюється з
 - А сонечком
 - Б туманом
 - В місяцем
 - Г шаблюю
3. Постійний епітет ужито в рядку
 - А ...туман поле покриває
 - Б ...орли та із Січі вилітали
 - В ...сизий орел по степу літає
 - Г ...над степом та сонечко сідає

4. Дайте визначення історичних пісень.
5. У якому столітті виникли історичні пісні?
6. Що ви знаєте про часи, змальовані в прочитаних піснях?
7. Розкрийте значення слів *орда*, *гринджоли*, *ружина*, *бурлака*.
8. Який заклик звучить у пісні «Зажурилась Україна»?
9. Який провідний мотив пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»?
10. Як оповідач ставиться до Івана Сірка та його війська в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»? Проілюструйте свою думку конкретними прикладами з тексту.

11. Усно опишіть картину І. Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», висловивши своє враження від неї.
12. Випишіть по одному прикладу персоніфікації й художнього паралелізму з пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».

Заповніть літературний паспорт пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».

ЛЕГЕНДАРНИЙ МОРОЗЕНКО

Український народ завжди з великою повагою ставився до своїх героїв. Про них складали легенди, перекази, думи та пісні, їх возвеличували у своїх творах письменники. Саме історичні пісні бережуть пам'ять про подвиги національних героїв. Бувало так, що нашими героями ставали не тільки етнічні українці, а й представники інших народів.

Цікавою є історія героя історичної пісні «*Ой Морозе, Морозенку*». Прототипом¹ Морозенка став Станіслав-Нестор Мрозовицький. Він жив на Поділлі, походив із шляхетської² польської родини, був одним із найбільших

¹ *Прототип* — конкретна особа, факти життя або риси характеру якої покладені в основу образу літературного або історичного персонажа.

² *Шляхетський* походить від *шляхта*. *Шляхта* — дворянство Польщі, України, Білорусі, Литви.

магнатів Речі Посполитої. Освіту здобував у Краківському й Падуанському університетах. Вирастаючи серед казкової української природи й слухаючи задушевні українські пісні, мелодійну мову, Нестор полюбив народ цієї землі. Він зрікся католицизму, усіх своїх багатств і перейшов до православ'я. 1642 р. подався на Запорозжя й записався там рядовим козаком. Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького Морозенко (саме так він записався до курінного реєстру) швидко став улюбленцем гетьмана, дослужившись до полковника. Він був організатором військових дій на Поділлі, відзначився в битві під Пилявцями, керував кіннотою у війську Б. Хмельницького під Збаражем, де в 1649 р. героїчно загинув у бою (за іншими джерелами — на Савур-могилі¹), а народ із вдячністю й любов'ю склав про його подвиг пісню.

Цікаво, що пісня «Ой Морозе, Морозенку» була настільки популярною в різних куточках України, що нині дослідники налічують сорок її варіантів. Фольклористи й історики вважають оспіваного Морозенка узагальненим образом українського козака, хороброго й відважного воїна, що ввібрав найкращі риси козаків-патріотів, які мужньо й самовіддано боронили свій край проти турецько-татарських завойовників, проти польсько-шляхетського гніту.

Пам'ятна дошка С.-Н. Мрозовицькому. Збаразький замок. 1975 р.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче!

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
Буйне військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграє.

То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила, —
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бились наші козаченьки
До ночі глухої, —
Полягло наших чимало,
А татар — утроє.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята, —
Замучили молодого
Татари прокляті!

¹ *Савур-могила* — назва, яка багато разів трапляється в історичних піснях, легендах, переказах XVII–XVIII ст. Відома Савур-могила на Донеччині.

Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце відірвали.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу:
«Дивись тепер, Морозенку,
Та на свою Україну!»

Вся ти еси, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем та сльозами
Та кров'ю полита!

І поки над білим світом
Світить сонце буде, —
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

Ю. Брайдт. Повернення козаків з походу. 1894 р.

Зауважте!

Не дивуйтеся, якщо в якомусь із варіантів пісні Морозенко бореться вже не з татарами, адже в інших версіях герой змагається з ляхами-панами, турками чи просто з лихими ворогами.

СЛАВЕТНИЙ МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК

Максим Залізник — керівник гайдамацького¹ повстання, яке в історії називають *Коліїщиною* (1768). Він родом із Чигиринщини (Черкаська область), зберігся опис його зовнішності: «Середній на зріст, широкоплечий, сіроокий чоловік із темно-русявим оселедцем чуба, закинутим за праве вухо».

Проголосивши себе полковником, Максим Залізник зібрав у Холодному Яру загін повстанців і захопив Жаботин, жорстоко покаравши шляхту, потім завоював Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів і підійшов до Умані, одного з найважливіших військових укріплень поляків. Однак загін польського війська під керівництвом Івана Гонти, висланий проти Залізняка, перейшов на бік повстанців. Але російські та польські війська жорстоко придушили повстання,

¹ *Гайдамацький* походить від *гайдамака*. *Гайдамака* — учасник народно-визвольної боротьби у XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту.

Гонту стратили, а Залізняка вислали в Сибір¹ на довічну каторгу.

Пісня «Максим козак Залізник» описує гайдамацьке повстання, ушлявлюючи ватажка Залізняка. Народ порівнює Максима із «пишною рожею», возвеличує його військову майстерність і вправність. Аби увиразнити ці якості, автор-творець вдається до гіперболи, коли каже «зібрав війська сорок тисяч», адже відомо, що загін гайдамацького ватажка перед захопленням Умані налічував лише кілька сотень осіб.

І. Гончар.
Максим Залізник.
1966 р.

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізник,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч²
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці³
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізник
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, –
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

¹ Сибір – місце заслання людей на каторгу в царській Росії та СРСР.

² Зібрав війська сорок тисяч – гіпербола, адже відомо, що загін Залізняка перед захопленням Умані налічував кілька сотень осіб.

³ Шанці – окопи.

- Повстання гайдамаків зображено в пісні
 - «Зажурилась Україна»
 - «Ой Морозе, Морозенку»
 - «Максим козак Залізняк»
 - «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»
- У битві під Збаражем (за іншою версією — на Савур-могили) героїчно загинув герой пісні
 - «Зажурилась Україна»
 - «Ой Морозе, Морозенку»
 - «Максим козак Залізняк»
 - «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»

- Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А <i>Попереду Морозенко сивим конем виграває</i>
2 гіпербола	Б <i>Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками</i>
3 порівняння	В <i>Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині</i>
	Г <i>Як поїхав на Вкраїну, як пишная рожа</i>

- Розкажіть, що ви знаєте про Нестора Мрозовицького — героя, оспіваного народом.
- З яким природним явищем народ порівнює татар? Чому, на вашу думку, саме з цим явищем? Процитуйте ці рядки.
- Поділіть пісню «Ой Морозе, Морозенку» на сюжетні елементи — експозицію, зав'язку, розвиток подій, кульмінацію й розв'язку. Визначте, які рядки відповідають кожному сюжетному елементу.
- Яка ідея звучить в останніх двох строфах пісні «Ой Морозе, Морозенку»?
- Що ви знаєте про Коліївщину? Хто такі *гайдамаки*?
- Якими словами народ виявляє свою повагу й любов до героя в пісні «Максим козак Залізняк»?
- Доведіть, що пісня «Максим козак Залізняк» історична.

- Якою, на вашу думку, має бути мелодія до пісні «Ой Морозе, Морозенку»? У яких місцях твору вона змінюється, як саме й чому?
- Заповніть літературний паспорт пісні «Максим козак Залізняк».

До речі...

Слово *залізняк* має кілька значень — 1) мінерал, що містить залізо; 2) річковий сірий рак із широкими клішнями; 3) торговець залізними виробами; 4) ливарник — робітник, який відливає металеві вироби.

- Підготуйтеся до виразного читання пісні «Ой Морозе, Морозенку».
- Напишіть невелику легенду (7–10 речень) про те, як героя Максима почали називати Залізняком (за бажанням).

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан Хмельницький — один із найвідоміших у світі українців. Він прославлений керівник Національно-визвольної війни українського народу, гетьман України 1648–1657 рр., організатор українського війська. Його вважають найавторитетнішим гетьманом за всю історію України. Період його правління називають *Хмельниччиною*.

Богдан Хмельницький народився в шляхетсько-козацькій родині, освіту почав здобувати в школах Чигирини й Києва, продовжив навчання в єзуїтському колегіумі м. Львова. Опанував польську та латинську мови, а з часом — турецьку й французьку. Добре знав історію, юридичну й військову справу. Богдан мав сильний і вольовий характер — риси справжнього воїна-захисника. В історію ввійшли блискучі перемоги Війська Запорозького під проводом Б. Хмельницького над польською шляхтою під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та ін. У ході війни славний гетьман уперше в історії політичної думки України сформулював ідею створення власної незалежної держави.

Захоплення мудрістю й сміливістю славного гетьмана український народ висловив у пісні «*Чи не той то хміль*». Початок твору побудований на художньому паралелізмі, коли явища природи (*хміль в'ється*) зображаються паралельно з явищами життя людей (*Хмельницький з ляхами б'ється*). Хоча картина поразки ляхів (поляків) і жорстока, проте, за народними уявленнями, це справедлива кара, адже вороги прийшли на українську землю з мечем. Приєм гіперболи типовий для фольклорних творів: у пісні йдеться про сорок тисяч ляхів «хорошої вроди», хоча відомо, що в битві під Жовтими Водами десятитисячне військо Хмельницького розбило дванадцятитисячну армію поляків. У багатьох піснях Жовті Води (інші назви — Золотий Брід, Золота Вода) символізують силу, могутність і непереможність військ Богдана Хмельницького.

Пам'ятник
Богданові Хмельницькому.
м. Київ

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,

Що ляхів рубає.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду¹, —

¹ *Золотий Брід, Золота Вода* — народна пісенна назва урочища Жовті Води.

Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води, —
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди». —
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,
Ще й орду татарськую
За собою веду, —
А все того, вражі ляхи,
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,

Вициривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати, —
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи;
Де які повки, —
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіти —
Не по одним ляшку
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по одним ляшку
Зосталась вдовиця...

СЛАВНИЙ ЛИЦАР УКРАЇНИ

Тарас Шевченко нарід Устима Кармелюка (у народі — Кармалюка) *славним лицарем України*, а ще в народі його називають *український Робін Гуд*. За що ж його так любили? Устим Кармелюк підняв на велике повстання проти кріпосного ладу майже двадцять тисяч селян!

Він народився на Поділлі, яке в той час жило в мороку кріпосництва. Знуцання над кріпаками були такі, що терпіти не ставало сил. Почуття страшної несправедливості не давало спокою Устимові, тож він протягом 23 років здійснив із повстанцями понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки (1813–1835). Його кілька разів заарештовували, катували, засиляли в Сибір,

але він мужньо переносив тортури, чотири рази тікав із каторги й продовжував свою справу на батьківщині. Захоплені в поміщиків гроші й майно він роздавав селянській бідноті. За словами тих, хто знав Кармелюка, він був не дуже високий, але плечистий, надзвичайно сильний і розумний лицар. Ось один із спогадів жителя с. Гуменці. Якось Кармелюк відібрав багато золота в місцевого здирника й роздав бідним жінкам, які йшли по дорозі. На прощання він сказав: *«Беріть золото, хай діти ваші вдома не плачуть... Як мене десь уб'ють, споміняйте Кармелюка...»*

І донині слава про лицаря України живе в багатьох піснях, одна з них — *«За Сибіром сонце сходить»*. Вона написана у формі розповіді самого Кармелюка — від першої особи. Устим розповідає про свою нелегку долю:

В. Тропінін. Портрет українського селянина. 1830–1840 рр.

утікши із Сибіру й повернувшись до рідного краю, він не може бачитися з родиною, адже його відразу ж схоплять, тож він і далі продовжує свою діяльність як народний месник.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить...
Хлопці, не зівайте:
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Зібрав собі славних хлопців...
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожнього.

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Чи хто іде, чи хто їде,
Так час нудно ждати,
Що не маю пристанища,
Ані свої хати.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю —
Сам гірко заплачу!

Асесори, ісправники
За мною ганяють, —
Більше ж вони людей вбили,
Як я гріхів маю!

Куди піду, подивлюся —
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює, й ночує.

Зовуть мене розбійником,
Що людей вбиваю, —
Я багатих убиваю,
Бідних награждаю.

Убогому, нещасному —
Тяжкая робота,
А ще гіршая неправда —
Вічная скорбота!

З багатого хоч я візьму,
Убогому даю;
А так гроші розділивши,
Гріха я не маю.

1. Ім'я народного месника, який наділяв бідних награбованим у багатіїв, уславлено в пісні

- А** «Чи не той то хміль»
Б «Ой Морозе, Морозенку»
В «Максим козак Залізняк»
Г «За Сибіром сонце сходить»

2. Пісня «Чи не той то хміль» закінчується словами

- А** ...оце ж тобі, вражий турчин, з душею розлука.
Б ...не по однім ляшку зосталась вдовиця.
В ...а так гроші розділивши, гріха я не маю.
Г ...твої думи, твої пісні не забудуть люди.

3. Установіть відповідність.

Назва пісні	Уривок
1 «Чи не той то хміль»	А <i>Годі тобі, пане-брате, Гринджоли малювати...</i>
2 «Ой Морозе, Морозенку»	Б <i>Їде ляхів сорок тисяч Хорошої вроди.</i>
3 «Максим козак Залізняк»	В <i>Маю жінку, маю діти, Та я їх не бачу!</i>
4 «За Сибіром сонце сходить»	Г <i>Накидали за годину Панів повні шанці...</i>
	Д <i>Полягло наших чимало, А татар — утрое.</i>

- Розкажіть, що ви знаєте про Б. Хмельницького.
- Яку історичну подію зображено в пісні «Чи не той то хміль»?
- Знайдіть приклади гіперболи в пісні «Чи не той то хміль». З якою метою цей художній засіб використовують у піснях про народного героя?
- Що таке *художній паралелізм*? Знайдіть кілька прикладів цього художнього засобу в пісні про Б. Хмельницького. Яку роль відіграє він у творі?
- Чому Устима Кармелюка називають *українським Робіном Гудом*?
- Як ви розумієте слова Устима Кармелюка «Хоч, здається, не в кайданах, а все ж не на волі»?
- Як впливає на читача (слухача) виклад саме від першої особи — Устима Кармелюка — у пісні «За Сибіром сонце сходить»?

- Поділіть пісню «Чи не той то хміль» на три частини за змістом. Доберіть до кожної заголовки і запишіть у робочий зошит.
- Поміркуйте, чому пісня про народного месника має назву «За Сибіром сонце сходить».

- Підготуйтеся до конкурсу з виразного читання історичних пісень.
- Підготуйте мультимедійну презентацію до однієї з вивчених історичних пісень на тему «Герой, ушавлений у піснях» (за бажанням).

ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ

«Ця дівчина не просто так, Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа» — цими словами захищає на суді Марусю Чурай закоханий у неї благородний козак Іван Іскра. Проте дівчина любить Григорія Бобренка, мати якого має інші плани: вона хоче одружити сина із заможною Галею Вишняківною.

Під час Національно-визвольної війни українського народу проти польської шляхти під проводом Б. Хмельницького 1648 р. у складі Полтавського полку служили Іван Іскра й Грицько Бобренко. За переказами, Маруся чекала з війни Гриця, проте той скорився волі матері й одружився з Галею. Ображена Маруся його отруїла, за це її засудили до смертної кари, але перед стратою Іван Іскра встиг принести помилування від гетьмана. Згодом від туги Маруся померла, залишивши нам у спадок свої безсмертні пісні.

Життєпис Марусі Чурай складено за її творами та на основі переказів, легенд, усних спогадів її сучасників, записи яких не збереглися. На початку цієї розповіді процитовано слова Івана Іскри з роману Л. Костенко «Маруся Чурай», з яким ви ознайомитеся в 11 класі. Поетеса теж починає свою розповідь із застереження, що це її версія історії народної піснетворки, заснована на переказах, легендах і піснях самої Марусі Чурай. А як же з документами? Адже відомо, що в XVII ст. в Україні вже були судові установи, які мали б фіксувати всі справи на папері. Ліна Костенко починає свій роман із розповіді, що влітку 1658 р. згоріла Полтава доценту, перетворивши судові справи на попіл...

В. Маковський. Українська дівчина. 1880 р.

Чому ж гетьман Б. Хмельницький помилював Марусю? Її батько був героєм України, хоробрим козаком, якого після поразки в битві під Кумейками 1637 р. стратили поляки. Крім того, Маруся мала чудовий голос і сама складала пісні, з якими козаки йшли в похід боронити свій край від нападників, про це говорить Іван Іскра під час суду:

Коли в похід виходила батава¹, —
її піснями плакала Полтава.
Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.

Відтоді й донині співають пісні, авторство яких приписують Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «В кінці греблі шумлять верби», «Грицю, Грицю, до роботи» та ін. Її пісні найчастіше пов'язані з власним життям, наприклад «*Ой не ходи, Грицю*». Сюжет цієї пісні ви вже знаєте з прочитаного життєпису піснетворки.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
Одна дівчина чорнобривая,
То чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля² копала,
А у понеділок переполоскала,
А у вівторок зілля варила,
А в середу рано Гриця отруїла.

¹Батова (заст.) — лава, ряд.

²Зілля — різноманітні, здебільшого запахні трави'янисті рослини; навар або настій із деяких рослин, який використовується в народній медицині переважно з лікувальною метою.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
«Нащо ти, дочко, Гриця отруїла?»

«Ой мати, мати, жаль ваги не має,
Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться він сирій землі!

Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати била!
Оце ж тобі, Грицю, за тее заплата:
Із чотирьох дощок дубовая хата!»

Пісня «*Засвіт встали козаченьки*» розповідає про козака, який вирушає в похід захищати рідний край, він просить матір, аби вона прийняла його кохану Марусю, якщо з ним раптом щось трапиться. Пісня побудована на зворушливому діалозі сина з матір'ю, який прикрашають і постійні епітети (*кінь вороненький, ясні очі*), і слова із зменшено-пестливими суфіксами (*доріженька, Марусенько*), і повтори (*не плач, не плач, Марусенько*) — широкий набір художніх засобів, властивих фольклорним творам.

М. Пимоненко. Проводи козака. 1902 р.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводить.

— Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Через чотири неділеньки
Додому вертайся!

— Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутися,
Та щось кінь мій вороненький
В воротях спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

До речі...

У народі пісня «Засвіт встали козаченьки» відома ще з іншою назвою — «Засвистали козаченьки». Багатоваріантність — типова ознака твору усної народної творчості. Пісні Марусі Чурай стали настільки популярними, що їх ми сприймаємо як фольклорні твори.

У пісні «*Віють вітри, віють буйні*» дівчина передає свої важкі почуття туги за коханим, який далеко від дому й не відомо, чи колись повернеться. Розлуку з милим-чорнобривим вона називає лютим горем, а себе порівнює з билинкою в полі. Підсилює ці почуття художній паралелізм (*дерева гнуться — сльози не лютяться*). У 9 класі ви читатимете п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського, головна героїня якої на початку твору виконує цю пісню, адже вона переживає ті самі почуття через розлуку з коханим Петром, що й Маруся.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не лютяться.

В. Ульянов.
Маруся Чурай. 1974 р.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок, —
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі:
Чи ж щаслива ж та билінка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

1. Прочитайте рядки.

*Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.*

В уривку наявний художній засіб

- А** персоніфікація
Б порівняння
В гіпербола
Г епітет

2. Установіть відповідність.

Назва пісні	Уривок
1 «Ой не ходи, Грицю»	А <i>Єсть же люди, що і моїй Завидують долі.</i>
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б <i>У неділю рано зілля копала, А у понеділок переполоскала.</i>
3 «Засвіт встали козаченьки»	В <i>Ця дівчина не просто так, Маруся. Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.</i>
	Г <i>Прийми ж мою Марусеньку, Як рідну дитину.</i>

3. Установіть відповідність.

Назва твору	Провідний мотив
1 «Ой не ходи, Грицю»	А проводи сина в похід
2 «Віють вітри, віють буйні»	Б помста через зраду
3 «Засвіт встали козаченьки»	В захист рідної землі
	Г туга за коханим

4. З яких джерел ми знаємо про життя Марусі Чурай?
 5. Розкажіть про життя Марусі Чурай.
 6. Згадайте, що таке *сюжет художнього твору*. Скажіть, що допомагає в пісні «Ой не ходи, Грицю» рухати сюжет.
 7. Коротко перекажіть зміст пісні «Засвіт встали козаченьки», використавши різні інтонації для відтворення реплік у діалозі.
 8. Чому, на вашу думку, у пісні «Засвіт встали козаченьки» так багато слів із зменшено-пестливими суфіксами?
 9. Хто є оповідачем у пісні «Віють вітри, віють буйні»? Поміркуйте, чому в цій пісні для передавання почуттів використано саме монолог.
 10. Назва художнього твору зазвичай передає його тему, головну думку. Чи так це з назвою пісні «Віють вітри, віють буйні»?

11. Намалюйте словесний портрет Марусі Чурай, використавши картину В. Мавровського «Українська дівчина».
 12. Пригадайте, що таке *балада* як літературний жанр. Проведіть невелике дослідження пісні «Ой не ходи, Грицю», щоб виявити в ній ознаки балади.

Вивчіть напам'ять пісню «Засвіт встали козаченьки».

Українські народні думи

Кожний народ пишається своїм героїчним епосом: греки — «Іліадою» й «Одіссеєю» Гомера, ісландці — сагами, французи — «Піснею про Роланда», а ми, українці, — «Словом про похід Ігорів» і народними думами.

Українські народні Думи з'явилися в XVст. — у час виникнення козацтва. Згадайте, що саме в цей період виникли й історичні пісні. Думи створювали здебільшого безпосередньо після важливих історичних подій, їхня тематика широка. Думи з'явилися у зв'язку з жорстокими нападами турецько-татарських орд, названі кобзарями *невільничими плачами*. У них оспівано страждання полонених, їхні муки на каторгах. Саме тоді й виникли думи про боротьбу українців проти турецько-татарських загарбників і неволю — «Козак Голота», «Маруся Богуславка», «Утеча трьох братів із города Азова», «Самійло Кішка» та ін.

До нашого часу дійшло чимало дум про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського поневолення — «Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», у яких уславлено подвиги народних героїв, зокрема гетьмана Богдана Хмельницького.

Також відомі соціально-побутові думи, у них оспівано родинні взаємини — між батьками й дітьми, сестрами й братами — «Дума про сестру та брата», «Бідна мати і три сини» та ін.

Велику роль у становленні й розвитку дум відіграли народні професійні співці — кобзарі, які виконували пісні й думи в супроводі кобзи, бандури чи ліри. Вони передавали наступним поколінням знання про минуле й світогляд предків у доступній формі, що легко запам'ятовується. Такі співці існували в усіх народів: у вікінгів Скандинавії — скальди; у Стародавній Греції — поети-кіфареди, у середньовічній Франції — трубадури. У ті часи народні співці виконували роль новинарів (тоді ще не було газет, журналів і мережі Інтернет).

Постійно подорожуючи, кобзарі знали найсвіжіші новини, вони ділилися ними, попереджали людей про небезпеку, можливий напад чужинців. Бувало й так, що влада намагалася обмежити їхній вплив, аби тримати під контролем інформацію на своїх територіях.

З покоління в покоління кобзарі своєю творчістю виховували високу духовність, почуття національної гідності, патріотизм. Тарас Шевченко зростав на кобзарських піснях і думах. З поваги до цих народних співців він назвав збірку своїх творів «Кобзар», а в одній із своїх повістей зауважив: «...коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоча б одну думу у виконанні українського сліпого співця, то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхonoшею до найбільшого нашого лірника». Тяжкі умови кобзар-

О. Сластін. Портрет кобзаря М. Кравченка. 1902 р.

ського життя змушували цих незрячих об'єднуватися в братства, у яких передавали свій досвід учням. Вони не були жebraками, а заробляли собі на життя професійною грою на бандурі та співом. Одні з них виконували думи так, як їх навчили, інші імпровізували, уносячи свої зміни у виконуваний твір. А були й такі, що самі створювали пісні й думи. До нас дійшли імена лише кількох таких творців, а саме: Михайла Кравченка, Петра Ткаченка, Євгена Мовчана, Павла Носача, Євгена Адамцевича.

Неперевершеним бандуристом, якого високо цінувала Леся Українка, був *Гнат Гончаренко*. Поетеса залишила про нього спогад: «Гончаренко грає ліпше, ніж співає: у музиці він віртуоз межі простими бандуристами». Улюблена бандура Гната Гончаренка нині зберігається в Музеї Миколи Лисенка (м. Київ).

Блискучим імпровізатором був *Остап Вересай*. Яскравою гранню індивідуальності цього співець було виконання гумористичних і сатиричних пісень. Неймовірного ефекту він досягав грайливістю мелодії, жвавістю ритму, своєрідною мімікою й пританцюванням у такт пісні. Він був ніби театром одного актора. Понад 70 років він мандрував від села до села — і його ім'я стало легендою. Співом «українського Гомера» захоплювалися композитори М. Лисенко й П. Чайковський. Сенсацією стали виступи О. Вересая 1875 р. в Петербурзі перед ученими й діячами культури. Тоді в пресі писали, що «сліпий сімдесятилітній співець наділений величезним талантом, у його думках, як жива, стоїть Україна, сповнена спогадів про минуле». Професор Луї Леже під впливом виконаних О. Вересаєм пісень почав активно пропагувати у Франції українську культуру, навіть читав курс української мови. У с. Сокиринцях, що на Чернігівщині, створено музей-кімнату Остапа Вересая, а з 1988 р. проводиться фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято».

Нині кобзарські традиції продовжують різні творчі колективи. Основне завдання сучасних співців-бандуристів — популяризація словесно-музичної культури українців. Один із найвідоміших професійних музичних колективів нашої країни — Національна заслужена академічна капела¹ бандуристів України імені Г. Майбороди, створена ще в 1918 р. У колективі працює понад 50 співаків-музикантів. Сучасні кобзарі *Василь* і *Микола Литвини* створили кобзарську школу в с. Стрітівці, що на Київщині. Тут учні навчаються мистецтва гри та співу. Одним із професійних кобзарів сучасності є *Василь Нечена*, він нині єдиний представник чернігівської кобзарської школи. Вражає дивовижне виконання ним народних пісень і старовинний репертуар митця.

¹ *Капела* (з італ. *capella*) — хор церковних півчих; хор узагалі.

Бандура
Гната Гончаренка

Остап Вересай.
Фото. 1873 р.

Теорія літератури

Дума — це епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Думи належать до героїчного епосу. Згадаймо, що за основу епічних творів узято розповідь про події. Які жанрові особливості дум?

1. Це твори героїчного або соціально-побутового змісту.
2. За обсягом думи більші від історичних пісень, вони складаються з трьох частин: заспів, або зачин («заплачка»), основна розповідь і закінчення («славословіє»).
3. У думах немає поділу на строфи, як в історичних піснях; рядки найчастіше поєднані дієслівною римою.
4. Думи виконують речитативом — протяжним проказуванням, подібним до співу, супроводжуючи грою на бандурі, кобзі чи лірі.
5. Урочистий стиль посилюється прийомом ретардації — хаотичним повторенням частин тексту з метою уповільнення розповіді.

Отже, можна сформулювати правило.

На відміну від балади, у думі немає фантастичних елементів. Виконання дум вимагало від кобзарів неабиякої майстерності, тому вони збереглися в репертуарі тільки професійних співців.

1. Установіть відповідність.

Народні співці	Країна (регіон)
1 кобзарі	А Україна
2 скальди	Б Ісландія
3 трубадури	В Скандинавія
4 поети-кіфареди	Г Стародавня Греція
	Д середньовічна Франція

2. «Українським Гомером» називають

- А Остапа Вересая
- Б Василя Литвина
- В Євгена Мовчана
- Г Михайла Кравченка

3. Протяжне проказування, подібне до співу, називають

- А строфою
- Б ретардацією
- В речитативом
- Г славословієм

4. Що таке *героїчний епос*? Коли виникли думи?
5. Назвіть жанрові особливості думи.
6. Розкажіть, що ви знаєте про народних співців — кобзарів.
7. Назвіть імена відомих вам кобзарів.
8. У яких раніше прочитаних творах є образ кобзаря?
9. Знайдіть і прочитайте рядки Т. Шевченка, у яких він згадує українських народних співців і Гомера. Як ви розумієте ці слова?

10. Поміркуйте, чому О. Вересая називають «українським Гомером».

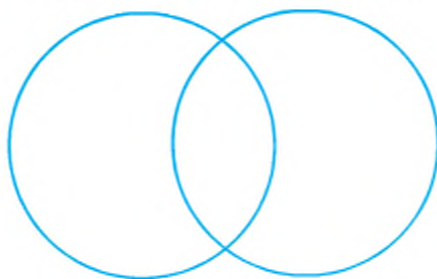
11. Поміркуйте, чому на звороті банкноти з портретом Т. Шевченка (номіналом 100 гривень) зображено саме кобзаря з хлопчиком-поводирем на тлі Чернечої гори в Каневі. Усно опишіть цю картину.

Фрагмент звороту
100-гривневої купюри
з кобзарем
і хлопчиком-поводирем

12. Намалюйте в робочому зошиті перетнуті кола. Упишіть у них ознаки дум й історичних пісень, а на перетині кіл — спільні особливості цих жанрів.

Думи Історичні пісні

- Прочитайте матеріал «Маруся Богуславка — легендарна героїня» й навчіть-ся його переказувати.
- У мережі Інтернет знайдіть матеріал про відмінності між кобзою, бандурою й лірою. Підготуйте невелику мультимедійну презентацію про ці музичні інструменти (за бажанням).

До речі...

2014 р. вийшов у прокат фільм «Поводир» режисера й сценариста Олесь Саніна, в основу сюжету якого покладено мандри Україною в 1932–1933 рр. американського хлопчика й українського кобзаря напередодні й під час Голодомору. Ця стрічка здобула Гран-прі на Варшавському міжнародному кінофестивалі. Радимо вам переглянути цей фільм.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА — ЛЕГЕНДАРНА ГЕРОЇНЯ

Маруся Богуславка — цілком реальна особа, проте документальних свідчень про це немає. Літописи, легенди й перекази розповідають нам про українськ-полонянок, які вимушені були стати дружинами турецьких багатіїв

Пам'ятник
Марусі Богуславці.
м. Богуслав (Київська обл.)

і навіть султанів. Деякі з цих жінок допомагали своїм землякам на чужині.

Від усних і писемних джерел вимальовується узагальнений образ дівчини-бранки, створений народною фантазією. Маруся Богуславка — дочка священика, яка жила десь у XVI–XVII ст. у м. Богуславі. Її взяли в полон ординці й віддали до гарему турецького хана. Він настільки закохався в Марусю, шанував її, що довірив ключі від замку й темниці на час, поки поїхав до мечеті. Відважна українка, скориставшись такою можливістю, звільнила з тридцятирічного полону сімсот козаків-невільників — своїх дорогих земляків. Вона просить визволених земляків передати батькам вітання й сказати, аби вони її вже не чекали, бо вона вже «потурчилася», «побусурменилася для розкоші турецької, для лакомства нещасного».

Ця смілива дівчина символізує тих українок, які з примусу залишили рідний край, але любили його всім серцем і дбали про своїх земляків, що потрапили в полон. Маруся — один із найсвітліших жіночих образів українських народних дум, у якому втілено високі патріотичні почуття. Українські письменники М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, П. Куліш написали художні твори про Марусю Богуславку з однойменною назвою, а вдячні земляки в м. Богуславі, що на Київщині, звели пам'ятник легендарній героїні.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:

«Гей, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславко!
 Почім ми можем знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера?
 Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
 То ми не можемо знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера».

Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой козаки,
 Ви, бідні невільники!
 Що сьогодні у нашій землі християнській Великодная субота,
 А завтра святий празник, роковий день Великдень».
 То тоді ті козаки тее зачували,
 Білим лицем до сирої землі припадали,
 Дівку-бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 Кляли-проклинали:
 «Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславко,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам святий празник, роковий день Великдень сказала!»

М. Дерезус.
 Маруся Богуславка.
 1947–1950 рр.

То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла;
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невільників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає, —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невільників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невільників,

З тяжкої неволі,
 З віри бусурменської,
 На ясні зорі,
 На тихі води,
 У край веселий,
 У мир хрещений!
 Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
 У нещасних молитвах
 Нас, бідних невольників!

1. Слова *Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка... е*

А зачином
Б строфою
В ретардацією
Г славословієм

2. У думі «Маруся Богуславка» згадується свято

А Водохреще
Б Великдень
В Трійця
Г Різдво

3. Прокльони *Та бодай ти... щастя й долі собі не мала* належать

А турецькому панові
Б попові з Богуслава
В Марусі Богуславці
Г козакам-невільникам

4. Який період історії України зображено в думі «Маруся Богуславка»? Що ви про нього знаєте?

5. Чому Марусю Богуславку називають *легендарною героїнею*?
 6. Доведіть на конкретних прикладах із тексту, що твір «Маруся Богуславка» за жанром — дума.
 7. Який епізод зображено на картині М. Дерегуса «Маруся Богуславка»?
 8. Прочитайте й прокоментуйте останні слова Марусі Богуславки про «розкіш турецьку» й «лакомства нещасні». У чому виявляється душевна роздвоєність героїні?
 9. Кого символізує образ Марусі Богуславки?
 10. Яке враження справила на вас дума «Маруся Богуславка»?

11. Перекажіть зміст думи «Маруся Богуславка».

12. Поділіть текст думи на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у робочий зошит.

1. Випишіть із думи «Маруся Богуславка» приклади епітетів.
 2. Намалюйте ілюстрацію до думи «Маруся Богуславка» (за бажанням).

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

**ТАРАС
ШЕВЧЕНКО**
(1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаська область) у кріпацькій родині. Про дитинство знаного у світі поета й художника ви знаєте з попередніх класів, тож тепер поведемо розмову про доросле життя митця.

У сімнадцятирічному віці Т. Шевченко прибув до м. Петербурга разом із челяддю пана Ангельгардта. Вирішивши мати кваліфікованого майстра та зваживши на невідступні Тарасові прохання, поміщик дозволив йому вчитися малювати. Учителем юнака був Василь Ширяєв, відомий майстер декоративних розписів.

У його майстерні Тарас пройшов певну малярську підготовку, брав участь у виконанні живописних робіт в урядових будинках, виготовленні декорацій для петербурзьких театрів. У вільний від роботи час і білими ночами юний художник у Літньому саду змальовував статуї. Вирішальне значення для нього мала зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, який увів Т. Шевченка в коло найвідоміших діячів української та російської культур, познайомив з Євгеном Гребінкою, Карлом Брюлловим, Олексієм Венеціановим, Василем Жуковським. Помітивши великий талант Тараса, вони вирішили викупити його з кріпацтва й дати змогу здобути класичну освіту.

Літній сад у Петербурзі.
Сучасне фото

Марно К. Брюллов і О. Венеціанов намагалися переконати пана Ангельгардта відпустити на волю талановитого кріпака: поміщик жадавав від них нечувану на той час суму — 2500 карбованців. Щоб дістати такі гроші,

К. Брюллов написав портрет поета В. Жуковського, який служив при царському дворі. Картину розіграли в лотерею, і бажану суму грошей було зібрано. 22 квітня 1838 р. Енгельгардт усе ж таки підписав відпускну, а 25 квітня на квартирі К. Брюллова в Академії мистецтв В. Жуковський вручив її Т. Шевченку. Ось як І. Сошенко описує цей день: «Нараз до кімнати моєї через вікно плигає Тарас, мало мене не звалив з ніг, кидається мені на шию й гукає: “Воля! Воля!” — “Чи не здурів ти, кажу, Тарасе?” А він усе своє — підстрибує й гукає: “Воля! Воля!”»

К. Брюллов. Портрет В. Жуковського. 1838 р.

Тарас Шевченко став вільною людиною. Юнака зарахували до Академії мистецтв. Розпочався новий етап у його житті. У листі до брата Микити Тарас так пише про відчуття свободи: «Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога, — велике щастя бути вільним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Навчання в Академії мистецтв, вивчення французької мови, відвідування музеїв і театрів, знайомство з відомими митцями — усе це формувало світогляд Т. Шевченка, сприяло зростанню його як митця.

Проте Тарасові боліло серце за рідний край, братів і сестер. Про це, зокрема, свідчать уривки з цитованого вище його листа до брата Микити: «...як тільки отримаєш мого листа, зараз до мене напиши, щоб я знав... Нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скучно, що я всяку ніч тільки й бачу вві сні тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни; весело стане, прокинусь, заплачу».

Закінчивши Академію мистецтв, поет 1846 р. повернувся в Україну, улаштувався на роботу в Київській археологічній комісії, почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки. У Києві познайомився з викладачем історії Київського університету М. Костомаровим. Він заігував Т. Шевченка ввійти до Кирило-Мефодіївського братства, яке, діючи таємно, поширювало ідеї ліквідації кріпацтва, єднання слов'янських народів на засадах рівності й братерства. Саме ці погляди поділяв Т. Шевченко, за них же й постраждав.

Петербурзька академія мистецтв.
Сучасне фото

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1847 р.

5 квітня 1847 р. поета було заарештовано й відправлено до Петербурга. Його звинувачували не лише за участь у братстві, а передусім за написання революційних творів. В очікуванні вироку поет провів у казематі¹ два місяці. Тут він написав більшість віршів, які ввійшли до циклу «В казематі» (один із них — «Садок вишневий коло хати...» — ви вивчали в 5 класі). Деякі твори циклу подано в цьому підручнику, прочитавши їх, ви дізнаєтеся, про що думав і що відчував митець у цей тяжкий для нього час.

З-поміж учасників Кирило-Мефодіївського братства найтяжче було покарано Т. Шевченка: «За створення підбурливих і найвищою мірою зухвалих віршів» він був засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом. Імператор Микола I власноруч зробив помітку на вироку: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати».

У засланні поет провів 10 років. Перші три роки перебував в Орській фортеці, Оренбурзі й на Аралі в складі Аральської описової експедиції. Тут були люди, які його підтримували й намагалися полегшити умови заслання. У цей період Т. Шевченко написав низку віршів і поем, виконав майже двісті малярських робіт. На жаль, і така «воля» тривала недовго. За доносом прапорщика про те, що поет порушує царський наказ, поета заарештували й перевели на службу в Новопетровське укріплення. Прихильники попередили його про арешт задалегідь, тому він устиг передати друзям деякі твори, а листи, які одержував від рідних і товаришів, спалив.

Умови в Новопетровському укріпленні були жахливими: навколо пустеля, пісок і солоня вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки.

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення. 1856–1857 рр.

¹ *Каземат* — у дореволюційній Росії — одиночна камера для ув'язнення у фортеці.

Його ж протримали в цій глухомані майже сім років. На муштру він мусив ходити навіть хворим. За цей час Т. Шевченко не написав жодного вірша.

1857 р. поета було звільнено. Останні роки життя він провів у Петербурзі. 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка-гравера.

10 березня 1861 р. народний поет помер.

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...

У Т. Шевченка є два вірші, що починаються словами «Думи мої, думи мої...». Одним із них починається перша поетова збірка «Кобзар», яка побачила світ 1840 р., а другим — невільницька поезія. Пропонуємо вашій увазі саме другий вірш, написаний у 1847 р., як ви здогадалися, у засланні.

Що хвилювало митця на чужині? На великій відстані від рідної землі в неволі Т. Шевченко по-особливому сумує за своїм краєм (*мотив любові до Батьківщини*). Згадування «киргизів убогих», «голих», але ще вільних (у той час киргизами іноді називали казахів) переносить читача в казахські степи — місце заслання поета. Ліричний герой вірша звертається до образу дум, порівнюючи їх із «сизокрилимими голуб'ятами», просить, щоб вони прилетіли до нього «із-за Дніпра широкого в степ погуляти». Тобто для митця думи — це не лише поштовх для творчості, а й сама творчість. Отже, провідний мотив вірша «Думи мої, думи мої...» — творчість як єдина втіха на засланні.

Думи мої, думи мої,
 Ви мої єдині,
 Не кидайте хоч ви мене
 При лихій годині.
 Прилітайте, сизокрилі
 Мої голуб'ята,
 Із-за Дніпра широкого
 У степ погуляти
 З киргизами убогими.
 Вони вже убогі,
 Уже голі... Та на волі
 Ще моляться Богу.
 Прилітайте ж, мої любі,
 Тихими речами
 Привітаю вас, як діток,
 І заплачу з вами.

1. 1838 року
 - А уперше вийшов друком «Кобзар»
 - Б викуплено поета з кріпацтва
 - В народився Тарас Шевченко
 - Г відправлено поета в заслання
2. Гроші для викупу Т. Шевченка з кріпацтва було виручено з продажу портрета, на якому був зображений
 - А Іван Сошенко
 - Б Карл Брюллов
 - В Олексій Венеціанов
 - Г Василь Жуковський

3. Прочитайте уривок із вірша «Думи мої, думи мої...».

*Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти.*

У цих рядках наявний художній засіб

- А гіпербола
- Б анафора
- В архаїзм
- Г епітет

4. Розкажіть історію викупу Т. Шевченка з кріпацтва.
5. За що поета було заарештовано? Яким був вирок?
6. Яким настроєм сповнений вірш «Думи мої, думи мої...»? Чому?
7. Які мотиви наявні в цьому вірші?
8. Навіщо автор використав три крапки в середині поезії?
9. Розкрийте символічне значення образів *степу*, *вітру* й *Дніпра*.
10. Як ви вважаєте, чому ліричний герой називає свої думи «дітками»?

11. Розгляньте картину Т. Шевченка «Новопетровське укріплення» й скажіть, чи можна її використати як ілюстрацію до вірша «Думи мої, думи мої...».
12. Навчіться виразно читати вірш Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».

1. Випишіть епітети й порівняння з вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...».
2. Підготуйте мультимедійну презентацію з малярськими роботами Т. Шевченка періоду заслання (за бажанням).

ЦИКЛ «В КАЗЕМАТІ»

Цикл «В казематі» Т. Шевченко написав навесні 1847 р., очікуючи в камері вироку за участь у Кирило-Мефодіївському братстві та написання революційних творів. Але спочатку з'ясуймо, що таке цикл у літературі. **Художній (літературний) цикл** — це сукупність художніх творів одного жанру, які об'єднуються задумом автора в естетичну цілість. Послідовність творів,

які включають до циклу, визначається мінливістю настрою ліричного героя.

Усього до циклу «В казематі» входить тринадцять віршів. З поезіями «*Мені однаково, чи буду...*» та «*Ой три шляхи широкії...*» ви сьогодні ознайомитеся. Усі вірші цього циклу різні за настроєм, мотивами, ритмікою, проте їх об'єднує задум автора. Який саме? Прочитавши ці два твори й пригадавши «Садок вишневий коло хати...», спробуйте визначити авторський задум, який їх об'єднує.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молися, сину, за Україну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

До речі...

Жанр поезії, у якому автор висловлює свої роздуми над проблемами життя і смерті, сенсу людського буття тощо, називається *медитацією*. Вірш Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» є зразком медитації.

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...

С. Караффа-Корбут.
Покинули стару
матір.
1963–1964 рр.

А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.

Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

До речі...

Здавна в Україні різні дерева сприймаються як символи, вони оспівані у творах усної народної творчості. А в баладах часто використовують метаморфозу — перетворення дівчини чи парубка на тополя, калину, явір чи дуб.

Ясен — символ чоловічої чистоти, скромності й пісенної душі. Перебування під його кроною допомагає позбутися душевного тягара, що виник через буденні негаразди й життєві прикрощі.

Тополя — символ дівочої краси, а також жіночого й дівочого суму, їх самотності. Уважають, що це дерево здатне забирати з людей негативну енергію й очищати повітря від злих духів.

Явір — символ козацької сили, парубоцького здоров'я та вроди, єдності чоловічої краси й сили. Також це дерево символізує пам'ять, смуток і горе.

Калина — символ зрілості дівчини, українського роду, духовної нескороженості та світлої пам'яті.

Терен — символ важких життєвих доріг, страждань і мук. Уважається, що він має магичну силу: проколотий терновим кілком упир, чи вурдалака, чи якийсь інший представник нечисті втрачає свою здатність чинити зло.

Теорія літератури

Види й жанри лірики

Твори художньої літератури поділяють на три роди: *епос*, *лірику* й *драму*.

Слово *лірика* запозичене з грецької мови. Воно походить від назви струнного музичного інструмента — *ліри*. Під акомпанемент ліри в Стародавній Греції виконували пісні.

Ліричними називають твори, у яких відображено внутрішній світ людини через передавання почуттів, думок, переживань у певних обставинах, під впливом певних подій.

У ліричних творах з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення *ліричного героя* (автора) до зображуваного.

Якщо в епічних і драматичних творах письменник відображає зовнішні обставини життєвих ситуацій людини, детально розкриває її характер, то в ліричних об'єктом зображення є внутрішній світ людини, її думки, переживання тощо.

Ліричні твори пишуть переважно віршованою мовою. Їх поділяють на чотири основні види:

- **громадянська лірика** — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями («Заловіт»);
- **філософська лірика** — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття: життя й смерті, розвитку суспільства, природи та ін. («Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкі...»);
- **пейзажна лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи («За сонцем хмаронька пливе...»);
- **особиста (інтимна) лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями, спогадами про рідний край («Думи мої, думи мої...»). Також у творах інтимної лірики настрої ліричного героя зумовлюється гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від високого й тонкого почуття — почуття кохання.

Значна частина художніх творів поєднує різні види лірики. Скажімо, вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» належить до пейзажної лірики, проте цьому твору властиві й елементи громадянської лірики, оскільки в ньому йдеться не лише про ідилічний¹ вечір, а й про родину як одну з основ гармонії світу. Вірш «Мені однаково, чи буду...» належить як до громадянської лірики (*уболівання за долю поневоленої України*), так і до філософської (*роздуми над проблемами буття*).

1. Високу тополю («Ой три шляхи широкі...») посадила

- А мати
- Б сестра
- В дівчина
- Г невістка

¹ *Ідилічний* — близький до природи: мирний, безтурботний.

2. Установіть відповідність.

Уривок	Назва твору
1 <i>Сестра плаче, йде шукати Братів на чужину... А дівчину заручену Кладуть в домовину.</i>	А «Садок вишневий коло хати...» Б «Мені однаково, чи буду...» В «Ой три шляхи широкії...» Г «Думи мої, думи мої...»
2 <i>Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята, Із-за Дніпра широкого У степ погуляти.</i>	
3 <i>В неволі виріс між чужими І, неоплаканий своїми, В неволі, плачучи, умру. І все з собою заберу...</i>	

3. Установіть відповідність.

Образ	Назва вірша
1 наша — не своя земля	А «Садок вишневий коло хати...»
2 хрущі над вишнями	Б «Мені однаково, чи буду...»
3 орел чорний	В «Ой три шляхи широкії...»
4 три ясени	Г «Думи мої, думи мої...» Д «Заповіт»

4. Що таке *художній цикл*? Які вірші, що ввійшли до циклу «В казематі», ви знаєте?
5. Який, на вашу думку, авторський задум поєднає вірші циклу «В казематі»?
6. Чим лірика як літературний рід відрізняється від епосу й драми? Які ви знаєте види лірики?
7. Які види лірики поєднано в кожному з трьох віршів Т. Шевченка, які ви прочитали на уроках літератури у 8 класі?
8. Опрацюйте матеріал рубрики «До речі...» про медитацію. Доведіть на конкретних прикладах з тексту, що «Мені однаково, чи буду...» — медитація.
9. Як ви розумієте поєднання протилежних за значенням слів (*оксиморон*) у вірші «Мені однаково, чи буду...» — *на нашій — не своїй землі*?
10. Який провідний мотив вірша «Ой три шляхи широкії...»? Яким має бути характер мелодії до цього твору?

11. Доведіть, що вірш «Ой три шляхи широкії...» має фольклорну основу (*образи, символи, епітети, мотиви*). Скористайтеся матеріалом рубрики «До речі...» про дерева-символи.
12. Проведіть мовне дослідження вірша «Мені однаково, чи буду...»: з'ясуйте, які три слова найчастіше повторюються в цьому творі, і поміркуйте, як вони перегукуються з його мотивами.

1. Вивчіть напам'ять вірш «Мені однаково, чи буду...».
2. Перегляньте в You tube третю частину фільму «Мій Шевченко» Ю. Макарова й підготуйте коротку розповідь про найцікавіші моменти (*за бажанням*).

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871–1913)

Лєся Українка (справжнє ім'я та прізвище *Лариса Петрівна Косач*) народилася 25 лютого 1871 р. в м. Новограді-Волинському (нині Житомирська область) у родині українських інтелігентів. Батько, Петро Косач, був повітовим службовцем — юристом, людиною передових поглядів; мати, Олена Пчілка, — українською письменницею.

Лєся навчилася читати в чотири роки, а в п'ять — грала на фортепіано й навіть написала змістовного листа своєму дядькові Михайлу Драгоманову (відомий український учений і громадський діяч). У родині Косачів панувала повага до народних звичаїв і традицій.

У сім'ї Лєся була другою дитиною з шести. Старшим був брат Михайло, з яким вона була по-особливому дружною. Якось узимку разом із Михайлом вона пішла до річки Стир на свято Водохреща. Лєся настільки захопилася побаченням, що навіть не помітила, як замочила ноги в крижаній воді. Після того вона почала тяжко хворіти. Спочатку батьки думали, що це звичайна застуда, проте згодом київський хірург поставив страшний діагноз — туберкульоз кісток (дівчинці в цей час ще не виповнилося й десяти років!). Потім патологічний процес поширився на легені й нирки. Тож із дитинства Лєся відзначалася рішучим характером, засвоївши одне правило, яке впродовж життя її підтримувало: *«щоб не плакати, я сміялась»*.

З 1882 р. постійним Лєсиним місцем проживання стало с. Колодяжне. Саме тут, на Волині, серед розкішної й чарівної природи формувався стиль майбутньої поетеси. До речі, любов до краси природи стане провідним мотивом усієї її творчості.

Через тяжку хворобу Лєся до школи не ходила, а здобувала освіту самотужки, проявляючи феноменальні здібності. Попри постійні болі в кістках, вона й далі грала на фортепіано, малувала, знала майже всі європейські мови (понад десять!), а в дев'ятнадцятирічному віці для молодшої сестри написала книжку *«Стародавня історія східних народів»*, яку вже після смерті поетеси було видано як підручник для національної школи.

Склавши перший вірш у дев'ять років, вона підписала його *«Лєся Українка»*. Коли дівчині виповнилося двадцять два, світ побачила її перша поетична збірка *«На крилах пісень»*, яку високо оцінив І. Франко, назвавши найвищим здобутком української літератури за 1893 рік. У 1894 р.

Лєся Українка.
Фото. 1887 р.

«Білий будиночок»
у с. Колодяжному

що ми такі невольні, що носимо кайдани й спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»

Щодня долаючи фізичний біль, Леся Українка виявляла неабияку мужність — писала високохудожні твори:

Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

«*Contra spem spero!*»

Усе життя Леся Українка змагалася з тяжкою недугою: вона виїжджала на лікування в Карпати, Крим, Італію, Єгипет, Грузію. Передчуваючи трагічний кінець, 1913 р. поетеса написала заяву до бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка прийняти її твори на депозит (на збереження). Цього ж року вона померла в грузинському м. Сурамі.

Поховано Лесю Українку в м. Києві на Байковому кладовищі.

МОТИВ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Згадаймо, що таке мотив ліричного твору. **Мотив** — це те саме, що й тема. Аналізуючи епічні твори, використовують термін «тема», а для епічних — «мотив». Читаючи поезії Лесі Українки, малюйте в уяві картинки, образи, намагайтеся «побачити» вірш у барвах, відчутти запахи, настрої, тоді ви глибше зрозумієте емоційний стан ліричного героя. Це допоможе навчитися визначати мотиви; їх може бути кілька у вірші. Зазвичай один із них провідний. Прочитайте спочатку вірші, дотримуючись цих порад, і спробуйте визначити їхні мотиви самостійно, а потім опрацюйте подані в наступних двох абзацах коментарі. Сподіваємося, що це буде цікаво.

У вірші «**Давня весна**» відчуються автобіографічні нотки: поетеса через тяжку недугу мусила лежати й страждати через нестерпний біль. Єдиною її розрадою був клаптик неба у вікні, гілка яблуні, ніжний вітерець і пташині співи. Давня весна сприймається як дарунок долі, адже вона навчилася цінувати найменші радощі. Весна в уявленнях людини нагадує щось нове, свіже, легке, тепле й красиве. Зверніть увагу на ці означення — вони випромінюють позитивну енергію й оптимізм. Саме мотив естетичного задоволення від

приходу весни є провідним у поезії «Давня весна». Хай там яка недуга, а весна та творчість сильніші, бо це краса. Мотив молодечого оптимізму наявний у багатьох творах Лесі Українки.

У вірші *«Хотіла б я піснею стати...»* лірична героїня відчуває гармонію з природою, черпає в ній сили. Вона хоче перетворитися на пісню й полетіти світом, дарувати людям красу. Мотиви волелюбності (*«щоб вільно по світі літати»*) та творчості (*«щоб геть аж під ясні зорі полинути співом дзвінким»*) звучать чи не в кожній строфі цього твору. Емоційний стан героїні виразняють численні епітети й інверсії.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомніло —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луно.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

І. Айвазовський.
Аюдаг. 1868 р.

1. Упродовж життя Леся Українка керувалася правилом
А весна для всіх настала
Б хотіла б я піснею стати
В я прокинулась, і мені тяжко
Г щоб не плакати, я сміялась
2. Пташині пісні («Давня весна») прилинули до ліричної героїні разом із
А луною
Б вітром
В гілками
Г листячком
3. У вірші «Хотіла б я піснею стати...» поєднано філософську лірику з
А інтимною
Б пейзажною
В патріотичною
Г громадянською

- Розкажіть цікаві факти з життя Лесі Українки, згадавши про мужність і силу духу поетеси.
- До якого виду лірики належить поезія «Давня весна»?
- Знайдіть приклади персоніфікації у вірші «Давня весна». Чому для зображення приходу весни автор використовує саме цей художній засіб?
- Чи збігаються барви й динаміка приходу весни, що виникли у вашій уяві під час читання вірша «Давня весна», із зображеним на картині?

П. Базала.
Стояла я і слухала
весну. 1980 р.

- Доведіть, що мрія є одним із мотивів поезії «Хотіла б я піснею стати...».
- Якщо вірш не має назви, то нею традиційно стає перший рядок. Доберіть свою назву до вірша «Хотіла б я піснею стати...».
- Визначте у вірші «Хотіла б я піснею стати...» слова, що позначають кольори й звуки. Поміркуйте, як вони впливають на настрій цієї поезії. Перемалюйте в зошит таблицю й заповніть її.

Зорові образи	Слухові образи

- Якби вам довелося написати музику до вірша Лесі Українки «Давня казка», то якими були б її темп і настрої? Які б музичні інструменти ви використали? У якому місці й чому відбулася б зміна в темпі й настрої пісні?
- Складіть невеликий опис (п'ять-сім речень) морського пейзажу за картиною І. Айвазовського «Аюдаг», використавши цитату з вірша Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».

- Вивчіть напам'ять ліричний вірш Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».
- Прочитайте поему Лесі Українки «Давня казка». Впишіть у зошит незначимі слова.

МИТЕЦЬ І СУСПІЛЬСТВО

Поємі «*Давня казка*» понад 120 років, але порушені в ній проблеми актуальні й нині. Коли Леся Українка написала цей твір, у середовищі митців тривала гостра дискусія щодо ролі мистецтва. Одні заявляли, що мистецтво має бути лише для розваги, інші ж наполягали на тому, що історію пишуть царі й королі як володарі народів. Але поемою «*Давня казка*» Леся Українка гостро й переконливо заперечує ці думки. Хто ж творить історію й відповідає за свою країну? Яка роль митця в розбудові своєї країни? На ці запитання ви знайдете відповідь, прочитавши «*Давню казку*».

ДАВНЯ КАЗКА

(Поєма)

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

І

Десь, колись, в якійсь країні, —
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім, —
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний.
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкі коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він, — обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, — спинилась.
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще таке полювання! —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і дною,
Ти втікай, бо я, мосьпане¹,
На таких, як ти, полюю!»

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар, — ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

¹ *Мосьпане* (заст.) — уживається як звертання в значенні «Милостивий пане добродію!».

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет, — несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б вже вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрюзі¹,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще зоставсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Іде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях, — ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордоці багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда. —
Бо задам тобі я гарту!»²
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

¹ На упрюзі (заст.) — у вечірні години.

² Задати (дати) гарту — попівечити, знищити.

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави¹, ні границі.

Все, чого душа запрогне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявсь на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевні країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну²,
І на відповідь гуртові
Він заграв, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

¹ *Застава* — перешкода, пастка.

² *Мандоліна* — струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом і чотирма парами струн, на якому грають тонкою пластинкою із загостреним кінцем (медіатором).

Тільки чує — хтось під'їхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Якщо злодій, то, запевне,
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу, пильну дуже».

«Хто ж се “я”?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір». —
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочи».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!»
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину любові!

Під балкон моєї донни¹
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?...»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...» —
«Певна річ, — поет говорить, —
То не легке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, —
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені раду!

¹ *Донна* — слово, що додається до імен знатних жінок в Італії.

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в нагороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-ré-sol...
Далі можеш сам добрати...»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та зосталася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому, —
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалося королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів¹
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружино люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба промінати
На далекій походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнєє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині,

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

¹ Герольд — глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а згодом при дворах європейських монархів.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, Боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало —
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський¹
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордее, уперте:
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люди,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Пристипили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтїв Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї...
Бог зна чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі, —
Від порога та до печі.

¹ Владар бусурманський (заст.) — володар країни іншої віри.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернувся живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрядували,
Вам ми винні нагороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив на дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку,
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллеться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольд. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обіззався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремно,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець — утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана! —
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне, я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знадее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіте свому пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недузї,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллється в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось посту жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на волі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та zostався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маетки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки панські
Тюрми міцні будують,
А постові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1. Основною проблемою поеми «Давня казка» є

- А** жадоба до збагачення
- Б** роль митця в суспільстві
- В** служіння своїй Батьківщині
- Г** прагнення людини до вдосконалення

2. *Не поет, хто забуває про страшні народні рани* — це слова

- А** ліричного героя
- Б** Бертольда
- В** Ізидори
- Г** поета

3. Установіть відповідність.

Частина поеми	Зміст
1 I частина	А на прохання Бертольда поет складає серенаду для Ізидори
2 II частина	Б автор звертається до читачів з настановою прочитати казку
3 III частина	
4 IV частина	

Частина поеми	Зміст
	<p>В поет знайомиться з Бертольдом, між ними виникає конфлікт</p> <p>Г поета ув'язнюють; Бертольдо помирає</p> <p>Д Бертольдо одружується з Ізідорою, а потім захоплює бусурманську столицю</p>

- Чи справедливий аргумент, на вашу думку, навів поет лицареві, коли під час першої зустрічі пояснював, чому не хоче поступитися дорогою?
- Як проявилось почуття гідності й гумору поета в кінці першої зустрічі з лицарем? Свою відповідь проілюструйте рядками з твору.
- Чому добрий граф Бертольдо став жорстокою й жадібною людиною?
- Бертольдо не раз хотів віддячити поетові. Чи можна вважати графа невдячною людиною? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Прокоментуйте слова поета:

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

- Як ви розумієте слова поета «Та й в темниці буду вільний»?
- Чому Леся Українка назвала свій твір казкою? Чи є в ньому щось фантастичне, справді казкове?

- Доберіть до кожної частини «Давньої казки» заголовки і запишіть у зошит.
- Об'єднавшись у групи по три-чотири учні, підготуйтеся до виразного читання за ролями першої й останньої частин поеми.

- Складіть і запишіть план порівняльної характеристики поета й Бертольда.
- Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про те, що таке *буктрейлер*. Підготуйте буктрейлер (5–7 слайдів) до поеми Лесі Українки «Давня казка» (за бажанням).

**ВОЛОДИМИР
СОСЮРА**
(1898–1965)

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцевому Донецької області. Дитячі роки поета минули в с. Третя Рота, куди переїхали батьки. В автобіографічному романі «Третя рота» В. Сосюра так описує родину: «...За походженням мати була сербкою, хоча прізвище мала Локотош, що угорською мовою означає — “слюсар”. Батько за походженням був француз — правильне прізвище “Сосюр”, навіть із приставкою “де”. Пономаренко Пантелеймон Кіндратович, який читав початок цього роману, сказав мені, що я ніякий не француз і що моє правильне прізвище не “Сосюр”, а “Сюсюра” (і звідки він це узяв, бо в документах нашого колишнього волосного правління я дійсно записаний на прізвище “Сюсюра”). Але дід мій підписувався “Сосюр” і казав, що наше прізвище українізували писарі».

Початкову освіту Володя здобув під опікою батька, який, будучи креслярем за фахом, працював і шахтарем, і писарем, і вчителем, й адвокатом.

Після двокласної сільської школи юнак навчався в ремісничому училищі, а потім в агрономічній школі. Вищу освіту здобував на робітфаці Харківського інституту народної освіти. У романі «Третя рота» він згадує цікавий випадок, який трапився під час навчання в цьому закладі: «І от я на третьому триместрі робітфаку ХІНО. До класу входить викладач української літератури Єрофеїв. Між іншим, тоді вийшла друком хрестоматія з української літератури, укладена професором Плеваком, й основники-студенти вивчали мене по всій Україні, а я вчився на робітфаці. Цікаво? Такі “казуси” могли бути тільки за диктатури пролетаріату. Єрофеїв почав за списком знайомитись із робітфаківцями. Коли він дійшов до мене й назвав моє прізвище, я підвівся.

— Сидіть, сидіть!

Я сів.

— Ви не родич того Сосюри, що пише вірші?

— Ні, це — я.

— А може, ви його брат?

— Та ні! Це — я.

А потім професор Єрофеїв, коли закінчував свою лекцію, часто питав мене: — Ну, як? Правильно я говорив?»

Протягом життя В. Сосюра написав і видав понад шістдесят поетичних збірок і поем. Згаданий автобіографічний роман «Третя рота» поет написав наприкінці життя, проте книжка побачила світ через десятки років після його смерті. У ній він відверто й чесно розповів не лише про романтичні

дитячі роки, а й про формування й становлення людини як особистості в тоталітарній радянській країні.

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 р., похований у м. Києві.

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ВІРША «ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!»

Історію вірша «Любіть Україну!» В. Сосюра повідав нам в автобіографічному романі «Третя рота». Ось кілька уривків про долю цього твору: «Радісно ми поверталися до Києва... Та от, як удар страшного й несподіваного грому з безхмарного неба, редакційна стаття “Правди”, у якій мене за вірш “Любіть Україну!”, за любов до України “в стягів багряному шумі” названо, по суті, націоналістом за те, що я нібито пишу за Україну поза часом і простором (а “знамен червоний шум!..” “Зойки гудків”) і що Україна “між братніх народів, мов садом рясним, сієє вона над віками!”...»

Справа в тому, що “Правда” критикувала перший варіант “Любіть Україну!”, написаний у 1944 р., сім років тому, де був рядок: “Без неї — ніщо ми, як порох і дим, розвіяний в полі вітрами”, і цей варіант переклав Прокоф’єв. А в збірці “Щоб сади шуміли”, за яку я був нагороджений Сталінською премією 1-го ступеня, був надрукований вірш “Любіть Україну!”, у якому рядок: “Без неї — ніщо ми...” я змінив рядком: “між братніх народів...”, щоб показати Україну не ізольовано від своїх соціалістичних побратимів і посестер. Але “Правда” почала мене бити за перший варіант “Любіть Україну!”, що під цим віршем підписалися б такі недруги українського народу, як Петлюра й Бандера... І скільки я не казав, що я виправив “Любіть Україну!”, мені не вірили й били до самозабуття...»

Відтоді минуло багато років, нині ми живемо в незалежній Україні. Сучасний літературознавець Ніна Бернадська, професор Київського університету імені Тараса Шевченка, так пише про сьогоднішнього цього вірша: «Цей вірш став хрестоматійним, проте й досі друкується не за першою публікацією 1944 р., а за “виправленим” радянською цензурою. Порівняймо, наприклад, різні варіанти п’ятої строфи: донедавна її текст звучав так: вона, тобто Україна, “...у квітці, в пташині, в електровогнях...”, натомість у В. Сосюрі: “...у квітці й пташині, в кривеньких тинах...” Здавалося б, зміна лише кількох слів, але вона спотворювала пафос твору, думку поета, його справжні почуття до України. Електровогні — символ радянської влади, її здо-

Закарпаття. Сучасне фото

М. Романішин. Видубицький монастир при місячному сяйві. 1994 р.

бутків, *кривенькі тини* — символ споконвічного селянського хліборобського краю, не завжди щасливого, але свого, рідного, єдиного, наділеного щедрою долею й Божою ласкою».

Шановні восьмикласники, ваші батьки вивчали в школі другий варіант вірша (виправлений) — вам же ми пропонуємо ознайомитися з первинним і вивчити його напам'ять.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.
Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.
Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі...
Вона — у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі,
У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах,
І в стягів багряноту шумі...
Як та купина, що горить — не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,
В огні канонад, що на захід женуть
Чужинців в зелених мундирах,
В багнетах, що в темі пробивають нам путь
До весен, і світлих, і щирих...
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все, до загину...
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.
Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожна хвилину...

Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Україну.
Любить у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батареї...
Всім серцем любить Україну свою, —
І вічні ми будемо з нею.

Теорія літератури

Громадянська лірика

На уроках вивчення творів Т. Шевченка ви вже ознайомилися з видами лірики. Нагадаємо: лірика буває громадянською, філософською, пейзажною й інтимною. Сьогодні детальніше розглянемо особливості громадянської лірики на прикладі вірша В. Сосюри «Любить Україну!».

Громадянська лірика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Яскравим прикладом громадянської лірики є «Заповіт» Т. Шевченка. Ліричний герой переймається тяжким життям свого народу, він закликає його повстати проти гнобителів і збудувати «сім'ю вольну, нову». Тут ми бачимо чітку громадянську позицію ліричного героя (поета).

У творах громадянської лірики часто звучать патріотичні мотиви, тоді використовують термін «патріотична лірика».

Прикладом патріотичної лірики є вірш В. Сосюри «Любить Україну!». Прочитавши статтю «Тернистий шлях вірша "Любить Україну!"», ви помітили, що саме за патріотичну позицію поета було піддано нищівній критиці, звинувачено в націоналізмі. Насправді в кожному рядку цієї поезії звучить любов до рідного краю, ліричний герой закликає любити Україну і в «радості мить», і в «годину негоди». Перед читачем ніби пролітають кадри з різними реаліями рідної країни: зірки, верби, вишневі сади, птахи, кривенькі тини, стежки й діброви, заводи й фабрики... У цій поезії дуже чітко простежується громадянська позиція ліричного героя, що сповнений патріотичних почуттів. Отже, вірш В. Сосюри «Любить Україну!» належить до громадянської, або патріотичної лірики.

- Прізвище В. Сосюри з французької на українську переінакшив («Третья рота»)
 - батько
 - дід
 - козацький писар
 - сам поет
- Твір В. Сосюри «Сад»
 - епічний
 - ліричний
 - ліро-епічний
 - драматичний

3. Установіть відповідність між образами та їхніми ознаками («Любіть Україну!»)

Образи	Ознаки
1 мова	А жива і нова
2 Україна	Б щаслива
3 краса	В вічна
4 година	Г солов'їна
	Ґ вишнева

4. Розкажіть цікавий епізод із життя В. Сосюри.
5. Які ви знаєте види лірики? До якого виду лірики належить вірш «Любіть Україну!»?
6. Поясніть значення слів (або з'ясуйте за словником) *купина, діброва, батареї, канонади, мундири, багнети, пурпуровий*.
7. Знайдіть у вірші «Любіть Україну!» слова-символи й запишіть їх у зошит.
8. Чому долю вірша «Любіть Україну!» у заголовку поданої вище статті названо *тернистим шляхом*?
9. Чи справедливим, на вашу думку, є повернення до шкільних підручників першого варіанта вірша «Любіть Україну!»?
10. Визначте основну думку вірша «Любіть Україну!».

11. Проведіть мовне дослідження вірша «Любіть Україну!» за таким планом:
- визначте однорідні члени речення у творі;
 - поміркуйте, чому їх так багато саме в цьому творі;
 - з'ясуйте, яку роль відіграють однорідні члени речення в поетичних рядках;
 - сформулюйте висновок і запишіть його в робочий зошит.
12. Випишіть із вірша «Любіть Україну!» слова, що позначають колір (або кольорові предмети), і зафарбуйте їх. Як співвідноситься кольорова палітра з настроєм вірша?

Вивчіть напам'ять вірш В. Сосюри «Любіть Україну!».

КРАСА ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ Й ПРИРОДИ

З давніх-давен і донині митці у своїх творах оспівують красу навколишнього світу, людей, їхніх почуттів і стосунків. Саме поети, художники й композитори вміють робити це якнайкраще. Сьогодні ви прочитаєте поезію В. Сосюри, у яких тонке почуття кохання нерозривно пов'язане з красою природи. У вірші «*Васильки*» очі коханої нагадують сині польові квіти — васильки (або волошки). Поет вибрав таке порівняння не випадково. Чому? На це питання вам може дати відповідь одна українська легенда...

Якось русалка закохалася в красивого парубка Василя. Ховаючись в очереті, вона щодня зачаровано стежила за юнаком. Одного разу Василь підійшов до річки вмитися, а русалка не витримала й постала перед ним в усій своїй красі. Вони щиро покохали одне одного. Русалка стала кликати Василя у свою водну стихію, а той умовляв її залишитися на землі. У всьому між ними було розуміння, але не могли вони лише домовитися, де їм разом жити.

І коли збагнула русалка, що Василь-хлібороб не покине своєї рідної землі, у відчаї вона перетворила його на скромну квітку, що росте на полях, але цвітом нагадує голубу стихію. Люди, співчуваючи хлопцю та його матері, у якій він був один, на згадку про нього назвали цю квітку іменем юнака. Може, через те в багатьох регіонах України волошку саме так і називають — *васильок*.

Ось така сумна й водночас красива легенда.

І якщо у вірші «Васильки» домінує синій колір, то в поезії «*Осінь*» ця барва гармонійно поєднується з жовтим і золотим...

Д. Ласка. Волошки. 2013 р.

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
а у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсівають роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечинь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка біла мерзне під вікном.

Теорія літератури

Інтимна й пейзажна лірика

Спробуйте спочатку самостійно сформулювати визначення пейзажної й інтимної лірики, а потім звірте їх із поданими нижче правилами.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи («Осінь» В. Сосюри);

Інтимна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя зумовлюється гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від прекрасного почуття кохання («Васильки» В. Сосюри).

Часто художні твори поєднують у собі різні види лірики. Наприклад, у вірші «Васильки», який є зразком інтимної лірики, наявні й елементи пейзажу: «Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки летіти в невідомий час...» У таких випадках кажуть: інтимна лірика з елементами пейзажної.

1. У першій строфі вірша «Васильки» наявний художній засіб

- А** епітет
Б гіпербола
В персоніфікація
Г художній паралелізм

2. Установіть відповідність.

Назва твору В. Сосюри	Уривок
1 «Осінь»	А Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки летіти в невідомий час
2 «Васильки»	Б Не поет, хто забуває Про страшні народні рани
3 «Любіть Україну!»	В Без неї — ніщо ми, як порох і дим, Розвіяний в полі вітрами Г Скрізь якась покора в тишині розлита, і берізка біла мерзне під вікном.

3. Установіть відповідність.

Назва твору В. Сосюри	Художній образ
1 «Осінь»	А рідні очі
2 «Васильки»	Б баский кінь
3 «Любіть Україну!»	В кров ворожа Г пурпурові хмари

4. Доведіть, що вірш «Васильки» є зразком інтимної лірики.
 5. Елементи якого виду лірики також властиві поезії «Васильки»? Проілюструйте свою думку уривком із цього твору.

6. Чи перегукується вірш «Васильки» з легендою про волошку? Чим саме?
7. Що навчає цінувати вірш «Васильки»?
8. Які слова у вірші «Осінь» навіюють сумний настрій?
9. Випишіть усі епітети з вірша «Осінь». Які з них вам найбільше сподобалися? Чим саме?
10. Знайдіть приклади персоніфікації у вірші «Осінь». Яку роль вони відіграють у цьому творі?

11. Повністю чи частково відповідає пейзаж, зображений на картині Ю. Клапоуха «Осінь», тому, який створив у своїй однойменній поезії В. Сосюра? Якщо ні, то які, на вашу думку, є відмінності?
12. Якби вам довелося покласти на музику слова вірша «Васильки», то якою б вона була за настроєм, темпом? Які музичні інструменти довелося б використати?

Ю. Клапоух. Осінь. 2008 р.

1. Підготуйтеся до виразного читання віршів «Васильки» й «Осінь» В. Сосюри.
2. Намалюйте ілюстрацію до одного з вивчених віршів В. Сосюри (за бажанням).

ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО

(Народився 1945 р.)

Василь Іванович Голобородько народився 7 квітня 1945 р. в с. Адріанополі Луганської області за місяць до закінчення Другої світової війни — найжорстокішої в історії людства. Поет пише: «Моє дитинство припало на післявоєнні роки, але запам'яталися не ті, найтяжчі, щонайближчі до закінчення війни, а ті, коли люди вже стали жити заможніше й з їхніх очей зник отой характерний полиск голоду, що так нівечить образ гарного обличчя».

Розповідаючи про своє дитинство, письменник згадує все найкраще й найцікавіше, що відбувалося в його житті.

«Зовсім малим, у віці посівальника, будила мене мати зимовим ранком і посилала посівати до сусідів, це недалечко, через дорогу лише перейти. Заходив я до хати вісником свята, мені раділи, підводили до покутя¹, я сипав із жмені пшеничне зерно й промовляв поздоровлення з Новим роком, як мене навчила мати. З радісним відчуттям виходив я з хати, обдарований кількома монетами грошей та жменькою цукерок із бубликом, бо я порадував сусідів: і тітку, і дядька, і дітей їхніх».

Уже як ходив до школи (школа в нашому селі на той час була семирічною та українськомовною), то з однолітками ходив колядувати. Але вже так, ніби переступаючи межу забороненого, бо вже в школі обов'язково нагадають перед усіма учнями тих, хто ходив колядувати. Здається, недовго й протримався той давній звичай після нашого колядування. Умер той звичай...»

Були часи, коли в Україні влада не поважала народних традицій і обрядів сивої давнини. Натомість поет зберігає їхню казковість і таємничість у своїй самобутній поезії, адже віками, з покоління в покоління, народ передавав свою історію й культуру через пісню, казку й обряд. Тому фольклорний струмінь у поезії В. Голобородька особливо відчутний. Прочитайте твори поета й насолодіться їхньою чистотою, образністю й мудрістю.

З ДИТИНСТВА: ДОЩ

Я уплетений весь до нитки
у зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до батьківської хати,
уплетена хата, що видніється на горі,
як зелений птах,
уплетене дерево, що, притихле, стоїть над дорогою,

¹ *Покуть, покуття* — в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, і місце біля нього.

Ю. Кулішенко.
Дорога в лісі.
2009 р.

уплетена річка, наче блакитна стрічка
в дівочу косу,
уплетена череда корів, що спочивають
на тирлі¹.

А хмара плете і плете
зелене волосся дощу,
холодне волосся дощу.

Але усім тепло,
усі знають — дощ перестане,
і хто напасеться,
хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

Теорія літератури

Вільний вірш

Прочитавши вірш В. Голобородька «**З дитинства: дощ**», ви, напевно, помітили, що він суттєво відрізняється від прочитаних вами раніше поетичних творів. І не дивно, бо цей вірш вільний. Що означає *вільний*? Передусім згадаймо, що таке *рима*.

Рима — це співзвучне закінчення у *віршових* рядках. Саме такої співзвучності у творі В. Голобородька немає. Отже, сформулюймо правило.

Вільним віршем називають поезію з неримованими рядками.

До речі, своїм звучанням він наближається до розмови:

Ми їли густий мед,
намазаний на краєць,
і запивали вечірнім молоком.
На призьбі сиділи мати
і дивилися, як ми їмо із сестричкою...

Хоча рядки вільного вірша й не римуються, проте звучать вони музикально, поетично й смачно: «*густий мед... запивали вечірнім молоком*». Така поезія

¹ *Тирло* — місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою.

викликає багато асоціацій: Україна, село, вечір, тепле молоко, трав'яні пахощі, духмяний мед, запашний окраєць хліба, мама, рідна хата, сестричка... — невже не поезія? Перечитайте ще раз вірш «З дитинства: дощ», чітко уявляючи картини, навіяні поетичними рядками, і переконайтеся в їхній ліричності.

До речі, *вільний вірш* ще називають *білим*.

РІДНА МОВА

Молодість і становлення В. Голобородька як поета припали на той час, коли наша країна входила до складу СРСР. Радянська влада вела політику звуження сфер використання національних мов, зокрема й української. Поет у своїй статті «Посівальником через усе життя» розповідає, що його було відраховано з Донецького університету «через [його заяву] про звуження предметів, які в цьому університеті викладали українською мовою».

Мова, культура, історія — це наша духовна скарбниця. А спроби духовного спустошення були й раніше: монгольська навала, гніт царської Росії... Тому В. Голобородько й створює таку поезію, яка не дасть нам і наступним поколінням українців перервати традицію, що визначає належність людини до національної культури.

НАША МОВА

кожне слово
нашої мови
проспіване у Пісні
тож пісенними словами
з побратимами
у товаристві розмовляємо

кожне слово
нашої мови
записане у Літописі
тож хай знають вороги
якими словами
на самоті мовчимо.

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,

гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,

розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій», —

наповнюймо
цей холодний всесвіт

теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із диханням.

1. Ліричний герой вірша «Теплі слова» закликає «Співаймо пісні про кохання, щоб не вмерло слово»

А Дунай

В Змій

Б коровай

Г всесвіт

2. Установіть відповідність.

Назва вірша	Уривок
1 «Наша мова»	А ...гуляймо весілля своїм дітям, щоб не вмерло слово «коровай»...
2 «Теплі слова»	Б ...тож хай знають вороги якими словами на самоті мовчимо.
3 «З дитинства: дощ»	В Ми їли густий мед, намазаний на краєць, і запивали вечірнім молоком. Г ...а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо.

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А а хто прийде додому у хату, наповнену теплом, як гніздо.
2 анафора	Б ...хто набігається, хто нахитається, хто насидиться на горі.
3 порівняння	В Я уплетений весь до нитки у зелене волосся дощу.

- Розкажіть, що ви знаєте про дитинство В. Голобородька.
- Чому волосся дощу холодне, проте всім тепло у вірші «З дитинства: дощ»?
- Що, на вашу думку, найдорожче ліричному героєві з переліченого в останній строфі вірша?
- Чому, на вашу думку, загальні назви *пісня* й *літопис* написано з великої букви (вірш «Наша мова»)?
- Згадайте, що таке *контраст* як художній прийом. Які рядки обох частин вірша протиставляються? З якою метою автор використав цей прийом?
- Прокоментуйте зв'язок між словами *пісні про кохання* — *Дунай, весілля* — *коровай, казки* — *Змій* у вірші «Теплі слова».
- Яким ви побачили ліричного героя віршів В. Голобородька? Опишіть його.

- Уважно розгляньте картину Ю. Кулішенка «Дорога в лісі». Якій частині вірша вона більше відповідає — першій чи другій? Словесно домалуйте пейзаж так, щоб він більше відповідав поезії В. Голобородька.
- Напишіть міні-твір (5–7 речень), який починається словами «Поезії Василя Голобородька не звичайні тим, що...». Розкажіть про особливості лексики, будови вірша, фольклорні джерела, символи, лаконізм.

- Підготуйтеся до виразного читання віршів В. Голобородька «З дитинства: дощ», «Наша мова», «Теплі слова».
- Намалюйте ілюстрацію до вірша «З дитинства: дощ» (за бажанням).

ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ

(1936–1973)

Володимир Олексійович Підпалій народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині в сім'ї залізничника. Коли хлопчику було сім років, батько загинув під час форсування Дніпра. Поет гірко зізнався: «Дитинство... вкрала війна в мого покоління». У школі дуже багато читав, любив літературу й історію.

Володимир працював у тракторній бригаді, служив на флоті, а після демобілізації закінчив філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Упродовж подальшого життя був редактором у видавництвах. У царині художньої літератури прославився як поет. Помер В. Підпалій 1973 р. від невиліковної хвороби.

Прочитавши подані нижче уривки з «Автобіографії» В. Підпалого, ви дізнаєтеся про дитинство поета.

«У травні 1939 року в дитячих яслах, що містилися в обійсті тодішнього голови сільської ради, давали уколи. Загледівши небезпеку від жінки в білому халаті, я показав їй язика й заховався під ліжку, а коли вони полізли за мною (це було в кімнаті господаря), я направив на них важезного нагана, котрого надивав під подушкою. Був переполох, цукерки; нагана я віддав, за що відразу був покараний: окрім уколу, щеміли днів зо два вуха. Отож звідти ще виніс — змирення карається...

На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Уже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці разом із страхом падіння посилилася любов до гриви й вітру від швидкого галопу.

Із тварин найбільше жалію собак і волів. Перших, що все розуміють, а сказати не вміють. Волів — що терплять, хоч могли б і не терпіти, — силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі».

БЕРЕЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

Ми приходимо в цей світ, щоб зростати, допомагати, дарувати, насолоджуватися, творити, любити... Але люди бувають різними: щедрими й скупими, добрими і злими, милосердними та байдужими...

Одне із завдань мистецтва — прищеплювати любов до людей, до природи, до краси як такої. Володимир Підпалій у своїх поезіях культивує ідею людяності, любові до свого краю, бережливого ставлення до природи. Ліричний герой віршів «*Бачиш: між трав зелених...*» і «*Зимовий етюд*» настільки щирий і переконливий, що навіть будь-який читач змушений буде впустити у своє серце любов і тепло. Прочитайте ці вірші й переконайтеся в цьому.

*В. Орловський.
Літній день.
1884 р.*

... Бачиш:
між трав зелених,
як грудочки,
пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може,
не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм,
маленьким, сірим,
просто сестрою ти...
Кажеш,
що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?!
А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!

Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість
гріх...
Треба в житті любити
гáряче і багато:
сонце,
дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
... Бачиш:
в гнізді малому,
як грудочки,
пташата,
немічні ще,
невміло ворухатся
і живуть!..

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льдинку холодну —
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною
казка, як вечір,
аж синьо в очах...
Там, за тополями,
за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи —
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась —
і не спить...

А. Куїнджі. Зима. 1880–1895 рр.

Зауважте!

Етюд (з фр. *вправи, вивчення*) — невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру.

1. Вірш «Зимовий етюд» належить до

- А** епосу
- Б** драми
- В** лірики
- Г** ліро-епосу

2. «Заслухалась» і «не спить» у вірші «Зимовий етюд»

- А** казка
- Б** тополя
- В** Україна
- Г** льодинка

3. Установіть відповідність.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А Станьмо ось тут навшпиньки спокій їх берегти.
2 інверсія	Б Там, за тополями, за огорожами, де місто тікає на ніч в степи
3 порівняння	В Вечір, мов казка, над Україною казка, як вечір
4 персоніфікація	Г Може, не зможу батьком — стану їм старшим братом
	Д Треба в житті любити гáряче і багато: сонце, дощі зернисті

4. Яким ви побачили В. Підпалого, коли прочитали короткі відомості з його дитинства?

5. Прочитайте ті рядки вірша «Бачиш: між трав зелених...», які вас найбільше зворушили.

6. Серед художніх образів — *трави зелені, сонце, дощі зернисті* — виділяється й образ дороги в пилу. Невже й запилену дорогу треба любити? Що символізує цей образ?

7. Чого навчає вірш В. Підпалого «Бачиш: між трав зелених...»?

8. До якого виду лірики належить вірш «Зимовий етюд»? Аргументуйте свою думку.

9. Опрацювавши в рубриці *Зауважте!* визначення терміна «етюд», доведіть, що вірш «Зимовий етюд» належить до цього жанру.

10. Визначте мотиви вірша «Зимовий етюд».

11. Чи згодні ви з твердженням ліричного героя («Бачиш: між трав зелених...»), що бути байдужим — це гріх? Аргументуйте свою думку.

12. Словесно намалюйте пейзаж, який ви побачили в «Зимовому етюді».

Заповніть літературний паспорт вірша «Бачиш: між трав зелених...».

Із сучасної української поезії
(кінця ХХ — початку ХХІ ст.)

ВАСИЛЬ ГЕРАСИМ'ЮК

(Народився 1956 р.)

Василь Дмитрович Герасим'юк народився 18 серпня 1956 р. в м. Караганді (Казахстан), куди були вислані його батьки. Потім родина повернулася на Батьківщину, у рідне с. Прокураву, що на Гуцульщині. Закінчивши Київський університет імені Тараса Шевченка, став філологом.

Василь Герасим'юк — автор постичних збірок «Смереки», «Потоки», «Космацький узір». У його поезіях живе екзотика Карпат, його герої — національно свідомі особистості, які люблять і бережуть традиції та звичаї свого краю.

Василь Герасим'юк нині живе й працює в Києві.

ТАНЕЦЬ ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ

Одна з найколеритніших поезій В. Герасим'юка — вірш «*Чоловічий танець*». Він написаний у формі звертання до юнака, який повинен стати дорослим, відчути на собі вагу чоловічих обов'язків і відповідальності, силу побратимства й міцної чоловічої дружби.

Із самого початку ми стаємо ніби учасниками аркана — гуцульського чоловічого танку, відчуваємо його енергетику, ніби відбувається ритуал посвячення.

Під час першого прочитання вірша не відразу впадає в око біблійний мотив страждання Ісуса Христа як свідомий вибір спасіння ближніх, що вгадується в описі трагічної української історії, позначеної постійною необхідністю українського чоловіцтва виборювати державну незалежність.

Міфологічний образ кола символізує у вірші вічність людського страждання, його циклічну повторюваність.

Красиви Карпат

До речі...

Аркан — старовинний український чоловічий танець. Його танцюють зімкнутим колом або півколом із топірцями в руках. Цей танець поширений у Карпатах. У давнину він був головним елементом обряду посвячення гуцульського двадцятирічного хлопця в легіні. Після участі в цьому танці чоловік (легінь) здобував право здійснювати танці, носити бартку (топірець), убивати ворогів і підперізуватися широким паском, тобто ставав потенційним опришком¹. Перекази свідчать, що вперше аркан виконали витязі, які зійшли з гір.

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ

Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчутти,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі
ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.

Аркан
(чоловічий танець)

¹ *Опришок* — пародний месник, учасник пародно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті й Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в др. пол. XVI — перш. пол. XIX ст.

Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз.

1. Що ви знаєте про аркан як танець? Що він символізує?
2. До кого звертається ліричний герой вірша «Чоловічий танець»? Що він говорить адресатові?
3. Як ви розумієте слова про готовність до древнього танцю «з хрестом за плечима» і «з двома розбійниками»?

4. Згадайте, що таке *вільний вірш*? Доведіть, що поезія «Чоловічий танець» написана білим віршем.
5. Який провідний мотив вірша В. Герасим'юка «Чоловічий танець»?
6. Чи можна вірш «Чоловічий танець» назвати екзотичним? Якщо так, то чому?
7. Навчіться виразно читати вірш «Чоловічий танець».

Знайдіть у вірші В. Герасим'юка «Чоловічий танець» епітети й выпишіть їх у робочий зошит.

ІВАН МАЛКОВИЧ

(Народився 1961 р.)

Іван Антонович Малкович народився 10 травня 1961 р. у м. Березові Нижнім Івано-Франківської області. Закінчив скрипковий клас Івано-Франківського музичного училища й філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка.

На Всеукраїнському семінарі молодих авторів дев'ятнадцятирічного І. Малковича було визнано найкращим поетом. Вихід його першої книжки гаряче вітала Л. Костенко.

Іван Малкович заснував видавництво дитячої літератури «А-ба-ба-га-ла-ма-га», яке нині асоціюється з красивими й цікавими книжками для тих, кому «від 2 до 102» (такий віковий читацький діапазон визначає видавець для своїх видань).

Нині І. Малкович мешкає в Києві зі своєю родиною — дружиною й двома синами. Пише поезії, казки.

ЯНГОЛ – НАШ ОБЕРІГ

Згідно з християнським ученням, кожному людину протягом життя супроводжує янгол-охоронець. При цьому людина має право вибирати, як їй буду-

Л. Красюк.
Благословенний
день

вати своє життя: хтось іде легкими шляхами, а хтось торує важкі дороги. Ліричний герой балади І. Малковича «Із янголом на плечі», напевно, вибрав собі непростий шлях пошуків, коли доводиться долати різні перешкоди. Янгол ліричного героя ледь живий, а чи стане йому снаги пройти своє життя до кінця й донести свого охоронця на плечі, не розгубивши тією дорогою своїх чеснот? І ми віримо в перемогу добрих сил, приймаючи побажання з іншого вірша поета — «З нічних молитов»: «Хай кожен в цім світі спасеться».

Отже, провідний мотив балади «Із янголом на плечі» — вічний двобій чистого добра з жорстокою сірістю буденності.

Хоч автор назвав свій твір «старосвітською баладою», проте проблеми, порушені в ній, актуальні і в наші дні.

До речі...

А́нгел, я́нгол — символ світла, доброго, духовного, того, що підноситься; символ вісника долі, Божої волі. За давніми уявленнями, кожна людина від народження одержує від Бога свого ангела-хранителя (М. Дмитренко, «Словник символів»).

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

Старосвітська балада
краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бредє собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —
щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вировий,
віє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...

А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самотніх душ,
дай кожному звити кубельце,
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри твоєї обруч.

1. Балада «Із янголом на плечі» — приклад лірики

А інтимної
Б пейзажної
В філософської
Г громадянської

2. Вірш «З нічних молитов» написаний у формі

А пісні
Б казки
В молитви
Г колискової

3. Прочитайте рядки.

*Віє вітер вирівий,
віє Ірод моровий...*

В уривку наявні

А омоніми
Б антоніми
В пароніми
Г синоніми

4. Що символізує янгол? Яким ви побачили янгола в баладі І. Малковича «Із янголом на плечі»?
5. Що символізує свіча в цьому творі?
6. Яким стає звуковий малюнок через повторення звуків [в] і [р] у реченні «**Віє вітер вирівий, віє Ірод моровий...**»?
7. Який провідний мотив балади «Із янголом на плечі»?
8. Що символізують образи стебельця й кубельця у вірші «З нічних молитов»?

9. Як ви розумієте вислів «Вірш “З нічних молитов” за своїм ідейним спрямуванням християнський»?
10. Чого навчають прочитані вірші І. Малковича?

11. Охарактеризуйте слухові й зорові образи балади «Із янголом на плечі». Яким за настроєм має бути музичний супровід цього твору?
12. Прослухайте пісню «Із янголом на плечі» у виконанні М. Бурмаки. Висловте кількома реченнями свої враження від музичної версії вірша.

Навчіться виразно читати твори І. Малковича.

АНАТОЛІЙ МОЙСІЄНКО

(Народився 1948 р.)

Анатолій Кирилович Мойсієнко народився 9 липня 1948 р. в с. Бурівці на Чернігівщині. Закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Нині професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджує мову, пише чудові поетичні твори.

Особливості поетичних творів А. Мойсієнка якнайкраще характеризує літературознавець М. Жулинський: «Поезія митця відкриває унікальні можливості пізнання естетичної, зображувальної, змістової, звукової цілісності художнього твору». І ці якості поета ви зможете виявити на прикладі одного вірша — *«Жовтень жовті жолуді...»*.

Жовтень жовті жолуді
На базар несе,
Пише осінь охрою¹
Золоте есе².
Листопадом, бабиним літом
Набиває вітер
Золотий кисет³,
Злотом люльку креше⁴,

Золоті пожежі
Попасом пасе.
Сонце — обережне —
Золотими клешнями —
В золоту Родоц
Золотим пожежником
Походжає дощ.

¹ *Охра* — фарба червоно-брунатного або жовтого кольору.

² *Есе* — париси — короткі твори, які вирізняються випукатістю форми.

³ *Кисет* — гаманець у формі торбинки, що затягується шпурочком.

⁴ *Кресати* — добувати іскри, вогонь кресалом.

Д. Бідношей.
Осінні дуби. 1981 р.

1. Розкрийте лексичне значення слів *охра*, *есе*, *кисет* і *кресати*.
2. У якому кольорі ви «побачили» вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...»? Чи буває насправді такою осінь? Чи, може, це художнє перебільшення?
3. Скільки разів повторюється прикметник *золотий*? Як називається цей художній засіб? Якого ефекту автор досяг за його допомогою?

4. Які рядки своїм звучанням нагадують шелест осіннього листя? За допомогою яких звуків досягнуто такий ефект?
5. Знайдіть і прочитайте приклади персоніфікації.
6. Що дає пістави назвати вірш «Жовтень жовті жолуді...» музикальним і кольоровим?
7. Чи вдало, на вашу думку, дібрано ілюстрацію до вірша «Жовтень жовті жолуді...» (Д. Бідношей. «Осінні дуби»). Якщо не точно, то домалюйте цю ілюстрацію своїми словами.

Вивчіть напам'ять вірш А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді».

ІГОР ПАВЛЮК

(Народився 1967 р.)

Ігор Зиновійович Павлюк народився 1 січня 1967 р. в с. Ужові на Волині. Виховували Ігоря дід і баба, бо після його народження померла мама. Школу закінчив із золотою медалью, так само блискуче закінчив і факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка.

Нині І. Павлюк живе в Києві, працює провідним науковим співробітником Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Окремі його вірші вже стали піснями, а за деякими поетичними творами навіть створено театральні постановки.

Яскраві художні образи — прикметна риса його віршів. У поезії «*Дівчинка*» цих образів кілька, хоча у творі всього вісім рядків...

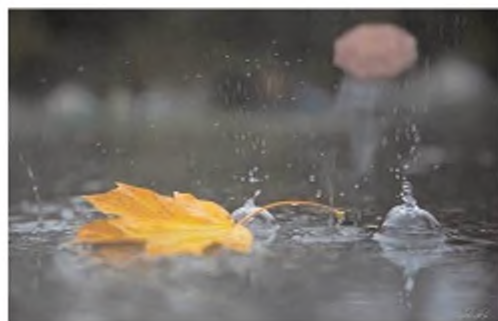

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
На бабусин поріг.
Розчарована осінь
Клигає¹ по дворі.

На душі прохолода.
Навіть півень затих...
— А кого тобі шкода?
Каже дівчинка:
— Всіх...

1. Що, на вашу думку, означає «бути відмінником по життю»? Чи можна так назвати І. Павлюка? Чому?
2. Які художні образи є у вірші І. Павлюка «Дівчинка»?
3. Знайдіть і випишіть приклади епітета й персоніфікації.

4. Чому осінь у вірші *розчарована* й не йде, а саме *клигає*?
5. Ви знаєте, що в ліричних творах сюжету як такого немає. Чи можна сказати, що у вірші «Дівчинка» вимальовується легкий сюжет або ж є натяк на сюжет? Аргументуйте свою думку.
6. Який провідний мотив вірша «Дівчинка»?
7. В одному інтерв'ю І. Павлюк розповів, що на міжнародній конференції вірш «Дівчинка» демонстрував один японець. Як, на вашу думку, цей вірш можна продемонструвати?

Заповніть літературний паспорт вірша І. Павлюка «Дівчинка».

ГАЛИНА КИРПА

(Народилася 1950 р.)

Галина Миколаївна Кирпа народилася 1 січня 1950 р. в с. Любарці, що неподалік Києва. Закінчила філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Багато років працювала у видавничій і журналістській галузі. Відома передусім як автор поетичних творів для дітей, про що свідчать назви її книжок «День народження грому», «Слон мандрує до мами». Крім того, Г. Кирпа написала кілька посібників з етики для учнів початкових класів. Між іншим, етичні й естетичні настанови звучать і в її поезіях.

До речі...

Розрізняйте слова *етика* й *естетика*. **Етика** — норми поведінки, сукупність моральних правил у суспільстві, а **естетика** — краса, художність чого-небудь.

¹ *Клігати* — важко, повільно йти.

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка —
навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пухинка —
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави —
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

Є. Гапчинська.
Я твій ангел. 2009 р.

КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ...

Коли до вас темної ночі
прийде Лев,
ви не кажіть йому нічого
про зоопарк.
Нехай він не знає,
що на світі є зоопарки.
Нехай хоч один Лев
цього не знає.
А потім цього не знатимуть
його діти.

А потім — його онуки.
Потім правнуки.
І колись буде
ціла Лев'яча Держава,
де жоден Лев
не знатиме про зоопарк.
Коли б тільки вижив
той Лев,
що прийде до вас темної ночі.

1. Яким ви побачили ангела в поезії Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький...»?
2. До якого нещодавно прочитаного вірша про янгола ця поезія за настроєм сприймається як контраст?
3. Знайдіть і назвіть слова із зменшено-пестливими суфіксами. З якою метою їх використала Г. Кирпа?

4. Яким ви побачили ліричного героя вірша «Мій ангел такий маленький...»?
5. Пригадайте, що таке *вільний вірш*. Доведіть, що обидва вірші поетеси, вільні.
6. Пригадайте, що таке *етика*. Яку етичну настанову дає нам ліричний герой вірша «Коли до вас темної ночі...»?
7. У чому полягає незвичайність вірша Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...»?

1. Підготуйтеся до виразного читання віршів Г. Кирпи.
2. Намалюйте ілюстрацію до одного з віршів Г. Кирпи (за бажанням).

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ

(1845–1907)

Кіровоградська область,
с. Арсенівка (тепер с. Веселівка)

Іван Карпенко-Карий (справжнє ім'я та прізвище *Іван Карпович Тобілевич*) народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці (тепер с. Веселівка, Кіровоградської області) у сім'ї управителя поміщицького маєтку Карпа Тобілевича — вихідця із здрібнілої дворянської родини, який викупив із кріпацтва свою майбутню дружину Євдокію Садовську. Ця родина дала Україні трьох братів, відомих під псевдонімами Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський і Панас Саксаганський, і сестру Марію Садовську-Барілотті — усі вони стали відомими артистами «тетру корифеїв¹», про який ітиметься далі.

Іван на відмінно закінчив Бобринецьке повітове училище. Коли в Бобринці почав працювати драматичний² гурток, він почав його відвідувати й настільки захопився театральним мистецтвом, що якось подолав пішки 53 км до Єлисаветграда, щоб подивитися «Наталку Полтавку» І. Котляревського і «Отелло» В. Шекспіра.

Карпенко-Карий
і М. Садовський.
1868 р.

1865 р. І. Карпенко-Карий разом із М. Кропивницьким організував аматорський театральний гурток у Єлисаветграді. За його участю були поставлені п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя. Найяскравіше його сценічна майстерність проявилася в п'єсах «Хазяїн», «Сто тисяч».

Помер І. Карпенко-Карий 15 вересня 1907 р. в Берліні від невиліковної хвороби. Похований за його ж заповітом біля хутора Надія (нині заповідник-музей І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»).

¹ *Корифеї* (з грецьк. *вождь, ватажок*) — той, хто досягнув великих успіхів, найвизначніший діяч у галузі науки чи мистецтва.

² *Драматичний* — театральний.

«ТЕАТР КОРИФЕЇВ»

Історія українського професійного театру розпочалася 27 жовтня 1882 р., коли в Єлисаветграді М. Кропивницький поставив на сцені міського театру драму «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

Розквіт театру пов'язаний з іменами братів Тобілевичів — І. Карпенка-Карого, М. Садовського й П. Саксаганського; з іменами М. Кропивницького, М. Старицького, М. Заньковецької та інших, хто був справжнім подвижником національного мистецтва.

Згодом театр переїхав до Києва, звідси й почалася його нова історія.

Насправді не все було так добре, як хотілося, адже російський уряд (а наші землі в той час входили до складу Російської імперії) обмежував розвиток української літератури. Емський указ (1876 р.) забороняв українське друковане слово; тематика вистав звужувалася до селянського побуту; під заборонаю були переклади на українську п'єс зарубіжних драматургів. Тож основу репертуару «театру корифеїв» становили твори І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького й М. Старицького. Слава про «театр корифеїв» вийшла далеко за межі України.

Театральний зал

До речі...

Хутір Надія був улюбленим місцем відпочинку І. Карпенка-Карого. Коли він сюди приїжджав, то знімав із себе міський одяг, брав до рук плуга й фізично працював. Тут, на ниві, він і обідав, і ночував, уставав удосвіта й знову брався до роботи. Працю на землі вважав найефективнішими ліками від міської перевтоми.

Державний заповідник-музей
І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»

СТО ТИСЯЧ

*Комедія в 4 діях
(Скорочено)*

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Герасим Никодимович Калитка — багатий крест'янин.
Параска — жінка його.
Роман — син їх.
Савка — кум Герасима, крест'янин.
Бонавентура — копач.

Невідомий — єврей.
Гершко — фактор¹.
Мотря — наймичка.
Клим — робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

У хаті яку хвилину немає нікого; входе Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію: хорошій будет гендель², ежели удасться... Попробуем!..(...)

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чогу тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а збрую³ зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид⁴ якийсь питав вас і копача. (Вийшов).

Герасим (один). Жид — то діло, а копач — морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита ястром!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати докупи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходити. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця й колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже й у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходити дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував мясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не іначе, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні пра-

¹ *Фактор* — маклер; професійний посередник в укладанні торговельних і біржових угод; посередник у розв'язанні різних побутових справ.

² *Гендель* (зневажл.) — торгівля, комерція з метою наживи; барип.

³ *Збруя* — предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин; упряж.

⁴ *Жид* (заст.) — те саме, що єврей.

цоеш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-на-всього двісті десяти-тин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десяти-тин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускати їх помаленьку: то робітникам, то воли купувати на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіцав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців із сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдарився? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — усі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та Господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, і другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості в саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!.. А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та — хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости, Господи! Дві неділі

слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшпетала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут невістача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати — так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там боятися? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величати.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце в Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя¹, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. (*Набік*). Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (*Зітхає, виходить*).

Герасим (*сам*). Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду правити грошей, а воли давай. Так надійніше.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

¹ *Вексель* — борговий документ установленого державою зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк.

Герасим. Здрастуй. (Набік). Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (озирається). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (зітхнув). Показуй.

Невідомий (оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, усе нові, несе до столу, розклада на столі). Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим (довго розгляда, придивляється на світ). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (Розгляда). Не вгадаю!

Невідомий (знову зазира у вікно). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємся в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (Показує свої гроші).

Невідомий (розгляда). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог!

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. (...)

Герасим. І то правда. (Розгляда гроші). Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (Надрива краї).

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо їдот в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, сколько вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі в тому місці, де для мужчін і для дам, — розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. *(Іде)*. Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

(Сам). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входить копач.

ЯВА ІХ

Герасим і копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Півобіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздравляю з придобутієм земельки, дай Бог ещо столько прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив; і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав. (...)

М. Старицький
у ролі копача

Копач. (...) Так, так, Никодимович! Скупувайте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте — шуткую? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворухіться, ворухіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як полагаете? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин. Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку, прикупуйте та прикупуйте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Оразу ж не можна! Ви візьміть приєр із свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули ви її в саж, стали харчі крапці давати, то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає — так і ви... Опит — велике діло!

Герасим. Спасибі! То це ви мене із свинею рівняєте?

Копач. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь — це приєр. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтеся з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, у тім і приєр. Практика, опитність — велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. (...)

Герасим. Ох Бонавентура Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю — межа з межею!

Копач. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій приєр. От ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазайство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! (...)

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічого сенько не знайшли. (...) Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав в Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать? Та ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. У тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. То-то бо й е! А я мовчу і таки свого доб'ююсь... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького языка не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги.

Завіса

Герасим Калитка цікавиться, чи не знає копач багаті дівчини для його сина Романа. Той радить сходити на оглядини до Пузиря, у нього саме «дві дочки на возрасті».

1. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого

- А** Кропивницький
Б Саксаганський
В Садовський
Г Тобілевич

2. Установіть відповідність.

Дійова особа	Соціальний (родинний) статус
1 Роман	А кум Герасима, крест'янин
2 Савка	Б багатий крест'янин
3 Гершко	В син Герасима
4 Бонавентура	Г фактор
	Д копач

3. Установіть відповідність.

Репліка	Дійова особа
1 <i>Глянеш навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар... і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші...</i>	А Герасим Калитка
2 <i>От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача.</i>	Б Бонавентура
3 <i>Прощайте. Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!</i>	В Невідомий
4 <i>Нема краще, як м'ясо свинина, а риба лнина. Хе-хе-хе!</i>	Г Роман
	Д Савка

4. Який факт з дитинства І. Карпенка-Карого свідчить про його великий потяг до театру?
5. Що ви знаєте про «театр корифеїв» і його засновників?
6. Де відбуваються події першої дії твору?
7. Прочитайте монолог Герасима Калитки (ява VI) і дайте йому характеристику.
8. Чи рівними, на вашу думку, є куми Герасим і Савка? З чого це видно?
9. Чи є в першій дії твору хоча б один позитивний герой? Якщо так, то хто це?
10. Чому Герасим Калитка пішов на сумнівну й ризиковану справу — купівлю фальшивих грошей?

11. Прочитайте за ролями діалог Герасима Калитки й копача (ява IX).
12. Проведіть мовне дослідження. Випишіть по одній репліці Герасима Калитки, Невідомого, копача й Савки, у якій слова героїв промовисто свідчать про рівень їхньої освіти й культури.

1. Прочитайте другу дію трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Випишіть не зрозумілі вам слова в робочий зошит.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Театри нашого обласного центру» (за бажанням).

Теорія літератури

Драматичний твір

Драматичний твір ви вже читали в 5 класі — це була казка в чотирьох картинах О. Олесея «Микита Кожум'яка». Пропонуємо вам згадати особливості драматичних творів і поглибити знання про них.

Згадаймо, що художні твори поділяють на три літературні роди: лірику, епос і драму. Коли ведуть розмову про драму, то в уяві виникає аналогія з театром. Чому? Тому що драматичні твори пишуть для постановки на театральній сцені. Розгляньте таблицю.

Літературний рід	Драма		
Літературний жанр	комедія	трагедія	власне драма

Як бачите, драма може вживатися в ширшому значенні як літературний рід, і у вузкому — як літературний жанр.

Драматичний твір — це літературний твір, побудований на основі дії персонажів і їх висловлювань у діалогах, монологів, полілогах. Поведінка героїв часто зазначена в ремарках, наприклад: «виходить», «довго розглядає, озирається на світ», «показує свої гроші».

Ремарка (з фр. *спостерігати, відмічати*) — авторські пояснення в драматичному творі щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду, жестів, міміки дійових осіб. Саме в ремарках міститься авторська характеристика й оцінка подій і героїв.

Героїв (персонажів) драматичних творів називають дійовими особами. Перелік дійових осіб зазвичай автор ставить на початку твору, зазначаючи його родинний чи соціальний статус: *Параска* — жінка його; *Бонавентура* — копач...

Сюжет драматичного твору має такі самі елементи, як і епічний: експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка. Окрім учинків персонажів, у драматичному творі важлива внутрішня дія — зіткнення поглядів, ідей і життєвих позицій, виражених через діалоги. Саме на гострому конфлікті вибудовується драматичний твір.

Конфлікт (з латин. *зіткнення, боротьба*) — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Мова дійових осіб є основним зображальним засобом драматичного твору, адже в їхніх репліках виявляються риси характеру й душевний стан.

Які ж композиційні особливості драматичних творів? Такі твори складаються з кількох великих частин — *дій* (або *актів*). Дія, у свою чергу, поділяється на *яви* (або *сцени, картини*) — частини драматичного твору, пов'язані з появою на сцені або виходом з неї дійових осіб.

З таблиці видно, що драматичні твори бувають трьох основних жанрів: комедія, трагедія та власне драма.

Комедія (з грецьк. *пісня, весела процесія*) — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображається смішне, висміюються негативні явища й риси людського характеру.

Трагедія — драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал,

з неможливістю його втілення в життя. Часто, потрапивши в безвихідь, герой трагедії гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднуються ознаки комедії та трагедії; під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Літературознавці визначають жанр п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» як сатиричну трагікомедію характерів, бо в ній висміюється жадоба до збагачення, яка є визначальною рисою вдачі Герасима Калитки.

Хоч драматичні твори й призначені здебільшого для постановки на сцені, проте їх використовують і для читання.

ДІЯ ДРУГА

(...)

ЯВА II

Герасим (*за коном*¹): Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга² зайшла, пора скотину порать.

Копач. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає — невсипуций.

Входе Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спиться. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать — зараз: дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері*). Чи не послули знову, щось тихо в тій хаті? От вам і дзвінок, і вигадає ж, скажи на милость. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копати: не душно, холодком можна Бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молиться, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Вже ж я їм і Отченаша даю. Як затоплю — то зараз і на землі. (*Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях*). Кажете — рано, уже — світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспиш! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

¹ *Кін*, на *кóну* — спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена.

² *Чепіга* — рукоятка в плузі; тут: місяць.

Входє Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць — поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попустиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (*на дверях, з дійницею в руках*). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерєю заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотрея глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (*Пішла*).

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіду на ногах, не ївши, охлянеш.

Герасим. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (*Пішов*).

Герасим (*до Копача*). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися — вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що у них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідать. Чи воно таке ненажерливе, чи Господь його знає! По обіді: сюди — тень, туди — тень — давай полуднувать, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взять, де того, як обернутися, щоб земельки прикупить; та за думками й не їсться тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять, як мертві.

Копач (*зітхнувши*). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю. (...)

У розмові з Герасимом Бонавентура розповідає про свої марення, мрії про знайдений і викопаний скарб.

ЯВА V

Ті ж і Роман.

Роман висловлює батькові незадоволення своєю поїздкою до Пузиря, особливо з Бонавентурою.

Герасим. Що це кума і досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в гóрод розмінять гроші. (*Запирає двері, виймає гроші й розглядає*). Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого Бог береже — треба розмінять у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (*Одмика двері*).

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милість Божу?

Герасим (*злякано*). А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думати.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік*). Думав, що довідалась за гроші, — аж всередині похолонуло. Ну так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, oprіч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватати; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одно слово, хазяйка біля всього; у хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Іди собі, не заважай мені думати.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде її пресвітлої години: я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком з начинням ковтни її, мені аби гроші. Іди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти з чортзна-чим причепилась.

Параска. Які там думки, чом же ти не порадешся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Іди собі.

Параска. Тьфу! на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюну!.. *(Заміряється її вдарити)*.

Входе Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові!

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви зі старою, як сизі голуби, і досі вуркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і вуркотали?

Герасим. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла)*.

Савка. Бач — «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми зі старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фургони, любо глянуть, а я на возі: який ти хазяїн, каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

Герасим. Я, слава Богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздити. Каже, потрудюсь пішечком для Божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і Бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхати?

Герасим *(лічить гроші)*. Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря — хвалять завод... *(Перелічивши, ліче другий раз)*. Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші)*.

Савка. Іде вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. (*Хова гроші*).

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показав між них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодицю з недолітком, посварить батька із сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що в чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... (*Тайнствено*). Люде самі уміють робить гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим (*озирається, запирає двері*). Еге. Та ще й які гроші. У вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоячі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (*витягає гроші з кишені*). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розгляда*). Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купить скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає*). Ні... куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

Савка. Покажіть же мені, котра настояца, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (*розглядає*). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купить? (*Виймає з пачки три бумажки по три і одну рубльовку*).

Савка. Ніколи у світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купить таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство й розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

Савка. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, і це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля в город. (Пішов).

Герасим. Нехай вам Бог помагає і щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б Господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша! (...)

Мотря дізнається про мету поїздки Романа до Пузиря. Між ними виникає сварка, у кінці якої хлопець остаточно вирішує: «Оце дівка!.. Оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюсь на Мотрі».

ЯВА XI

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигайдай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для Божого дому й шість верстов — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник — гріх. Блажен чоловік, іже скотину милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, — гони в церкву. Це не по-Божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То — ти, а то — коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали — то інша річ... Не дам коней. Пожальй скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав зі своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я, часом, ради неділі не дав тобі по пилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду із синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я... *(Кидається на Параску, хватає за очіпок).*

Входє копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач *(заміча поцілунок)*. Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За щупом я сюда вернувся. *(Бере щуп)*. І на амури здесь наткнувся! Собственный експромт! Адьє! Оставляю вас в пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса

1. Слова *Ви чорта не боялися, а протокола боїтесь* Герасим Калитка адресує

- А Бонавентурі
- Б Романові
- В Жолудю
- Г Савці

2. У неділю Герасим Калитка спіймав з крайцем хліба

- А Савку
- Б Клима
- В Мотрю
- Г Романа

3. Установіть відповідність.

Термін	Визначення
1 конфлікт	А частина твору, пов'язана з появою на сцені або виходом з неї дійової особи
2 ремарка	Б відповідь або заперечення, зауваження однієї дійової особи іншій у діалозі
3 репліка	В момент найвищого емоційного напруження в сюжеті твору
4 ява	Г зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння
	Д авторські пояснення щодо умов і часу дії, зовнішнього вигляду дійових осіб

4. Для чого призначені драматичні твори? Поміркуйте, чому театри називають *драматичними*.
5. Що таке *драматичний твір*? Назвіть його ознаки.
6. Що таке *трагікомедія*? Що в неї спільного й відмінного з комедією та трагедією?
7. Знайдіть і випишіть приклади ремарок у другій частині трагікомедії. Яку роль вони відіграють?
8. Прокоментуйте стосунки Герасима Калитки та його дружини Параски. З чого видно, що він грає на публіку, удаючи повагу й любов до своєї дружини?
9. У чому виявилася скупість Герасима Калитки?
10. Знайдіть і прочитайте комічні епізоди в другій дії трагікомедії.

11. Доведіть на конкретному прикладі з тексту твору, що мова дійових осіб є яскравим виражальним засобом.
12. Розіграйте діалог між Герасимом і Параскою (*ява XI*).

Прочитайте трагікомедію І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» до кінця. Випишіть не зрозумілі для вас слова.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (*сонний, бормоче*). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (*Стогне*).

Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пити. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. *(Виходе)*.

Герасим *(сонний, бормоче, так буває в кошмарі)*. Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! *(Балака ясніше)*. Кругом, кругом усе моє. *(Спить тихо, потім знову так саме)*. Е-е-а-ам, а-а-ам. *(Говорить хутко)*. Не дам, не дам, не дам! *(Стогне)*. У-у-у! *(Схоплюється)*. Господи, помилуй! *(Оглядається кругом)*. Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. *(Витира ніт)*. Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. *(Біжить до дверей, одчиняє і кричить)*. Хлопці, вставайте! Чепіга зайшла.

ЯВА II

Входить Роман.

Роман. Де там чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба¹ зламалась, та я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, катюги, — залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну-ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз! Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці² і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина і в хату не закликали! Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки підїхав під крильце, а він зараз зіскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його в хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить!»³

¹ Підстовба (діал.) — деталь плуга.

² Горниця (розм.) — гарно прибрана кімната.

³ Голяк масті, чирва світить! — каламбур із термінів, що стосується гри в карти: голяк — убога людина, масть — один із чотирьох розрядів у колоді карт, чирва — масть у картах — червоне серпе; тут образно: біднякові скрізь невдача.

Нехай, — каже, — розпряга коні та йде у застольну¹, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там зостався? Було б круть — і додому.

Роман. Ждав Бонавентури, думав свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свинями, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами — настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все прийми, від дзеркала вірьовкою не відтягнеш, надвір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, підїхав. (*Біжить до вікна*). Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувати! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнати! Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович!

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? (*Набік*). От тобі й чирва світить. (*До Гершка*). А вас як звать?

Гершко. Григорій Мойсеевич. (...)

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель — хотіте купити землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купити? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепа-

¹ *Застольня* — місце для прислути.

хана, ставок рибний — а! Та все лини та карасі — можна грошики лупить у городі.

Гершко. Ну, і ви хочете покупати цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистачає.

Гершко. Я можу вам допомогти купити землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

Гершко. Помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є — будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, покажи ж твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на удешевлення хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там удешевлення? Пхі! Между прочого, мені досконально звесно, що він уже п'ять іменів проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатити долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк, прийде строк платити — її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк — і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерческу голову, з вами легко діло мати.

Герасим (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглось докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка*). Треба подумати.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувати землю... (...)

Калитка торгується з Гершком, який пропонує за факторську послугу п'ятдесят карбованців спочатку й після закінчення справи — ще п'ятдесят. Герасим обурюється.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба користуватися. (*Встає*). Не дасте ви, дасть Жолудь. Разлі мене не всьо равно — аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші, зараз поїду.

Герасим (*шука*). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милість, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну що робить?.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші*). Теперечки поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим (*сам*). От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, — гріх смертельний, все одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дать п'ять, а взять сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А Господи, чого він бариться? Ну, що як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава Богу, діждався... думав — умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка розповідає Герасимові, як він обмінював так звані фальшиві гроші на справжні: спочатку в трактирі в Кукленчихи, потім у Лошкаря в казначействі.

Герасим (*цилує*). Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Вийма запродажню і рве*). От вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумать, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадалися, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашій гульні. (*Гука*). Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Вищий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є*). Будьте здорові!

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Герасим. А ви, куме?

Савка. Я? (*Сніває*).

Ой куме, куме, добра горілка —

Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!

Савка. Складемося, куме, грошей по сорок —
Вип'ємо, куме, ще й у вівторок.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Роман спілкується з Мотрею. Він потрапляє в комічну ситуацію, коли хотів поцілувати Мотрю, а виявилось, що це Гершко, якому здається, що на нього напали розбійники. Параска дивується зміні настроїв чоловіка, його незрозумілій веселості. Мотря теж здивована змінами в діях Калитки.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожі.

Герасим. Ідіть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю — береженого й Бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. (Вийшов).

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон. (...)

ЯВА X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входить Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховати, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту — через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди! (*Вийма ніж з-за халяви*). Бачите? Не розпалойте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутити.

Герасим (*вийма з-за халяви ніж*). А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ножа*). Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (*Підходить до мішка*).

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалойте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (*Набік*). Щоб тебе за печінку взяло. (*Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда*). Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (*хвата пачки одну за другою, перегляда*). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знов бумажки, розрива і кида*). Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито*). Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві й біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснує?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида й отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох, куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять — ходім.

ЯВА XII

Ті ж, копач і Герасим.

Копач (*несе Герасима на плечах*). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милість Божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд¹! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима*). Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради Бога, скажіть, що то за болість така?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця*). Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Все по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, — пам'ятаєте? Я вам розказував! Що на Боковеньці! Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулася, задригала і вирвалася, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

¹ *Реприманд* — тут: короткий вставний номер у цирку.

Параска. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився й спазматично
в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух
і ніби позіхає, дрижить і витирає піт.

Параска *(плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми)*.

Копач. Пийте воду. *(Подає)*.

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи у світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим *(захльобується воздухом)*. Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил — так і копил — так, а посередині — кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з віршовки? Краще смерть, ніж така потеря! *(Ридає)*.

Завіса

Зауважте!

Драматичним творам властива така ознака: єдність місця, часу й дії. Ви, напевно, помітили, що події відбуваються протягом кількох днів і в одному місці — у хаті Герасима Калитки. Це пояснюється тим, що під час вистави часто змінювати декорації на сцені немає можливості, хіба що під час антракту.

1. Слова *Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала* Герасим Калитка промовляє на адресу

- А Пузиря
- Б Гершка
- В Жолудя
- Г Бонавентури

2. Вислів *Що з воза впало — то пропало* належить

- А Герасимові
- Б Гершкові
- В Романові
- Г Савці

3. Установіть відповідність.

Дійова особа	Учинок
1 Бонавентура	А з горя вішається
2 Параска	Б рятує Герасима від смерті
3 Гершко	В долучається до Герасимової авантюри
4 Савка	Г наполягає на одруженні сина з Мотрею
	Д пропонує Герасимові обдурити Смоквинова

4. Чому в драматичних творах події здебільшого відбуваються в одному місці? Доведіть це на прикладі трагікомедії «Сто тисяч».

5. Чому Калитка різко змінив свою думку щодо вибору нареченої для свого сина?

6. Чи вдалося Калитці насправді обманути Невідомого під час обміну фальшивих грошей у вагоні? Обґрунтуйте свою думку.

7. Яких скупих героїв зарубіжної літератури нагадує вам Герасим Калитка?

8. Які слова цього героя дають надію на те, що він усвідомив свою найбільшу помилку й зробив відповідний висновок? Знайдіть і прочитайте ці слова.

9. Який момент у творі кульмінаційний?

10. Які проблеми І. Карпенко-Карий порушив у трагікомедії «Сто тисяч»?

11. Чи випадковими іменами І. Карпенко-Карий наділив Калитку (гаманець із грошима), Пузиря (виріб із тонкої гуми, який може луснути під час надування) і Бонавентуру (античний філософ, який вирізнявся красномовністю)? Обґрунтуйте свою думку.

12. Складіть і запишіть план характеристики Герасима Калитки.

Заповніть літературний паспорт трагікомедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ

(1864–1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці. Батько його був чиновником. Своім вихованням він зобов'язаний передусім матері, яка походила з аристократичних родів — польського (по материній лінії) і молдавського (по батьковій).

В одинадцятирічному віці Михайлик мусив уперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши дворічну народну школу в м. Барі, де мешкала тоді родина, хлопець їде до Шаргорода, щоб продовжити навчання в духовному училищі. І хоча в цей період освітньою реформою було скасоване в школі «волосодрання», «вуходрання» і вистоювання голими коліньми на гречці, проте задоволення від навчання учні все одно не діставали, адже лекції обмежувалися лише запитаннями й відповідями, від учнів вимагалось тільки зазубрювання текстів підручників.

У родині Коцюбинських за чиновницькою традицією панувала російська мова. І як же були здивовані батьки, коли якийсь дев'ятирічний Михайлик, занедужавши на запалення легенів, під час марення раптом заговорив по-українськи. Після одужання хлопчиківі розповіли про цю дивину — і він загорівся цікавістю до українського слова. В училищі сталася подія, про яку потім письменник згадував із гумором: 12-літнім підлітком він закохався в 16-річну дівчину, а щоб привернути її увагу, вирішив стати «великою людиною» і захопився читанням книжок. Твори Тараса Шевченка й Марка Вовчка справили на Михайла таке сильне враження, що він і сам захотів стати письменником. Почав складати українські пісні на зразок народних, а потім узявся за написання повісті.

М. Коцюбинський.
Фото. 70-і роки
XIX ст.

Літературним дебютом М. Коцюбинського стали оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», відомі вам із молодших класів.

Сьогодні ви починаєте ознайомлення з повістю «Дорогою ціною», а в 10 класі на вас чекають новела «Intermezzo» й повість «Тіні забутих предків».

Помер письменник 25 квітня 1913 р., похований у Чернігові.

ВІД ПРОЛОГУ... ДО ЕПІЛОГУ

Повість М. Коцюбинського «Дорогою ціною» починається *прологом*, а закінчується *епілогом*. Це — елементи композиції (будови) художнього твору.

Згадайте, що композиція складається із *сюжетних елементів* (експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація та розв'язка) і *позасюжетних* (портрет, авторський відступ, інтер'єр, екстер'єр, пейзаж, пролог, епілог).

Пролог (з грецьк. *pro* — передмова, *logos* — слово) — вступ, що містить розповідь про події, які передували основній розповіді. Прочитавши пролог повісті «Дорогою ціною», ви відразу зорієнтуєтесь в добі, яка зображена, у її особливостях. Це допоможе глибше зрозуміти зміст усього тексту.

Епілог (з грецьк. *epi* — після, *logos* — слово) — післяслово, заключна частина твору, що розповідає про події, які відбулися після завершення розв'язки.

Не кожен літературний твір має пролог і епілог.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено)

Діялося це в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене в класовій боротьбі, з ярмом панцизньої неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панцини, рвалася гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. (...)

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана й панцини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути

собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кілками та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кінями, найбільш боялися того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурю проносила над нещасним краєм, — ніколи не кінчалась, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг. Ще недавно, умившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. (...) На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напівголовою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

I

— То ти, Остапе?

— Я, Соломіє...

— Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню й диму... Утечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, — кричить, — гайдамака! Він мені людей баламутить!» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

¹Сакви — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекладають через плече на груди й спину або через спину коня, осла.

— Так...

— «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю¹... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодно...»

— Так...

— «У некрути, — каже, — оддам...» А паня біла, біла, трясяця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, каже, тікаймо звідси, бо ті хлопці заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть нелюди, живого не пустять...

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося.

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви і сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулась ставна парубоча постать і зникла по хвилі в густих бур'янах по той бік тину.

— Ну, та й кропива ж тут, чисто попикся. Де ти, Соломіє? Поночі й не видно.

— Ось я... — і перед Остапом зачорніла велика, як на доброго мужика, постать. — Ходім до ставка, посидимо під вербами. (...)

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося. Події, що несподівано привели їх до розлуки, ба й невідома будучина, яка кинула вже свою тінь на душу, збіглися у цей мент докупі і мов замулили глибину сердечну. Говорити мало — що скажеш кількома словами?.. Говорити ширше — навіщо? Не полегша на серці, не одміниться доля... Та й ніколи вже... пора рушати.

— Ти ж кудюю подасися, Остапе?

— Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

¹ *Оббілювати* — обробити тушу забитої тварини (зняти шкуру); тут: дуже сильно побити, закатувати.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на дніщі.

— Капосний дід, одніс весло в катрягу¹... Ну, та дарма — обійдемося.

Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка.

Остап сів у човен, і Соломія одішхнулась од берега. Човен плавко загойдався на воді, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою. Вони мовчали. (...)

Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману. (...)

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви і незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл і вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникало її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. (...) Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився й озирнувся. Невирозною чорною плямою лежало сонне село у видолинку, і тільки в корчмі ясно світилось одинокі віконце й приковувало до себе Остапів погляд. Се одинокі світло серед сонного села було немов останнім «процавай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом у його серці щось урвалось і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якась струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а з чагарів та з нив, таких рідних і милих — він се почув зразу, — натовпом знялись давні згадки дитинства, неясні, невиразні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може.

Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідуся його, що ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його із Соломією та силою оддати її за свого хурмана², не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілувати Остапа за сміливе слово.

— Оббілуєш... — злорадно осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітра в полі... (...)

¹ Катряга, катрага (розм.) — дерев'яний курінь на пасіці.

² Хурман (заст., розм.) — візник.

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап почув щось тепле у грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панами за волю, яких він слухав, затаївши дух і не зводячи розжевірилого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз телята й вівці, спокійно пощипуючи травцю в чагарнику, були свідками козацьких нападів або уманської різни, виконаної підпасачами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували¹ йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлись навіть такі, що вкляли панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край. (...)

Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець і овіяв Остапа. І враз Остапові зробилось весело і легко. Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю... Остап зірвався на рівні ноги і не пішов, а побіг далі. Йому хотілось гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути, взяти отак щось у руки — велике, міцне — і зламати його. Але він здержався.

Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки одна за одною, як на крилах, летіли все наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай, широкий-широкий — ну, як Дунай широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шаблюка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що в пана лишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його оббілувати, яка повелась тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти і визволити народ із неволі, потішити на старість дідуся і одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана панового, а його, Остапа, кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?.. (...)

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Оддалеки щось манячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. (...) Тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було

¹ *Спочувати* — співчувати.

тікати. Але зваживши, що поки він один на один, — жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. (...)

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайні¹ і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

- Соломіє!.. Чи ти здуріла?
- Може, й здуріла... — сміялася Соломія.
- Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?
- За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
- Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

— Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулася і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безпачасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Уже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнула до комори, зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодницею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь — і шубовсть у воду... Вічная пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка в товариші чи ні?

- А що ж я робитиму з тобою в Січі, гей!.. (...)

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику.

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

- Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготався Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

- Ти чого?..
- Продери, продери очі... Ха-ха-ха!..
- Бачу вже... Та чого ти?
- Ну, тепер ходім.

Остап підвів Соломію й потяг її до кринички.

- Стань на коліна і дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повисмикувалось із-під очіпка.

¹Чугайнка (діал.) — свита.

- Тепер глянь на свої ноги.
Соломія глянула і враз залилася дзвінким сміхом.
— Ха-ха-ха!.. — не вгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі...
Вони реготались, мов діти: вона — тонко і дзвінко, як молода дівчина, він — грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.
— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Таж як хто підглядить твій очіпок, не мине нас халепа.
— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія і з сими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. — На, ріж...
— Що ти кажеш? — жахнувся Остап.
— Ріж, кажу...
— І тобі не жаль, Соломіє?
— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалась молодича й сіла долі.
— Та в мене й ножиць чортма.
— Ріж ножем!..
Остап стояв вагаючись, але, бачачи молодичину упертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.
Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.
Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волосю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почувала якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози.
Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитись до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волосся і вдивлялась кудись у простір.
Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, з чорними очима, орлячим носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.
— Ну, пора нам рушати... Гей ти, парубче, як тебе звати — Семеном чи як?
— Про мене й Семене... — зітхнула Соломія і знялась із місця.

1. Остап збирається втекти за

- А Дон
- Б Дунай
- В Дніпро
- Г Дністер

2. Остапові належить репліка

- А *Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником...*
- Б *Спіймають — катуватимуть нелюди, живого не пустять...*
- В *У Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?*
- Г *Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?*

3. Установіть відповідність.

Слово	Лексичне значення
1 чугаївка	А свита
2 хурман	Б дідусь
3 дідич	В візник
4 хлоп	Г селянин
	Д поміщик

4. Розкажіть цікаві факти з дитинства М. Коцюбинського.
5. Що таке *пролог*? Яку роль він відіграє в повісті «Дорогою ціною»?
6. Прочитайте перший діалог Остапа й Соломії за ролями. Які історичні події пов'язані зі словами *Кодня, Уманщина, гайдамаки*?
7. Чи легко було Соломії відмовитися від свого довгого волосся? Як цей учинок її характеризує?
8. Хто і в яких традиціях виховав Остапа Мандрику?
9. Яким ви уявляєте Остапа? Про яку рису вдачі свідчить ставлення хлопця до свого діда?
10. Намалюйте словесні портрети Остапа й Соломії.

11. Доведіть, що сюжет повісті «Дорогою ціною» пригодницький і романтичний.
12. Кількома реченнями спрогнозуйте подальші події повісті.

1. Прочитайте II й III глави повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Випишіть у робочий зошит не зрозумілі вам слова.
2. Підготуйте невелике повідомлення про Івана Гонту й Максима Залізняка (за бажанням).

II

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиалом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у пільмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чорторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній з таких яруг, глибоких і покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворухились люди. То були втікачі. Два дні і дві ночі сиділи вони тут у вогкості й пільмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастися в прибережні комиші й там чекати перевозчиків із-за Дунаю.

Було їх там чоловік з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути у чужій стороні.

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добились до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу. (...)

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їх були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався із земляками. Весела і добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканині по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тою-то лютою жінкою й драгували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами. (...)

Утікачі рушили до перевозу в суцільній темряві. Почалося пожвавлення. Раптом форкнув кінь — біля втікачів з'явилися козаки, які охороняли кордон. Вони стали вилловлювати людей. Усі запанікували. У руки москаля потрапила й Соломія, яку визволив Остап. Іван кликав Остапа й Соломію до себе на човен, але вони розлучилися.

* * *

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, у безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на куц верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили.

(...) Тут вони намацали сухе, затишне місце і тільки тоді почувли, що страшенно втомлені й зогріті шаленим бігом. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали. Без розмов, без думок вони поснули твердим, здоровим сном.

Прокинулись вони нерано. (...) Першою думкою в Остапа було довідатись, де вони. Він подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла й ясна. Почали радитись.

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокий Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину, і вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай.

Тепер нічого іншого не лишалося, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму. (...)

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одєжу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги.

За Прутом була Туреччина.

Уже була ніч, коли вони підходили до кишницьких вітряків, що ліниво помахували крилами. На радість їм, у Якимовому вітряку світилося. Вони одхилили двері й увійшли. Там нікого не було — і Остап із Соломією присіли на мішках. У млині стояв теплий, приємно солодкуватий запах свіжої

кукурудзяної муки. Борошняний пил висів у повітрі, а стіни, банти¹ і постав² були обсіпані ним, як снігом. (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, — і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти в плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...)

При світлі воскової свічки, що роздобули в млині, вони взялися до роботи і так захопилися, що забули про втому та сон. Та матеріалу було не доволі для плота, і треба було одкласти роботу. (...)

Тільки вночі Остап із Соломією зважились податися на берег. Вилазячи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сховався місяць.

— Що за мара, — обізвався Остап, — адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

— А дивись!.. дивись!..

Остап глянув і остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рушались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулись од вітру, і знову росли, знов палили. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і палала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

З жахом вдивлялись Остап із Соломією в сю картину.

— Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром, — із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли в нічній пітьмі.

З опівночі пліт лежав готовий, аж просивсь на воду.

Він був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз.

Остап і Соломія кречтали, зупинялись, спочивали, обливались потом і знов тягли його на гору.

Навколо — ні душечки. Ні, їм таки везло нині! Туман стояв густий, мов кисіль; до світа було далеко, а кордонна сторожа або поснула, або вигинула.

— Заким сонце зійде — го-го! Де ми будемо... — радісно шептав Остап.

— Тоді кажи гоп, як перескочиш...

На березі було теж тихо і безлюдно. Каламутний Прут дихав вогким холодом. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли.

¹ Банти — те саме, що бантина.

² Постав — пара млинових жорен, одне з яких нерухоме, а інше обертається на ньому.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. (...) Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки:

— Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками!.. — закляв він наголос.

Одночасово на тому березі почувлася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у п'ятьму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниць.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопившись за груди і захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далі...

III

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

— Ой, — тихо стогнав Остап, — поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одягу, тягла його із собою і з жахом повторяла:

— Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку й сливе поволокла за собою. Вона вскочила в комиші і бігла прудко, наскільки позволяв се Остап і густий очерет (...).

Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млості, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре.

«Аби лиш перебігти оце місце... аби лиш перебігти, і все минеться... нічого лихого не буде...» — блукали думки в його голові, і він біг, напружуючи останні сили, аби не відстати від Соломії.

Урешті він почув, що мліє.

— Стій... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодиця, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — насилу вимовив Остап.

— Тебе зранено? Де? — скрикнула Соломія, опускаючись перед ним на коліна та намагаючись розглянути рану.

Але було темно, як у льоху. Не видно було навіть комиша, що стирчав густо, мов жито на ниві, круг них.

— Де тебе зранено?

— Отут, під серцем.

Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й лишку сорочку. Остап сикнув од того дотику.

У голові в Соломії розвиднілося. Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити.

Обережно розцігнула йому сорочку й відкрила груди. Сього було мало. Вона роздерла пазуху, одліпила скривавлену сорочку, потім одшматувала довгий пас зі своєї підтички і з поміччю Остапа тісно зав'язала йому рану.

— Води!.. — попросив ранений.

Води! Се легко було сказати! У сій пітьмі, у сій чорній невідомій пустині, де доволі було зробити кілька ступенів, щоб заблудитись, трудно було шукати воду. Серце Соломіїне рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! Адже вони на воді! Про се свідчить трясовина, що вгинається під ногами. Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води. Була се густа, гнила й тягуча рідина, з противним запахом шувару¹. Соломія зачерпнула її в пригорщі й подала Остапові. Той змочив уста, але пити її не міг. Соломія змочила йому чоло, скинула із себе верхню одягу і підмостила йому під голову. Про те, щоб пускатись у дорогу в таку пітьму в невідомій стороні, не було й гадки.

Треба було дочекатися світу. (...)

Та ще коли б вона хоч могла бачити його рану, його обличчя — їй, здається, не так би важко було. А то ся пітьма, сей чорний, клятий морок. Він оточав її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою, заповзав під шкуру, виповняв її всю та гнітив серце... Надаремне витріщала вона очі — вона не могла навіть одрізнити пальців на власній руці. Він жив, той морок, рушався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашена та прислухувалася, про що шепче морок.

Утома взяла своє: Соломія навсидячки задрімала.

Коли вона прокинулася, сіре світло падало з хмарного неба. (...) Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага. (...)

За поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, — так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою. Соломія підтримувала його, і так вони звільна йшли поміж високими стінами жовтого комишу.

Недовго їм довелось шукати води. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озера.

Соломія напоїла Остапа, оглянула й обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — і Остапові стало легше.

Почали радитись, як їм вибратися з плавнів, куди йти. (...)

Вони йшли так довго, не відаючи пори дня, бо над ними все висів клопоть олив'яної хмари, а круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований. (...)

¹ Шувар — аїр.

— Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

— Ти, певно, зголоднів, їсти хочеш?

— Ні, не хочеться... тільки пити.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею води.

— Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся, — обернулась вона до нього і зникла в комишах.

Вона йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи.

Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. Вона стрибала з купини на купину сливе бадьора. З кожним ступенем надія росла в її серці, хоч картина не мінлася. Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку.

(...) Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки, їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці і навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подасться на розвідки, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи в праву руку і несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Вона мусила вернутись трохи назад, щоб обійти перешкоду. Тепер Соломія вагалась, у якому напрямку йти. (...) Вона мусить бути недалеко од Остапа (...):

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула. Соломія ще раз гукнула — те ж саме. Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Одповіди не було... Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий — він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього і почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила і біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив її руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилена і впала, їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, немає виходу; вона мусить тут погібати, а Остап через неї — десь у другому кінці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів, їй жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом.

Ставало вогко й холодно. Поночі нічого було рушатись. Соломія сиділа, обнявши голову руками, і думала. (...)

Вона не могла б сказати, прокинувшись, чи було пізно, чи рано. Над комишами ще нижче, ніж вчора, спускалось олив'яне небо. Усе тіло в Соломії боліло, як побите. Важкі повіки мимохіть спускались на очі, голова була несвіжа. Чим далі вона йшла, тим більше дивувалась, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли й повзли в тому напрямку, як ішла Соломія, і їй треба було особливо вважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона збирала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла уперто і завзято з вірою, що їй широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знов комиші, і знов вода, і знов той самий згук розміреного, однотонного прибою морської хвилі. (...)

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти — можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду і дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакає і важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її! Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «Ох Боже мій!.. ох Боже!..» вона шарпнулась із останніх сил і наосліп кинулась в очерети, слідком за гадюками, звіриною й усім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед наступаючими бурунами вогняного моря...

А воно йшло. Воно котилося за ними невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалось по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо...

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді й охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитись на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село й дідуся. Як-то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б вони прийшли й подивились на свого внука, підстреленого, знесилоного, покинутого в комишах на обід вовкам і воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуся. Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (...)

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав ради, розказував про колишнє й про те, що діється в селі тепер.

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знов з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (...)

Уночі стало йому гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду. Він хотів кашляти і не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лиш часом, на кілька хвилин, западав у нетяму. Ніч тяглась довго, безконечно, як смерть... А Соломії не було... Де ж вона, що з нею? Остап нудився.

Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

— Ти, Соломіє? — поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк вискалив зуби й осів на задні лапи, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом

втяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, із заплющеними очима. Урешті замовк, посидів трохи і наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остаповим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька раз сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати. Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки в сих нетрях. Чи не однаково?

Остапові згадався Котигорошок. «Хіба я боюсь смерті? — чув він його цапиний голос. — Зроду-звіку. Пошли, Господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більш не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. Й Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалкувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули собі волю і мали в щасті й радості почати нове життя, приходить погибель і, як щенят у річці, топить їх обох... Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа і повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками й ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе із сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожному купину доводиться брати з бою, у грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знов повзе на дні комишевого моря. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя палить усередині, сповняє усю його істоту.

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обое у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

1. У дорозі до Остапа й Соломії пристав

- А Іван
- Б дід Овсій
- В мірошник Яким
- Г кордонний козак

2. Прочитайте речення.

Вона рвала його, ламала, крутила і біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

У цьому уривку наявний художній засіб

- А інверсія
- Б анафора
- В метаморфоза
- Г персоніфікація

3. Сюжет повісті розгортається в такій послідовності:

- А Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок з вовком — поранення Остапа
- Б поранення Остапа — Соломія шукає вихід — думки Остапа про смерть — переможний поєдинок з вовком
- В думки Остапа про смерть — Соломія шукає вихід — поранення Остапа — переможний поєдинок з вовком
- Г поранення Остапа — Соломія шукає вихід — переможний поєдинок з вовком — думки Остапа про смерть

- 4. Стисло перекажіть сюжет II і III частин твору.
- 5. Який настрій навіює пейзаж і погода в II і III частинах твору. Яку роль вони відіграють у розкритті внутрішнього стану героїв повісті?
- 6. Що давало сили героям долати такі великі труднощі на шляху? Ці труднощі руйнували чи зміцнювали переконання Остапа й Соломії? Обґрунтуйте свою думку.
- 7. Знайдіть і прочитайте епізод, коли до Остапа прийшов вовк. Прокоментуйте майстерність М. Коцюбинського в змалюванні цієї напруженої сцени.
- 8. Покажіть на карті місцевість, де відбуваються події в II і III частинах повісті.
- 9. Спрогнозуйте подальші події в повісті.
- 10. Виразно прочитайте уривок, як Соломія заблукала в плавнях (починаючи з речення «Голос її прогучав глухо...» і закінчуючи словами «... — і вона заплакала»).

- 11. Проведіть мовне дослідження уривка, який ви щойно виразно читали. Знайдіть і запишіть по одному-два приклади епітета, персоніфікації, інверсії, порівняння.
- 12. Які кольори й звуки зображено в III частині повісті? Наведіть конкретні приклади з твору. До яких видів мистецтва ці засоби наближають повість «Дорогою ціною»?

Прочитайте повість М. Коцюбинського до кінця. Випишіть у робочий зошит не зрозумілі вам слова.

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац, заховався серед купи верб і поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, властиво, курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда.

У двох із них, очевидно, ніхто не жив, бо вікна були повидирані, комишеві стріхи обсіпались і кінці лат стирчали з них, як ребра кістяка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря...

Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити, її уста ворухилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Урешті їй удалось прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— Содеш душа?¹ — питав старий циган.

Соломія, одначе, не слухала його — вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

(...) Урешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

— Остапе!..

Одповіді не було.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. (...)

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — змилуйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите — пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. (...)

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшне, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із під чорної хустини, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоений незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки і радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим молоком, особливо, коли Гіца та Раду виходили з дому. (...)

¹ Содеш душа? (Рум.) — Що кажеш?

По обіді Гіца знімав зі стіни свою скрипку. Уся сім'я знала вже, чого має сподіватися, і розташовувалась під хатою. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі. Гіца насував на чоло подертий бриль, ставав у позицію коло дверей і починав. Спочатку Маріуца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком та чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару і лоскотати танцюристу жили, молодиця не витримувала, зривалася з призьби, як чорний птах, і кидалася у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі. Раду був наготові. Усі рухи його, важкуваті звичайно, ставали в танці легкими й повабними, ноги ледве торкались землі, руки гнулись, як гумові, уся фігура його нагадувала тонку й гнучку лозину. Спочатку танцювали повільно, плавко, мов хитались від вітру. Та ось Гіца зігнувся і наліг на скрипку. Він підняв одну ноту і все викочував і викочував її нагору, все вище та й вище, аж млоїло, аж дух захоплювало в грудях. Урешті нота зірвалася із високості й покотилася униз. Спочатку вона котилася одна, підскакуючи й розганяючись, та ось ненароком зачепила другу, третю. Бренькнули ті ноти і покотились разом униз, як камінці з гори, все швидше і швидше, все більш розганяючись, усе більше захоплюючи нот, зростаючи в лавину звуків, у грізний музикальний водоспад, у якому чулася дика енергія руху.

Той водоспад цілком захопив танцюючих, стрепенув усі їх жилки. Вони все прискорювали темп (...).

Остап теж вилазив із хати подивитись на танці.

«Чортзна-як гуляють, немов п'яні», — думав він та згадував музики у своїм селі, що наймав колись Соломії.

Несподівано трапилася пригода, яка змінила життя втікачів. Цигани однієї ночі вчинили розбій, у якому Гіцу поранили. Остап і Соломія вирішили залишити небезпечне місце — свій тимчасовий притулок у циган. Наступного дня прийшли турецькі жовніри й забрали всіх, навіть Остапа, хоча той запевняв, що він чужий тут.

V

Соломія, нічого не знаючи про жовнірів, працювала з охотою, бо їй щастило: хазяїн дозволив прихистити в себе обох. Несподівано на базарі вона зустріла Івана Котигорошка, якому розповіла про їхні пригоди. Коли вони прийшли до циган, побачили одні погроми. Остапа заарештували.

Соломія та Іван стали радитися, як визволити Остапа з тюрми. Вирішили підкупити турецьких жовнірів у поліційній дільниці. Іван віддав Соломії всі свої гроші. Проте коштів виявилось недостатньо. Їм лише повідомили, коли мають переправляти Остапа назад додому.

Соломія переконала Івана здійснити напад на човен на Дунаї та звільнити коханого. Іван погодився. Вони придбали зброю і вирушили до річки.

(...) Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилась сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» — мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати. Вона бачила, як вони сідали і як

човен загойдався на воді, відділяючись од берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі й лишали за собою город. Турецький човен теж виплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закрився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Уже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні і стрепенув нею.

— Оста-а-пе! — співала Соломія. — Ми їдемо тебе-е визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього... (...)

Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез¹.

У той же мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой Боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзника у воду. Хиткий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломіїному тілу, сон щез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпавсь перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить — усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її у свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дається. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішатися, поки не змерзло тіло...

— Остапе!.. — з розпукою кличе душа.

¹ Фез — феска, головний убір східних народів.

— Соломіє-е!.. — доноситься до неї крик серця. — Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. У печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепче він і виходить із хати. Темрява і пуста обгортають його. Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, — і шепче:

— Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-е!..

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

Й Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

1. Слова *Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля належать*

А Раду
Б Іванові
В Соломії
Г Остапові

2. Звільнити Остапа від турків Соломії допоміг (допомогла)

А Раду
Б Гіца
В Іван
Г Маріуца

3. Установіть відповідність.

Уривок	Позасюжетний елемент
1 ... ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому...	А епілог
2 ... якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій одежі...	Б пролог
3 ... вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них...	В портрет
4 ...Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав...	Г екстер'єр
	Д інтер'єр

4. Прочитавши опис циганського висілка на початку IV частини повісті, прокоментуйте засоби зображення хаток.
5. Який спосіб придумала Соломія, щоб сповістити Остапа про їхній напад на турецький човен?
6. Чому, на вашу думку, М. Коцюбинський для опису сцени смерті Соломії використав неповні речення й крапки?
7. Які якості має Іван Котигорошок? За що йому симпатизує читач?
8. З якою метою М. Коцюбинський увів у повість епілог? Прокоментуйте останнє речення епілогу.
9. Прокоментуйте назву повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною».
10. Яка головна ідея повісті «Дорогою ціною»?

11. Визначте сюжетні елементи повісті «Дорогою ціною».
12. Прокоментуйте вибір кольорів для ілюстрацій до повісті «Дорогою ціною».

Доберіть заголовки до кожної частини повісті М. Коцюбинського й запишіть у робочий зошит.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894–1956)

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 р. в с. В'юнище (нині смт. Сосниця), що на Чернігівщині, у родині неписьменних селян. Батьки мали 14 дітей, із яких вижило лише двоє – Сашко та Поліна, майбутній лікар.

Олександр Довженко спочатку навчався в Глухівському вчительському інституті, потім учителював у Житомирі, Києві. Він мріяв навчатися в Академії мистецтв, бо відчував потяг до малярства, проте вступив на економічний факультет Київського комерційного інституту.

1921 р. Довженка направили за кордон на дипломатичну службу, цікавими були життя й робота у Варшаві, Парижі, Лондоні, Берліні... У німецькій столиці Олександр приватно навчався в майстерні відомого на всю Європу художника Вільлі Єккеля, часто відвідував лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва.

Повернувшись в Україну, О. Довженко став відомим у мистецьких колах художником-ілюстратором, автором політичних карикатур.

1926 р. митець потрапляє до Одеси, яка в ті часи була колискою українського кіномистецтва, що тільки-но зароджувалося. Й ось тут він зрозумів, що саме кіно – його природна стихія. Перші ж його кінороботи «Вася-реформатор» і «Ягідка кохання» мали успіх, а фільм «Земля» приніс митцю світову славу.

1933 р. О. Довженко переїхав до Москви, потім працював на Далекому Сході, тут він зняв фільм «Аероград». На початку війни разом із Київською кіностудією, якою керував, переїздить до Уфи, а згодом до Ашхабада. Проте добровольцем іде на фронт як кореспондент газети «Красная армия», потім бере участь у визволенні Харкова та Києва. У цей період О. Довженко пише статті й оповідання, які друкують фронтові газети, починає вести свій знаменитий «Щоденник», пише кіноповість «Зачарована Десна». Саме в цей час світ побачило оповідання «Ніч перед боєм» про героїзм і самовідданість українців, проявлені під час воєнного лихоліття. З цим твором ви сьогодні ознайомитеся.

1943 р. О. Довженко завершує кіноповість «Україна в огні», яку Сталін заборонив друкувати й ставити за нею фільм. Це стало відчутним ударом для митця. У повоєнний час письменникові не дозволяли повернутися в Україну, його мучила серцева недуга, і до останніх своїх днів митець жив у Москві.

Олександр Довженко помер 25 листопада 1956 р., похований у Москві.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

(Скорочено)

— Товаришу командире! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут — і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось як Овчаренко, що йтимуть до бою вперше, — усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст із надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

— Правду, — одповів просто й спокійно Герой Радянського Союзу знаменитий їхній командир Петро Колодуб.

— Я хотів спитати вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну й невтомну, хоч ви на вид такі, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебно й здорові, так от, звідки воно у вас береться, оте все... Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? (...)

Усі бійці й командири, — а їх було в землянці чоловік тридцять, — раптом заворушилися і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. Поклавши на похідний столик люльку, він трохи почекав, поки стало зовсім тихо.

— Це було на Десні, — почав знаменитий капітан, усміхнувшись. — Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, що пізнали весь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуєте осінь? Що не ріка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті й не боялися смерті. (...)

Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми відступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі й ішли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися од розпачу, і гордості, і жалю. Були й такі, що кидали зброю й з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб примовк замислившись.

— Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. (...) Я був тоді ще командиром танка, що залишився у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником.

Капітан Колодуб так тепло й разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією всміхнувся, що за ним тихо всміхнулася вся землянка.

— Ми вибилися із сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за

Річка Десна

селом велика ріка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

— Тікаєте, бісові сини? — спитав нас дід Платон Півторак, який виходив уже із сіней з веслом, сіткою й дерев'яним ковшем для виливання води з човна? — Багато я вже вас перевіз. Ой багато, та здорові все, та молоді, та все — перевези та перевези. Савко! — крикнув Платон до сусідньої хати. — Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай уже тікають. Га?.. Ходім, ходім! Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки й дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, і більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала в нього на ушах і землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами¹.

— Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, — сказав дід Савка й хитро подивився на нас. — Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?! (...)

— Не знаю, чого вони оце так тікають, — сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. — Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

— Еге! — погодився Савка. — Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся.

— Душа несерйозна, розбалувана, — сердився Платон. — Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі² тих, як їх, бачив? Усіх до одного вичистив. Читав листа? Полковник Левко Півторак — я розумію! А це — казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки в густих лозах. Діди йшли попереду із сітками дуже повільно, ніби на звичайну нічну риболовлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків? — одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? — звернувся до Платона Троянда.

Платон не відповів.

— Слухайте, діду, ви не можете йти трохи швидше? — стримуючи дрижки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу, — одповів Платон. — Чого пак ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє. (...)

Перед нами була тиха широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою й над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

¹ Опачина — весло.

² Кохин-Гол — ідеться про Халхин-Гол — переможні бої радянської армії у конфлікті з японцями на річці Халхин-Голі 1939 р.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися із заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, унизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними й жовтими мазками. Величні, німі, зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це відбивалося у воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. (...)

— Ну, сідайте, повезем. Чого стали? — сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. — Повезем уже, а там, що Бог дасть. Не вмiли шануватися, так уже повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїне! — закримав дід на когось із нас.

Ми розсілися в човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думу. (...)

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що починається? — Дід Платон подивився на небо й плюнув у долоню. Потім він узяв весло й сильним рухом одштовхнувся від берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою й покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував із Савкою свою розмову, образливу й гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

— Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати (...), та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому. (...) «Уставай, — каже, — вези, годі спати». — А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

— А оце недавно, перед вечором, перевозив із Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить: «Вези, каже, мерщій, куркуль!» — Йй-богу, правда. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай Бог милує.

— А чорті-що.

— Еге. Так товариші заступилися, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обижаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну ти подумай... О, здорово гуцає. — Прислухався Платон до гарматних пострілів. — Скоро, мабуть, появиться герман¹. (...)

¹ Герман — пімець.

— Еге, — підхопив Савка. — А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, — загрибав Савка опачиною.

— Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад, та по шнях, по шнях! — розсердився Платон і наліг на весло. — Той не одступить, ні, чорта з два!

— Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло! — сказав Савка й плюнув на долоню. — А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

— А доведеться! — підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. — Шутка сказати, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона та з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

— Наша частина змушена була відступити, — сказав полковник.

— Балакай. Не вміли битися. От тобі й відступ, — сказав Платон. — Що у військовому статуті сказано про війну — ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

— А де ваша ненависть? — підхопив Савка.

— Еге, а вмирать боїться. Значить, нема у вас живої ненависті. Нема! — Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі. (...)

— Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, — крикнув Троянда й навіть устав од хвилювання.

— Значить, душа в тебе мала, — сказав Платон. — Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока й бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив. (...)

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

— Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить: «Діду, перевези!»

— Еге, — промовив Савка. — Скільки літ їх учили, ти подумай, Платоне.

А вони тікають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте! Чим же далі ви тікаєте, тим більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, і дитячої крові.

— Не знаю, як ти, Савко, — сказав Платон, — а мене б з Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости Господи, не при ночі згадуючи.

— Легко сказати, діду, а от побачили б ви танкетки¹! — виправдувався лейтенант Сокіл.

¹ *Танкетка* — невеликий швидкохідний танк, озброєний кулеметами.

— Ну й що ж? — перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас. — Скільки вона вас там може вбити, тая танкетка? Усе одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював.

А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив з тими, як їх?.. Танкетки, — розгнівався дід. — Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, есть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко?— кривавая річка». О! Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов, — так важко було мені його слухати.

У цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

— А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі.

— А що мені думати? — подивився на мене дід Платон. — Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль — це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон і примовк. Він висловив нарешті свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас. (...)

Човен м'яко вткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропік мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни — і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи в лози.

— Постійте трохи, — сказав Платон, спершись на весло. — Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

— Передайте, що ми повернемося. Не дрейфте, діду. Повернемося! — спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якимось мимо планшеток Троянди й легенько сплюнув. (...)

Ми пішли в лози.

Я йшов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, — думав я, — що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солона?!»

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дививсь, очевидно, нам услід.

— Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість, — сказав я, задихаючись. — Ми вас, діду, ніколи...

— Іди, не крутись перед очима, — сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози й падали в Десну.

— Оце, друзі мої, і все. Оце й увесь секрет, — сказав капітан Колодуб і запалив люльку. Усі в землянці зітхнули.

— Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить! Багато постріляв у наступі й гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? — голос капітана зазвучав, як бойова сурма. — Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. — Капітан Колодуб усміхнувся. — А все ж таки нічого у світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і... І поклонитися діду Платону в ноги за науку.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

— Ні, товаришу капітане, не поклонитесь ви діду Платону, — зітхнув молодий танкіст.

Усі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якимось особливо схвилований.

— Діда Платона, товаришу капітане, уже нема живого, — сказав Дробот. — Ото як ви пішли в лози, через годину прийшли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був наказ негайно переправитися на другий берег. Ну повезли. Насіло їх уцерьт. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

— Савко, прости мене!

— Бог простить.

— Прости й ти мене, Платоне, — сказав дід Савка.

— Бог простить. (...)

Та як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Усе потонуло — і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я вплив на наш берег.

— А хто ж ти такий? — тихо спитав капітан Колодуб.

— Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

— Устати! — скомандував Колодуб.

Усі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв із закритими очима. Потім на мить він став на одне коліно, і всі послідували за його рухом.

— Готові до бою? — спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

— Готові на будь-який огонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

1. Світову славу О. Довженку приніс фільм

- А** «Земля»
Б «Аероград»
В «Ягідка кохання»
Г «Вася-реформатор»

2. Твір «Ніч перед боєм» за жанром —

- А** роман
Б новела
В повість
Г оповідання

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 ...що ви є така за людина, скажіть нам не-офіційно, так, ніби ми й не на війні зовсім.	А дід Савка
2 Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впину.	Б дід Платон
3 Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі!	В Іван Дробот
4 Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме ...	Г Борис Троянда Д Петро Колодуб

4. Коли й де відбуваються події оповідання «Ніч перед боєм»?
5. Як ви вважаєте, чому Іван Дробот, знаючи історію про перевезення солдат і смерть свого діда, поставив питання про сміливість Петрові Колодубу?
6. Прочитайте слова діда Платона: «*Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока та бистра, як Дніпро, друга, як Десна ось, третя, як калюжка — по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе,*

звиняйте, від покропив». Прокоментуйте використані персонажем порівняння (Дніпро — Десна — калюжка — мокреньке).

7. Яку науку намагався передати дід Платон солдатам, яких перевозив?
8. Як ви вважаєте, чому в діда Платона текли сльози, коли він перевіз солдатів і вони пішли в лози?
9. Що найбільше вразило вас у цьому творі? Який момент був найбільш емоційно напружений?
10. Визначте провідну ідею твору.

11. Опишіть своїми словами сцену, зображену на ілюстрації до оповідання «Ніч перед боєм».
12. Висловіть свої міркування щодо цінності життя кожної людини, узявши до уваги слова Платона Півторака: «Ну і що ж? Скільки вона вас там може убити, тая танкетка».

Поділіть оповідання на частини за змістом, доберіть до них заголовки й запишіть їх у зошит.

НІНА БІЧУЯ

(Народилася 1937 р.)

Ніна Леонідівна Бічужа народилася 24 серпня 1937 р. в Києві. Закінчила факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка. Працювала журналістом і завлітом Львівського театру юного глядача. Перекладає твори художньої літератури з польської мови на українську. Нині мешкає у Львові.

Пропонуємо вам фрагмент інтерв'ю, у якому Ніна Бічужа розповідає, коли вона відчула, що стане письменницею.

— *Пані Ніно, коли до вас прийшло усвідомлення того, що письменництво — справа вашого життя?*

— Одразу після того, як почала читати. Хоч у той час і йшла війна, проте мама навчила мене читати, коли мені було п'ять років. Розпочала я з поважних книжок — інших не було. Першою книжкою, яку прочитала, була повість Марка Твена «Принц і жебрак».

— *Ця книжка була у вашій домашній бібліотеці?*

— Ні. У нас у ті роки й дому не було... Коли я пішла до школи, зошитів не було. Писала на берегах газети — пером. Чорнило ми робили з бузини. А газети в ті часи були напівкартонними: перо провалювалося, чорнило розливалось... Так ми вчилися.

— Ви досі пишете ручкою на аркуші паперу або користуєтеся друкарською машинкою, а не комп'ютером...

— Так. А крім мене, так працює, наприклад, Роман Іваничук. Він, до речі, каже, що з ним закінчиться епоха письменників, у яких думка — на кінчику пера. Рано чи пізно настане час, коли на Землі більше не буде людей, які у своєму житті бачили дерев'яне перо, каламар, чорнило... Добре це чи погано? Не знаю... (Г. Гузьо. «Високий замок»).

Пропонуємо вам прочитати цікаву історію стосунків між вашими ровесниками. Історія цікава, повчальна, у ній ви, можливо, впізнаєте себе або ж своїх знайомих... Це — повість Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

(Скорочено)

ПРО ТЕ, ЩО СТАЛОСЯ ПІЗНІШЕ

Був вечір. Звичайний вечір із першим, дуже раннім і дуже лапатим снігом. Ліхтарі на дротах понад бруківкою гойдалися від вітру, і з ними разом гойдалися тіні на землі, і густа, мереживна, подібна до театральної, завеса снігу. Угорі вона була біло-прозора, а внизу, ближче до тротуарів, — зелена й синя від неонових, студеного за сніг вогню реклами.

Однак трьом хлопчикам, які вийшли з магазину, було зовсім байдуже, якого кольору сніг. В одного кишеня відстовбурчувалася, він ласкаво поплескав по ній і прицмокнув:

— Гарний набуток! Я ж вам казав — Надя дасть пляшечку. Мене тато завжди до Наді посилає, коли хоче промочити горло.

Один із супутників «бувалого» хлопчини голосно реготав, зачіпаючи плечем перехожих, а другий — високий, у хутряній шапці — увесь час намагався йти осторонь, мовби хотів показати, що не має анінайменшого відношення до тих двох.

Урешті вони звернули в якусь напівтемну браму. Пройшли на подвір'я, де добули з кишені булку, оселедця й пляшку вина.

Хлопець у хутряній шапці відмовився пити:

— Ні-ні, я не хочу.

— Боїшся — мама битиме? Чи, може, компанія не та? — насмішковано запитав один.

— Що ти! Розумієш, я...

— Тихо! — раптом шикнув третій. — Хтось іде!

Двоє кинулися тікати: двір був прохідний, мабуть, вони знали про це.

Третій, високий, спіткнувся об ящик...

У дитячій кімнаті міліції записали прізвище затриманого, його адресу, номер школи. Учнівського квитка хлопець при собі не мав. Немолода жінка втомлено мружила очі, ніби надто довго дивилася на яскраве світло:

— І що ж, хлопче, було дуже весело? Отак, як бездомні кошенята, на чужому подвір'ї, біля смітника, — дуже весело? І компанія чудова, такі виховані

джентльмени, правда? Утекли, а тебе покинули... Нічого не скажеш — вірні друзі.

Хлопець мовчав. Знервовано м'яв шапку й не дивився на жінку.

— А знаєш, це навіть добре, що вони втекли: пізнаєш ціну такому товариству... Що? Кажеш, не знаєш навіть їхніх прізвищ? Ну, гаразд. Іди, іди, іди...

Хлопець перевів подих, ніби хотів щось вимовити, однак не сказав нічого, тільки постояв ще якусь мить і вийшов не прощаючись. Сніг усе падав, і вулиця посвіжіла, поширшала від хрумкої, чистої пороші. Спихмура позираючи собі під ноги, хлопець ішов поволі, мовби й не помічав снігу, бо шапку так і не вдягнув.

СОРОКА З ПЕРЕБИТИМ КРИЛОМ

Перехмарилося, передоцило — і серед глухої осені настала суховітриця, трапився ясний, теплуватий день, мовби заблукав, не на своє місце потрапив. Навіть решта листя на деревах, що тільки вчора було сірим і мокрим, спалахнуло під сонцем і аж яскріло.

Антон Дмитрович записав у журналі відсутніх, подивився на клас, на сонце, на світлі легкі смуги, що соталися від вікон через кімнату (метушилися в променях порохинки), закрив журнал і сказав:

— Такої гарної днини цього року вже, мабуть, не трапиться. Я думаю, ви не заперечите, якщо я запропоную вам прогулянку до парку.

Захоплений крик підтвердив, що справді ніхто не заперечує. Школярі галасливою зграйкою просто-таки осіддали трамвай, перегукуючись з одного кінця вагона в інший.

Зійшли біля Стрийського парку, розбрелися алеями, і, хоч як далеко відходили один від одного, усе одно кожен був помітний здаля — парк виглядав поріділим. Дерева без листя, як вирізані з чорного картону, скидалися на декорацію, і це було гарно — синє небо, червоне сонце, низьке, велике, ніби наколоте на гостре гілля чорних дерев. Унизу, при землі, щетинився гущак, за ним несподівано обривалися вділ неглибокі вибалки, а ще далі лукуватого вигиналися пагорби.

Славко залобки ступав м'якими, вогкими стежками; ішов так, без мети, нічого не шукаючи й усе примічаючи, — від густого, мов перестиглого, запаху повітря й землі до обламаних галузок червоно-жовтих кетягів горобини. Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька та ще якогось незнайомого високого хлопчачка в обтріпаному пальті — навіть здалік він виглядав нечесаним і занедбаним. На тлі цього нечупари різко вирізнялася Юлькова модна куртка й начищені до блиску черевики.

— О, Беркута! — озирнувся Юлько. — Ти глянь, яке опудало ми тут знайшли.

Славко підійшов — на збурілому листі, аж сама ніби побуріло-брудна, сиділа сорока. Скоса, мовби чекаючи, що вчинять із нею ці незрозумілі двоногі істоти, блимала голубуватим оком.

— Крило в неї, мабуть, перебите, — сказав нечупара й пхинькнув широким ротом. — Я йому кажу — нехай до себе візьме, поки крило загоїться, я сам би взяв... та... хтозна, чи мій татуньо не здумає її на суп обскубти. — Хлопець засміявся зі свого жарту, аж по ясна показуючи великі білі зуби. Однак сміявся тільки його широкий, з припухлими губами рот, а в погляді синіх очей мовби аж колючки ховалися.

— Ви що, знайомі? — здивувався Славко, добре знаючи Юлькову вибагливість у виборі знайомих.

— В одному домі живемо, — трохи неохоче пояснив Юлько. — Можу відрекомендувати: Стефко це, Стефко Вус, соловей-розбійник із нашого двору. Стою та й дивуюся: чогось такий добрий став, у дворі хлопчаків мало що не ломигає, а тут над сорокою розчулюється! Метаморфоза.

— Ти б менше патякав, балакайло мудрий, — буркнув Стефко. Колючки в погляді стали ще гострішими. — Бери сороку, у вас удома місця досить.

— Авжеж, тільки сороки мені й бракувало! — з огидою скривився Юлько й тицьнув птаху черевиком. Вона відстрибнула вбік.

— Слухай, Ващук, ти що? Май трохи розуму!

— О, — протяг Юлько, стріпуючи рукав, мовби Славкові пальці могли залишити там слід, — а ти не тільки спортсмен, спелеолог і таке інше, ти ще й друг живої природи? Та Славко вже не слухав. Мало що не приклячки схилившись над птахом, узяв його до рук.

— Бабрайтеся, коли маєте охоту, — сказав Юлько і пішов геть, розминаючи ногами мокрий, укритий коричневим листям суглинок.

— Слухай, я знаю, куди ми її подінемо! До Надії Григорівни треба її нести, вона вилікує одразу... Вона мою маму в першому класі вчила, до неї з якою хоч справою можна звернутися, от побачиш! Їй завжди то птахів, то кошенятносять, вона любить їх... А раз якось навіть морську свинку...

Славко затинався, він бачив, що Стефко якийсь наче недовірливий чи просто собі кепкує. Важко-таки уявити вчительку, яка вчила чиюсь маму в першому класі, не то що повірити в неї. Але Славко хотів переконати Стефка, що Надія Григорівна є насправді.

— Ходімо, чуєш?

— Та добре, неси, коли знаєш куди.

— Ходімо разом. Ходи, ходи, не жалкуватимеш! Та й сороку ж ти надибав, а не я!

— Ну добре, я й так уже нагулявся за трьох, ходімо! — несподівано для самого себе погодився Стефко.

І вони пішли, Славко із сорокою, котра, мовби й не відаючи полохливості, тихо й довірливо сиділа на згині руки, — і Стефко Вус, заболочений, у семилатному своєму пальтечку та з колючим поглядом спідлоба.

Далі все було не зовсім так, як хотілося Славкові. Надії Григорівни не застали. Двері відчинила її донька, і Славко трохи зніяковів, пояснюючи, у чому річ. Анітрохи не здивована несподіваним дарунком, донька Надії Григорівни взяла сороку, запросила хлопців зайти до кімнати, на що обидва в один голос відмовили: «Ні, ні, ми підемо», — і сказала, що із сорокою все буде гаразд, хлопці можуть не хвилюватися, за кілька днів нехай приходять подивитися на свого птаха. Надія Григорівна буде гостям дуже рада.

— Ти прийдеш? — запитав Славко.

Не зовсім упевнено здвигнувши плечима, Стефко сказав:

— А я хіба знаю? Як буде охота, то приїду.

— Звичайно, приходь, одразу кажи, що це наша сорока, — і тебе впустять. До Надії Григорівни всі приходять, коли щось треба. Така вона, розумієш...

— То я вже піду, — не цікавлячись Славковою розповіддю, мовив Стефко. — Бувай собі здоров!

— Бувай! — відгукнувся Беркута.

Він чомусь подивився вслід Стефкові, його несподіваний знайомий ішов якось прихильці, заклавши руки в кишені, було в його постаті щось дуже незалежне й водночас невеселе, — а потому й сам рушив додому.

ЮЛЬКО ВДОМА

Юлько був невдоволений — не відповів Славкові як слід, коли той шарпнув його за рукав. Та ще й при Стефкові! Хоча Стефко — це всього лише Стефко, хто там на нього звертав би увагу. Однак не дуже приємно, коли бачать, як тебе шарпають і повчають, а ти тихенько йдеш геть. Але ж і бійку зчиняти годі було — земля слизька, Юлькові уявилося, які вони були б, — викачані в листі та глині, — коли б так спробував дати чосу Славкові. І тому Юлько йшов додому набурмосений і похмурий.

Те, що жив він зі Стефком в одному будинку, аж ніяк не означало, що їхні дороги якось перехрещувалися. Мама оберігала в дитинстві Юлька від Стефкових кулаків і «Не втручайся, Юльчику, не відбирай мамі здоров'я», — казала вона тоді, коли Стефко бив когось іншого.

А коли обоє підросли, то якось так уже повелося, що при зустрічах, трохи відсторонюючись, добре вихований Юлько вітався:

— Стефку, сервус, як ся маєш?

Стефко часом не відповідав, а часом, коли перебував у доброму гуморі, дарував кілька слів, що мали означати прихильне ставлення до Юлька, бо хоча Юлько — на думку самостійного Стефка — виглядав пещеним мамієм, однак ніби й поганим не був. Та й, зрештою, причин для сварки не знаходилося.

Удома:

— Щось сталося? Якось прикрість трапилася, Юльчику? — стривожено зазирає мама синові в очі.

Вона була в біленькому фартушку, такому білому, що Юлько завжди дивувався — як можна мати такий білий фартушок, пораючись на кухні! Коли Юлько сам брався за якусь домашню роботу, він через п'ять хвилин скидався на сажотруса або на мірошника, залежно від роботи.

— Нічого, мамцю, прошу не хвилюватися, — сказав Юлько, цілуючи матір у щоку.

— Але ж я бачу, Юльчику: щось не так!

— Усе так, — сказав він і вдовоно веселим голосом запитав: — А що добро-го сьогодні на підвечірок ти приготувала, мамцю? Так смачно пахне!

Мати зітхнула й сказала:

— А зараз побачиш. Мий руки й ходи їсти.

Юлько скинув черевики, перезувся в домашні капці — підлога була на-терта до блиску й самому не хотілося залишати на паркеті сліди.

Миючи руки, хлопець мимохідь глянув у дзеркало, почеплене над уми-вальником. Побачив власне відображення й підморгнув раптом сам собі: «Ов-ва, знайшов ти, Юльку, причину для журби!» — і ніби справді потішив себе, і вже щиро веселим тоном повідомив:

— Я вже готовий, мамцю. Чи можна їсти?

— Так, так, — похапливо відповідає мати, несучи з кухні тарілку, на якій аж палахкотіла рум'яна смажена картопля з ячнею.

— А серветочку, мамцю? — ласкаво попросив Юлько й усміхнувся матері.

— Зараз, зараз, — сказала вона й легкою ходою вийшла з кімнати.

«Гарна моя мама, — провів її поглядом Юлько, наколовши на виделку хрустку картоплю, — дуже гарна моя мама. Я колись намалюю її портрет, слово честі!».

— Дякую, мамцю, — знову всміхнувся Юлько. — Знаєш, ти в мене така гарна! Мамцю, а кава буде?

— Звичайно, Юльчику, — сказала мама й ще раз пішла на кухню. По вечері Юлько вигідно простягся на канапі, заклав руки за голову. Обводив поглядом кімнату — звична й затишна; мама не дасть ніде порошині впасти; гарно дібрані кольори: меблі, хідники на підлозі, квіти у вазі на столі — усе створювало лагідний, мажорний акорд, де ніщо не вражає слуху. Тільки Юльків малюнок на стіні — чорна туш на сірому, аж темному, аркуші паперу — якимось не в'язався з рештою тонів у кімнаті. Юлько просив маму не вішати малюнка на стіні, а мама, як завжди, переконувала:

— Не відбирай мамі приємності, Юльчику...

Юлькові малюнки — то вже не гривасті коні. Зачарувало Юлька місто. Любив його якимось дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки рух, барвистість людської течії, а швидше затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид і атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. І пробував передати все те чіткими чорними лініями на невибагливому тлі сірого паперу. Малю-

нок на стіні — столітній сторож-ліхтар на площі біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані штриха, лише якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим. Ліхтар дуже сподобався мамі, що ж, коли вона так хоче, нехай собі висить на стіні той ліхтар, Юлько не позбавлятиме маму приємності.

Колись хлопець показував свої малюнки тільки Беркуті, — дивацтво. Славко мало що тямить у тій справі, — а тепер нехай усі оглядають ліхтаря, бо Юлько має ще інші малюнки, котрих нікому не збирається показувати; своє місто на своїх малюнках, вони належать лише Юлькові, так йому хочеться, та й годі.

— Юльчику, — тихо нагадує мама, — а ти ж, здається, ще до книжок сьогодні не брався.

— Зараз, мамцю, — усміхається Юлько. — Ще трохи спочину. — Заплющує очі, тоді в темряві ходять такі червоні кола-дивовиди, як гриви коней, що він малював колись давніше. А ще зажмурки можна побачити, що впіймало око мить перед тим, лише кольори змінюються. Біле стає жовтим, червоне — чорним...

Юлько потер очі, аж повіки заболіли, скочив із канапи — таки справді треба братися до уроків. Коротенькі розділи в підручниках були зрозумілі, задачі розв'язувалися легко, з домашніми вправами значно менше клопоту, ніж із тими кольорами, що їх бачив заплученими очима. Або ж із тими розмовами, які починає Беркута, з тими його причіпками. Чого хоче від нього Славко Беркута? Колись готовий був за Юлька у вогонь й у воду скочити, тепер не бажає цього робити; не треба, не велика біда, але чого ж чіплятися? Юлько знову заплющив очі й став придивлятися до кольорів у густо-коричневій сліпій темряві.

Узимку вони якось грали в сніжки, до пізнього вечора мокли в липкому снігу, і десь там зосталася Юлькова шапка — чи то збили суперники, чи то сам загубив, уже й гра скінчилася, а Юлько зі Славком шукали шапку, і врешті Славко віддав йому свою.

— Ти бери, бери, тобі кажуть! Я ніколи не простуджуюся, сам знаєш.

І пішов Юлько додому в Славковій шапці, була вона геть мокра, одне вухо майже обірвалося, та все ж рятувала від вітру й морозу. Одним словом, шапка...

А одного разу, — Юлько напевно знав, що так воно й було, — Беркута під час турніру програв йому партію в шахи, навмисне програв, аби Юлько став чемпіоном серед п'ятикласників.

Тепер спробуй запитати — «Чого ти чіпляєшся, Беркуто?» — обов'язково почувеш: «Не чіпляюся, а маю рацію...» та нехай, Юлько все одно тієї рації не визнає. Яка там рація? І в чому?

СТЕФКО ВДОМА

— Прийшов, заволоко? Де тинявся?

— Де хотів, — буркнув Стефко, шпурнувши в куток шапку. — А що, татуньо скучили за мною?

Старий Вус засміявся, мовби почув приємний жарт.

— Авжеж, скучив! По цигарки нікому піти. Твоя сестричка встромила носа в книжку й не хоче з місця зрушити, хоч ти їй що!

— Я уроки роблю, — тоненьким світлим голоском пояснила Настка. — Та мені й не дадуть тих цигарок, я ж казала, тату, дітям не продають.

Стефко подивився на дівчинку, вона приставила до підвіконня стілець, умостилася на ньому колінами. Писати на високому підвіконні було страшенно незручно, але на столі — ще гірше. Стіл гойдався й ледве стояв у кутку: тато Вус ніяк не міг зібратися приладнати до столу четверту ногу.

— Нехай учиться, — сказав Стефко. — Ідть самі по цигарки, я не піду бо змерз і їсти хочеться.

— Ну й діточок мені Господь послав! — зітхнув старший Вус, але став натягати плащ, бо коли Стефко казав — ні, таки то вже було «ні». — Не стане жодне в допомі, лиш огризаються. А що, як батько на старі літа розігнутися не годен буде?

— Іди, іди, тату! Нічого тобі не станеться! Висунься трохи на свіже повітря — засидівся, мохнатієш цілий вечір у хаті, аж місця менше стало!

Бо таки справді в цій маленькій кімнатці старший Вус був ніби зовсім не на місці. Широчезними, крутими плечима затуляв світло, що просякало крізь вікно, і здавалося, ось зараз як лише крок ступить, переверне й тринигий стіл, і саму кімнату. Настка при цьому виглядала ще дрібнішою, худенькою й зовсім непримітною, мов цвіркун у запічку.

Батько залишив за собою відчинені навстіж двері. Стефко замкнув їх, щось буркнувши під ніс, і запитав у сестри:

— Їсти є що?

— А он, — мовила Настка з-над книжки, — на столі...

Стефко взяв склянку молока й укрояв байду хліба: тим досита не наїсися; однак хлопець охоче жував свіжий хліб, запиваючи його молоком. Дивився на сестру — і дівчина повернула, урешті, до брата вузьке личко з яскравими пятачками веснянок біля носа (мов їй хто бризнув на обличчя фарбою).

— Знову десь ходив, Стефко, книжки до рук не брав, учителька приходила, питала, де ти. Доки так будеш, Стефку? Прошу тебе, прошу, а ти все за старе... Учора з третьої квартири казали, що ти в них під дверима палив щось.

Хлопець мовчав. Допікає Настка, мов жигавка, коли б не Настка отак говорила, він не стерпів би: нікого то не обходить, чи робить він уроки, чи ні, сидить сиднем удома чи десь ходить. А Настки просто не слухає. Плеще язиком дівчисько — нехай плеще. На те воно й дівчисько, аби язиком плескати.

— Стефку, — вела своє Настка, — я піду в школу-інтернат. Не можу я тут більше.

Настка, видно, готова була розплакатися, але тільки кліпала очима; і раптом згадалася Стефкові ота птаха на мокрому листі — аж самому щось підступило до горла, і він закашлявся, мовби захлинувшись молоком.

— Я думаю, тобі також треба до інтернату. Марія Петрівна казала, що поговорить із тобою. Ходімо разом, Стефку, буде так гарно!

Перестав жувати хліб, обмірковуючи Настині слова. Не про те думав, що справді було б добре до інтернату, ні, уявив раптом цю кімнату без Настки, без її тоненького голосу («Знову десь ходив, Стефцю»), подумав, що ніхто йому не поставить молока та хліба на стіл, і зробиться ще тісніше в цій кімнаті, не буде загідника в їхніх сварках із батьком, бо ж Настка завжди намагалася їх мирити... Не мав Стефко до батька доброго серця, бо й від батька ніколи не було ані ласки, ані якої лакоминки, ані поради. І навіть коли батько повертався з роботи втомлений і зовсім тверезий, не шукала його долоня ані Настиною гладенько зачесаною головою, ані Стефковою пелехатою.

— То таки підеш, Настко? Ти не будеш тут жити?

Незвично тихий братів голос наполохав дівчину. Зиркнула скося, як Стефко, стулила до купи долоні:

— Коли ти не хочеш... Коли ти без мене тут бути не хочеш, то... то я, може, зостануся, Стефку? Коли ти...

Вернувся до хлопця його їжакуватий погляд і насмішкуватий тон, сказав, мовби сердився на сестру:

— Ет, говори даремницю! З тобою чи без тебе — усе одно! Іди собі куди хочеш, Настко.

— А ти сорочки не матимеш чистої! — Настка говорила, як доросла, її гострі плечі якомось нервово рухалися під коричневою шкільною сукнею. — Ходімо разом до інтернату, Стефку!

— Ото мені дорадниця мудра знайплася! — махнув рукою Стефко. — Ніби тобі не однаково...

Знав добре Стефко, що сестрі зовсім не байдуже, як він житиме, та так уже звик наперекір і іншим, і самому собі чинити. Настя зітхнула й знову схилилася над книжкою, а він узявся допивати своє молоко.

ТЕАТРАЛЬНА ВИСТАВА

Театр увесь блакитний і урочистий — від розпису стелі й стін до оббивки крісел. Музи, легкі, як балерини, мчать кудись у вічному леті з вінками в рожевих руках. Мармурові амури під ложами нагадують пустотливих дітлахів, які вирвалися на волю від надто суворого опікунок.

За важкими складками завіси ховається щось надзвичайне, феєричне й гарне, сьомий «Б» на гальорці нетерпеливиться й хвилюється, чекаючи дива. На сцені повинна з'явитися Лілі — вона запросила клас на прем'єру «Лускунчика», де грає роль Маші маленької.

І сьомий «Б» аж притих у напруженні.

Спершу ніхто не впізнавав Лілі. Дівчинка на сцені анітрохи не скидалася на веселу, пустотливу й непосидючу Лілі Теслюк, від якої щомиті кожен міг сподіватися якоїсь каверзи чи просто дитячого вибрику. Світлі кучері спадали їй на плечі, і обличчя майже ховалося в тій повені волосся. Легка спідничка також здавалася тільки хвилею, і вся Лілі, тендітна, зграбна, гарненька — немов хмаринка, а не справжня дівчинка, і було боязко — ось видіння зникне, розтане й уже ніколи не повториться. Та коли сьомий «Б»

врешті зрозумів, що оте диво на сцені — таки справді Лілі Теслюк, їхня Лілі, на гальорці зчинився галас, як у класі під час перерви. На гальорці тупотіли ногами й кричали:

— Лі-лі! Лі-лі!

А потім увесь зал — серйозні дяді й тьоті у вечірніх сукнях, молоді дівчата з пишними зачісками й старі дідусі в старомодних костюмах, і оркестранти із скрипками в руках, і навіть диригент — усі аплодували Лілі, і не один повторював із захопленими дівчатками й хлопчиками із сьомого «Б»:

— Лі-лі! Лі-лі!

Вона вклонялась і дивилася вгору, і навіть помахала рукою своїм друзям, — у цю мить вона знову була схожа на себе, звичайну, буденну, не завжди слухняну, але завжди веселу дівчинку; сьомий «Б» відчув, що успіх Лілі належить кожному з них і всім разом, бо хіба не в сьомому «Б» була Лілі Теслюк?

З гальорки закричали:

— Слава сьомому «Б»! Браво, Лілі!

В антракті дівчатка обнімали Лілі. Хлопці трохи насмішкувато чекали, поки закінчиться бурхливий прояв почуттів, і вони теж зможуть сказати, що їм сподобалась і вистава, і Лілі Теслюк на сцені. Уперше в житті Лілі почувалася страшенно ніяково від похвал. Вона виходила на сцену, немов ступала на підвіконня на шостому поверсі свого останнього в місті будинку. Було моторошно й радісно, і зовсім як із шестиповерхової висоти бачила зал, не розрізняючи окремих деталей, чула гомін — і не могла вловити жодного слова. Рятувала тільки музика — немов підхопила, підтримала, не дала дівчинці впасти; вона опам'яталась, відчула в собі силу й упевненість.

Однак в антракті, коли її обіймали та хвалили, було ніяково й сумно. Сьомий «Б» такий щирий, такий захоплений, такий розсміяний, а Лілі сумно. Зникла кудись і впевненість, і звична пустотливість, і захотілося ще раз опинитися на сцені, переконатися: це все було — і зал, і оплески, і легкість у руках, і музика, яка підтримувала й несла, як хвиля, на самому гребені звуків...

Юлько стояв трохи осторонь. Не галасував і не пробував сказати Лілі все, що думав про її перший виступ на великій театральній сцені. Однак мав прибережений сюрприз — маленька бурштинова балерина, уся така поривчаста й легка, як сама Лілі, лежала в Юльковій кишені, старанно й надійно запакована. Балерину Юлько хотів подарувати дівчинці після вистави й тепер увесь час торкався подарунка рукою: чи часом не загубив?

— Чілдрен, — сказала Лілі, уважно приглядаючись до кожного, — ви мене хвалите, бо я із сьомого «Б»?

Сьомий «Б» обурився. Образився. Ні, сьомий «Б» щирий і чесний, справді-таки Лілі молодець, слово честі, так воно і є, навіть, якби вона була просто чужа й незнайома дівчинка, вони б подарували їй отакий величезний букет (сьомий «Б» також мав сюрприз — отакий величезний букет).

— Ох, діти, — зітхнула Лілі, усе ще сумніваючись, — добре, якщо ви кажете правду. А... послухайте... де Беркута? Він що — не прийшов?

— У нього прикидка перед республіканськими змаганнями.

— Він просив, щоб ми тобі не казали, що його немає, він повинен прийти перед самим кінцем вистави.

— Ти не ображайся, він дуже хотів прийти.

— Авжеж, хотів? Хіба спортсмени цікавляться балетом? — скептично скривився Юлько. — Дуже йому потрібен балет!

— Навіщо ти так, Юлько? — запитала Лілі. — Ти ж неправду кажеш.

І до Лілі знову повернувся незвичний, трохи незрозумілий смуток — так буває завжди, коли сумніваєшся в чомусь. І знову захотілося на сцену, де її підтримувала музика.

СКАЖИ, ХТО ТВІЙ УЧЕнь...

У глибині душі Славкові хотілося бути схожим на свого тренера. З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі шпажистів, хлопчик очей не зводив із високого, стрункого спортсмена. Невимушені рухи, швидкість, несподіваний укол, — здавалося, що перемогу здобути йому зовсім нічого не коштує. А потім, коли вже всі порозходилися, коли вже видно було (без маски), що в спортсмена веселе, сірооке обличчя, — Славко не рушив зі свого місця біля порога, аж поки спортсмен не відчув на собі його впертого погляду.

— Сподобався бій? — запитав він, підійшовши до Славка.

— Дуже.

— А ти також фехтувальник?

— Ні.

— То, може, хочеш стати фехтувальником?

— Хочу.

— Хм... — сказав спортсмен. — У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давно розпочали... Однак знаєш що? Приходь. Тричі на тиждень — понеділок, середа, п'ятниця. О сьомій годині, не запізнийся, гаразд?

Було це так несподівано, як у казці «Сезам, відчинися». Хлопець навіть не міг отямитися — невже його вчитиме цей симпатичний юнак, який щойно без усякого напруження й видимих зусиль завоював звання чемпіона республіки? Невже це правда?

Славко прийшов. Прийшов — і знову став при порозі, несміливий і чужий у великому спортивному залі.

Жовті ребра шведської стінки. М'які «мішені», куди наполегливо, раз по раз, утикали свої шпаги майбутні Славкові друзі. А ось Андрій Степанович, його тренер. Коли він зайшов до спортзалу, то всі ніби стали меншати на зріст і вужчати в плечах. А як він узяв до рук шпагу, то вже очей не можна було відірвати.

І почалася наполеглива наука. Кортіло надіти маску й узяти до рук шпагу. Урок, однак, виглядав інакше. Урок почався з розмови про шпагу.

— Поглянь, — ось ручка. А це гарда. Твій захист, долоню від уколу оберігає... Ось тут, на кінці, — пондаре. І не думай, що шпага — іграшка. Це зброя. Як гвинтівка для солдата. Ти повинен її знати, як власну долоню, — тільки

тоді вона не підведе тебе. Ти повинен уміти не тільки володіти нею в бою, а й полагодити, коли в тім буде потреба. І не доручай нікому зашивати рукавицю чи прати костюм. Це твій обов'язок, розумієш?

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, усе зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол — є! Оце інша річ! А латати костюм — нехай учать у кравецькій майстерні...» І все-таки він знову прийшов. Андрій Степанович кивнув йому — він був у масці, але Славкові здалося, що тренер усміхається до нього, і вже без нехоті взявся до мізерної на перший погляд вправи: «Стань у стійку. Так. Ні, нижче. Пружніше ноги. Ліву руку вільніше. У такій позиції пройди до кінця залу. Потім назад. Так, ще раз, ще раз, ще».

Якось чув, що тренер говорив одному із старших спортсменів:

— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти.

За якихось півроку тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича...

Похапцем одягав Славко тренувальний костюм. Мабуть, уперше за весь час він хотів, щоб тренування закінчилося швидше. Зараз на сцену виходить Лілі, і сьомий «Б» сидить на гальорці, і тільки його, Славка Беркути, немає в залі. Ех, якби не прикидка перед змаганням, то можна було б попередити Андрія Степановича, не прийти, він зрозумів би, звичайно, але ж сьогодні вирішується питання, хто з львів'ян поїде на юнацькі змагання до Харкова.

Андрій Степанович покликав Славка:

— Розімнися трохи перед боєм. І не хвилюйся. Ти в добрій формі, можеш мені повірити. Так... Захищайся!

Спокійно-веселий, як завжди, голос тренера примусив зосередитися.

— О-ля! Гей! Гей!

Задзвеніли клинки, шпаги схрестилися, на мить завмерли, як живі, розумні істоти, немов розмірковували, де ж у суперника слабке, незахищене місце, — і — о-ля! Славкова шпага, аж блиснувши, ковзнула вниз до ноги Андрія Степановича. Є! Укол — блимнула червона сигнальна лампочка.

— Молодець! Дуже добре! Перейди в наступ. М'якше тримай шпагу, не напружуй плече. Що з тобою, Беркута, чому ти хвилюєшся? Так, добре.

Знову схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко всміхався радісно — не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, — виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

1. Сороку з перебитим крилом «тицьнув черевиком»

А старий Вус

Б Стефко Вус

В Юлько Ващук

Г Славко Беркута

2. Характеристикою «соловей-розбійник» наділений у творі

- А** Славко Беркута
- Б** Юлько Ващук
- В** Стефко Вус
- Г** старий Вус

3. Установіть відповідність.

4.

Репліка	Герой (героїня) твору
1 <i>Чілдрен, ви мене хвалите, бо я із сьомого «Б»?</i>	А Стефко Вус
2 <i>Йй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх...</i>	Б Лілі Теслюк
3 <i>...а ти не тільки спортсмен, спелеолог... ти ще й друг живої природи?</i>	В Юлько Ващук
4 <i>Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти.</i>	Г Славко Беркута Д Андрій Степанович

У якому місті й коли відбуваються події повісті «Шпага Славка Беркути»?

5. Прокоментуйте вчинок Славка з шапкою, яку він віддав Юлькові.
6. Охарактеризуйте поведінку кожного хлопця в ситуації із сорокою в парку.
7. Кого Стефко Вус вважає «пещеним мамієм»? Чи згодні ви з думкою цього героя? Проілюструйте свою позицію конкретним прикладом із тексту.
8. Охарактеризуйте Лілі Теслюк. Чи має вона, на вашу думку, негативні риси вдачі? Які?
9. Яка подія свідчить про те, що клас, у якому навчається Славко Беркута, дружний? Чи можете це саме сказати про свій шкільний колектив?
10. Опрогнозуйте, хто з героїв твору потрапив до дитячої кімнати міліції. Хто ж насправді це був, ви дізнаєтеся лише прочитавши повість до кінця.
11. Чи такими зовні, як на ілюстрації (с. 145), ви побачили героїв твору, коли читали повість? Якщо ні, то домалуйте їхні портрети (усно).
12. Прочитайте виразно за ролями главу «Стефко вдома».

Прочитайте наступні шість глав повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути». Впишіть у робочий зошит не зрозумілі вам слова.

ПІСЛЯ ВИСТАВИ

(Очима Славка Беркути)

Останній, вирішальний бій я тоді виграв із рахунком 4 : 5. Сила вся як пропала. Кожен мускул був натомлений. Мене всі вітали, а я чимшвидше роздягався, хотів утекти в душову, бо було вже зовсім пізно. Я так поспішав, що навіть не встиг зрадіти з того, що поїду на змагання до Харкова.

— Відпочивай, післязавтра можеш прийти тільки подивитися на тренування, — сказав Андрій Степанович. — Ти в добрій формі, Беркута, тільки май на увазі — нерви треба тримати, як поводи коня, бо можна зірватися. Ну, відпочивай. Потім ще поговоримо.

Андрій Степанович, мабуть, помітив, що я весь час позираю на годинник. Годинник у нас великий, стрілки видно здалеку. Андрій Степанович відпустив мене, але хлопці нічого не розуміли, вони весь час говорили, давали поради, — тільки даремно все це було, я ані слова з їхніх порад не затямив. Швиденько вмився в душовій і так хвилювався, натягаючи сорочку, що навіть забув її вивернути. Коли я був малий, мама жартувала: «Не вивернеш сорочку, будеш того дня битий».

Жарти жартами, а перед прикидкою я повірив би в прикмету, тепер — ні, а перед прикидкою або перед змаганням стаєш забобонним, аж потім смішно: боїшся, аби й кіт дороги не перебіг.

Сорочку я таки вивернув, позапихав усе в «бандуру», — це ми так називаємо великий брезентовий футляр, куди складаємо все спортивне знаряддя й шпагу, — і зайцем вискочив на вулицю. Трамвай довів мене до центру, коли годинник показував пів на одинадцять. «Бандура» заважала страшенно, я вже знав, що не встигну, запізнюся, і все-таки чомусь біг, ніби від того, чи добіжу, чи ні, залежало щось дуже важливе.

Далі все діялось, як у театрі пантоміми, — там слів не треба, там усе ясно й без слів, жестів вистачить, щоб зрозуміти все. Добігши до театру, я побачив, що з тих великих бічних дверей, звідки звичайно виходять артисти, вийшла на вулицю Лілі з мамою й батьком. І з високим хлопцем, — я його впізнав одразу. Це був Юлько. Лілі щось говорила, — я не чув, а тільки бачив, як вона розводила руками, спинялася щомиті, вони йшли й далі всі разом, і Юлько слухав, що говорила Лілі, — він схилився трохи, щоб краще почути її слова.

Може, треба було побігти за ними? Пояснити, чому я не міг прийти на виставу й запитати, як Лілі вдалася роль, і похвалитися навіть, що поїду на змагання до Харкова. Але я не побіг за ними слідом, а стояв і дивився, як вони віддаляються, і раптом відчув, що страшенно втомлений, ще більше, ніж у спортзалі. М'язи не напиналися струнами — було так, ніби я цілісінький день пролежав на сонці; захотілося пити, і я вже не знав, що краще, — виграти бій і поїхати до Харкова чи подивитися, як Лілі Теслюк танцює на великій театральній сцені.

Звичайно, Лілі тепер образиться. Увесь клас прийшов, один Славко Беркута не з'явився, мовби йому нецікаво.

Бігти за ними тепер уже зовсім не було сенсу, надто далеко вони відійшли, та ще й Юлько там, буде потім щось говорити...

Треба було наступного дня пояснити Лілі, чому я запізнився. Треба було, звичайно. Але як я мав це зробити? Якби хоч Лілі сама запитала, якось би пояснив, а вона не питала. Я навіть думав: може, Лілі й не помітила, що я не дивився виставу, нащо ж тоді ні сіло ні впало вискакувати: «Вибач мені, Лілі».

І все ж краще було сказати, бо скільки бачу відтоді Лілі, стільки й відчуваю: ось зараз або почервонію, або відвернуся. Вона посміхається й жартує, їй хоч би що — їй справді, мабуть, зовсім байдуже, а мені весь час так, ніби я страшенно винен, наче я брехун. Погано все так вийшло, увесь час тепер думаю про цю історію. Уявляю, як Лілі виходить на сцену (у класі про це всі потім

говорили), мені здається, що вона була схожа на фею, яка колись приснилася мені, давно-давно. Уся в білому, висока, і чорне волосся на плечах. У Лілі волосся світле, тільки очі чорні. Є така пісенька «Чорні очка, як терен», але мені здається, що коли Лілі виходила на сцену, то була вся в білому, із чорним волоссям. Я знаю, що це не так, а от привиджується. Добре, що скоро поїдемо до Харкова, там ніколи буде про дурниці думати. Хоч би вже швидше до Харкова. Здається, ми літаком полетимо. Чудово, якщо літаком.

ДИСКУСІЯ ЗА ПАРТОЮ

— Привіт чемпіону!

— Кубок твій?

Сьомий «Б» вірив у спортивну зірку Славка Беркути. Сьомий «Б» вважав, що має право на зустріч із переможцем, але клас спіткало розчарування — кубка не було. Команда виступила добре. Львівські шпажисти зайняли друге місце, і в командних Беркута не програв жодного бою. Зате в особистих змаганнях завоював тільки четверте місце.

Андрій Степанович не дорікав, тільки хлопці махнули рукою: «Ну от, а ми на тебе надіялися! Ех ти!»

— Давай проаналізуємо, — сказав Андрій Степанович. — Що вийшло? Поки було напруження волі, ти весь зібрався, вивчав суперника — і виграв. Коли тобі раптом здалося, ніби успіх забезпечений і без боротьби, ти розм'як і розслабився — твою слабкість миттю відчули. І ось маєш замість першого чи другого — тільки четверте місце.

Славко розумів свою помилку. Так, правильно все запримітив Андрій Степанович. Бої з найсильнішими спортсменами виграв блискуче, а тим, хто був десь у кінці й навіть не сподівався виграшу, — та ще й у Беркути! — тим Славко ганебно програв. Він подумав: «Ну, що з ними битися? Не бій, а так, розминка».

Та коли раптом отямився, було вже пізно. Рахунку виправити не міг. А пізніше настрої зіпсувався зовсім, він скис; розвеза, от розвеза! Скис — і програв ще двічі!..

БИТИСЬ ІЗ БЕЗЗБРОЙНИМ

(Розповідає Славко Беркута)

Спочатку я вирішив, що мені привиділося. Скинув маску, знову глянув на входні двері — ні, таки правда: на порозі залу стояли Юлько й Лілі. Давно Юлько не приходив на мої тренування, я навіть не міг згадати, коли це було останній раз.

Я підійшов до них:

— Подивитися хочете?

— Так, — сказала Лілі. — Ти ще не збираєшся додому?

— Ні, тільки недавно почали. Сідайте он там! — показав я на лаву, де сам любив сидіти, коли дивився, як інші працюють. Раніше Юлько теж не раз там сидів. Цікаво, чого це він вирішив прийти?

Вони сіли. Я повернувся на доріжку. І раптом відчув, що страшенно хвилююся. Костюм аж наче став тісний і заважав рухатися. Уперше подумав, чи гарно виглядаю? Чи не здається дикою та смішною фігура людини в такому незвичному одязі?

Чому вони прийшли? Просто так чи не просто так? Червона лампочка підморгнула — є укол! Я навіть не помітив, як це трапилось. Очевидно, працювати можна механічно. Як читати вірша напам'ять, не думаючи, що означають окремі слова.

Краще не дивитися в той бік, де вони сидять, бо можна й не помітити небезпеки, у фехтуванні все відбувається блискавично.

Коли бій закінчили я підійшов до них знову. Маску вже не скидав — лоб мокрий, не хотілося, аби Юлько бачив, як я втомився.

— Лілі мене сюди привела, — сказав Юлько, ніби вгадав мої думки. — Не злопам'ятна, забула, що ти не прийшов на прем'єру.

Добре, що на мені зараз маска. За маскою нічого не видно.

— Я не міг. У мене була прикидка перед змаганням.

— А я думав, що спортсмени не ходять до театру.

Я, мов дурник, повторював:

— Слово честі, не міг, це було дуже відповідальне змагання. І тоді якраз вирішували, хто має їхати.

— Міг би й не їхати, — сказав Юлько, — усе одно кубка не привіз.

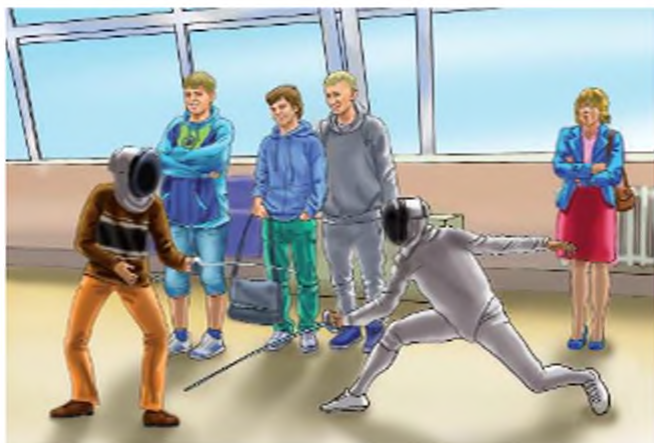
— Не твоя турбота, — відрізав я. — Привіз чи не привіз — тобі хіба не все одно!

— Не треба, хлопчики, — попросила Лілі, вона поглядала якимось ніби злякано. — Юльку, не треба, ми ж прийшли подивитися.

Якби хтось здогадався мене покликати, усе було б інакше. Нічого, може, не трапилось би. Однак ніхто мене не покликав, тоді я сказав:

— Ну гаразд, треба працювати.

— Працювати? — тепер уже Юлько вчепився за моє слово, як я чіплявся за його. — Ніколи не подумав би, що розмахувати в'язальними спицями зветься роботою!

- Чого ти такий, Юльку? — сказала Лілі.
— Уяви, зветься!
— По-моєму, робота — головою думати, а тут голова ні при чому. Вистачить пари довгих ніг.
— Ти впевнений? Хотів би я побачити, чи вистачить тобі твоїх довгих ніг.
— Спробуймо! Я доведу тобі, що ти даремно пропадаєш тут цілими вечорами. За один вечір я...
— Лови шпагу!
— Хлопці! Ну, що ви, хлопці! Не треба! — просила Лілі.
— Нічого, ти побачиш — я виглядатиму не гірше від нього, — сказав Юлько, скидаючи пальто.
— Бери маску. Дивись, ось випад. Стань так! Далі, далі, ногу, ліву по...
— Навіщо мені твої пояснення? Я не раз чув і бачив, як тебе тут учили. Досить і того.

Юлько витягнув уперед руку зі шпагою. Хлопці поскидали маски, з'юрмилися навколо нас. Вони сміялися, жартували, давали Юлькові поради, ніхто нічого ще не розумів. А Юлько справді досить швидко зтямив перші рухи й зробив непоганий випад, я навіть здивувався.

— Бачиш! — засміявся він. — Бачиш, треба просто мати удачу, тоді все в руки саме йде.

Що? То Юлькові має все в руки йти? У руки, он як! Тільки задумав — і журавель з-під хмари також до Юлькових рук?

Дуже легко було загнати Юлька в кут. Я наступав і наступав, а він відходив далі. Він, певно, не розумів, що я спочатку тільки бавився, а тепер справді бився, зозла бився. Мені хотілося, щоб він не сміявся, не похвалявся, не говорив, ніби все йде в руки саме, без жодних зусиль. Я не думав тоді, не розмірковував, що битися з Юльком — просто нечесно, усе одно, що з беззбройним, він же ніколи не тримав шпаги, я мусив йому довести, що сильніший за нього й маю в чомусь рацію, а в чому, тоді ще не міг пояснити. Ударив посили своєю шпагою об Юлькову. Мій клинок не витримав удару, розламався навпіл, я не встиг нічого зробити, — мабуть, так шофер не встигає часом загальмувати, — і мій зламаний клинок наптовхнувся на Юлькове незахищене стегно. Скрикнувши, Юлько випустив із рук зброю й ухопився за ногу. Усе, що відбувалося далі, я пригадую мов крізь сон. Пляма крові на Юлькових штанах, лікар, мовчанка хлопців, злякане обличчя Лілі.

Вуха мені мовби ватою хто заткав: усе шуміло, голоси долинали здалік, приглушені й незнайомі. Так буває, коли їдеш у поїзді і чуєш розмову із сусіднього купе. Та одну фразу я почув дуже виразно:

— Покажи мені своїх учнів, і я скажу тобі, хто ти!

Вимовлено це було трохи глузливо, говорив хтось із тренерів, Андрій Степанович потер долонею чоло, і знову той самий голос додав:

— Розпустив ти їх, Андрію Степановичу. А тепер маєш кашу.

Я тоді кинувся геть із залу, утиснувся в куток біля одержних шаф, щоб нічого не бачити й не чути. У коридор вийшов Андрій Степанович. Запалив цигарку, покрутив у пальцях почорнілого сірника.

— Ви... ви мене тепер відрахуєте?

— Це ти! — Андрій Степанович дивився на мене так, немов я, Славко Беркута, ніколи не був його найкращим учнем. — Навіщо ти вчинив це побоїще? Та ще й заховався після всього. Чого завгодно міг я сподіватися, але щоб Славко Беркута заховався?

Краще він звелів би мені віддати шпагу й ніколи не приходити сюди, у цей зал, однак не казав: «Славко Беркута заховався».

Легко говорити про максимальне навантаження, коли все добре. Коли нікому нічого не завинив — тоді, звичайно, можна дивитися кожному просто в очі. А тут — ледве трапилося таке, за що треба відповідати, — я заховався.

ЛІЛІ НЕ ХОЧЕ ВДАВАТИ

— Обурливо! Недопустимо! Кого виховує наша школа? Спортсмени, урешті, обов'язково закінчують хуліганством! Вони дозволяють собі більше, ніж інші. Ось до чого призводить культ фізичної сили!

Юлько лежав у ліжку. Стегно йому охайно перев'язали. Рана виявилася не така вже й серйозна. Насправді — рани не було, а тільки глибока подряпина. Гірше було те, що в Юлька погано згорталася кров.

Батько палив сигарету за сигаретою й збуджено ходив по кімнаті. Його зазвичай гладенько зачесане волосся сьогодні було трохи недбале, якесь ніби пухнасте, — тато вимив голову, він був дуже домашній у своєму вільному пуловері й без звичного галстука. Юлько любив, коли тато був отакий домашній, простий. Тільки то було раніше. Давно. Тиждень чи два тому.

— Одним словом, цього так не можна залишити. Збори, догана — усе, аж до виключення зі школи! Хуліганів треба вчити. Як ти міг приятелювати з хуліганом?

Юлько заплющив очі: не бачити б виразу батькового обличчя. Коли слухаєш лише слова, то можна повірити, а коли дивишся на батька, то раптом починають з'являтися думки: «А тато справді такий обурений чи вдає?» Говорить, що Славко хуліган, а насправді думає зовсім про інше. І тільки механічно вимовляє слова, які належить промовляти в такому випадку.

— Не хуліган він, тату! І нікуди ти не йди. І нічого ніде не кажи. Ти нічого не знаєш і не розумієш. Що там поясниш?

— Юло, яким тоном ти розмовляєш із батьком?

— Мовчу, тату, це я сам до себе...

Заплющені Юлькові повіки здригнулися. Затиснув уста. Звелася вгору ліва брова.

Чи можна зневажати інших, коли твій тато, твій власний батько користується чужими думками?

А що, коли запитати: чіми думками ти користувався зараз, тату?

— Он як, ти сам до себе... Ну, гаразд, гаразд. Заспокойся. Поговоримо потім, коли почуватимешся краще. Я особисто схильний розцінювати це як хуліганство.

Розцінювати як хуліганство. Удатися в дискусію. Чи не міг би ти, Юльку, говорити, як усі люди: спе-ре-чатися? З ким? Про що? Вони всі троє удають, он уже скільки днів удають. Як довго це ще триватиме?

— Вибач, тату, я хочу спати. Вибач, тату.

— Може, він вип'є чашку гарячого бульйону? — тихо запитала мама, уходячи в кімнату як завжди легко, майже безшумно.

Вона схилилася над Юльком, поправила ковдру, погладила прохолодною рукою синове чоло. А ти теж удаєш, мамо? Хоч би ти не вдавала, мамцю, гарна моя мамо, я твій портрет намалюю, колись намалюю. А може, не намалюю. Не вмітиму. Можна й далі вдавати: приємно, коли тебе жаліють; він, Юлько, скривджений; його жаліють. Славко Беркута — хуліган і повинен відповісти за свій вчинок. Біль у стегні? О, страшенно болить стегно, неймовірно болить.

Хлопець заплющив очі, повернувся до стіни, пробурмотів сонним голосом:

— Дякую, не треба бульйону, мамцю, я трохи посплю. Добре?

Наступного дня після уроків прийшли дівчата й хлопці із сьомого «Б». І Лілі. Сором'язливо потопталися біля порога, аж поки Юлькова мама не повторила кілька разів:

— Заходьте, прошу, заходьте!

Вони зайшли, обережно сіли на стільцях — на самий краєчок — виклали перед Юльком на ліжку безліч пакунків і згортків.

— Болить? — питала Лілі, і Юлькові раптом захотілося стати щонайменше героєм, пораненим у важкій кровопролитній битві.

— Не має значення, — мовив Юлько.

— Бачиш, Юльку, от... Я так думаю... ти сам винен. Ти перший почав. Якби не почав, усього цього не трапилося б...

— Он як! — мовив Юлько й силувано посміхнувся. — Ти справді так думаєш?

— Справді.

Ага, то ти не хочеш удавати, Лілі? Юлько Ващук — скривджений, Славко Беркута — хуліган. Ти не хочеш удавати, Лілі?

ДВА ПО ДВА — ЧОТИРИ

(З точки зору Славка Беркути)

Знаю, що винен. Хіба можна розв'язувати суперечки, раничи товариша шпагою? Ні, я не навмисне це зробив, і однак мені здається, що навмисне. Юльків тато ходив до Андрія Степановича й до школи приходив, викликали моїх батьків, було всього — і Антон Дмитрович зі мною говорив, і директор, і тато.

Тато запитав, як Андрій Степанович: навіщо бився з хлопцем, який ніколи не тримав шпаги в руках? Тим більше, той хлопець — мій приятель. Урешті

погодилися, що трапився прикрий випадок, ніхто й не припускав, що Славко Беркута міг навмисне поранити свого друга. Лише я один знаю, що це не зовсім випадково, власне, я справді не навмисне поранив Юлька, але ж таки хотів, щоб він відчув, зрозумів, побачив — не все йде в руки, що тільки хочеш, не все так легко й просто.

Юлько вже в школі. Сидить поряд. Мовчить. Жодного слова не говорить, як закрижанів. Три дні мовчить. Та й навіщо говорити — він усе сказав тоді, коли я до нього приходив додому.

...Мама купила мандарини:

— Ти повинен піти. Що? Як тобі не соромно! Ти скалічив товариша, а тепер не можеш відвідати його? Та хоч би для того, щоб попросити вибачення в Юлька та його матері. Ти що, просто маленький боягуз, сину? Віднеси мандарини. Я пригадую, він їх дуже любить. То ти йдеш, сину?

— Ну добре, піду... Але без мандаринів!

Нічого не сказала мені Юлькова мама. Тільки — «Добрий вечір». Та й то якось так тихо, ніби сама до себе, а не до мене. І Юлько спершу нічого не казав. Тільки отак своїм звичаєм губи скривив. Я також мовчав. Мама радила вибачення просити. А як? «Прости мені, Юльку, я не хотів». Або: «Дуже було боляче, Юльку? Пробач, я не хотів».

Потім Юлько підвівся, він був зовсім блідий і схуд страшенно: обличчя збоку, як ніж для розрізання паперу, такий гострий у Юлька став ніс і підборіддя, навіть губи потоншали. Я думав: «Погано, коли це через мене такий став Юлько, через оту дурну подряпину. Я ж його справді не хотів калічити».

— Беркута, навіщо прийшов? — запитав Юлько. — Жаліти мене прийшов? То мені цього не треба. Чи каються прийшов? Не сміши мене, Беркута. Слухай, я тобі зараз щось скажу. Я знаю, чого ти до мене чіпляєшся? Ти ж мені просто заздриш, Беркута. Розумієш, ти мені заздриш — от і вся заковика...

— Не вигадуй, Юльку, чого я мав би заздрити?

— Я не вигадую, це правда. Ти тому й за спелеологію взявся, що заздриш. І фехтуванням тому займаєшся. Ти нічого не розумієш, Беркута... У тебе все добре, усе просто, ти думаєш — два по два — чотири, і ніяких сумнівів, хіба ж неправду я кажу? Добре тобі, у тебе все гаразд...

Багато що говорив Юлько. Про те, що всі довкола — звичайні, а йому, Юлькові, хочеться тільки незвичайного, бо він і є якраз та людина, якій доступне все складне. Бо ми всі думаємо однаково, а він про кожен річ на світі має свою думку. Свою власну думку.

І коли Юлько так говорив, я зрозумів, чого від нього хотів. Зрозумів, що хотів йому довести. Але я зовсім не заздрив, слово честі, навіть поняття не маю, як це — заздрити. Завжди в таких випадках, коли треба все пояснити й розставити на місце, як шахові фігури перед початком гри, зі мною щось діється: не можу говорити або ж замість того, що думаю, свергочу які-небудь дурниці. Гальмується щось у мені, чи як це називається?

І того разу так трапилося. Сказав Юлькові:

— Не кричи, не треба, твоя мати подумає, що ми сваримося.

Дурницю я сказав, мені ж тоді однаково було, подумає Юлькова мама, що ми сваримося, чи не подумає. Але я сказав саме так.

— А хіба не правда: ми ж таки сваримося. Бо ти такий... Усе в тебе добре. І просто, усе в тебе в порядку, ніколи ніяких неприємностей, ти завжди знаєш, що тобі робити, Славку...

Неправда, Юльку, неправда, я не знаю, що робити і як чинити. От замість того, щоб спробувати зрозуміти — і тебе і себе — шпагою орудував, нічого в мене простого не буває; ні в кого просто не буває.

Знову я не сказав уголос того, що думав. Я мовчав. Розмірковував навіть, може, запитати в Юлька про мандарини — любить він їх чи не любить. Мені всі мої слова про важливе здавалися смішними й нерозумними. Навіщо я прийшов до Юлька? Знав же, що не треба йти. Але мама сказала: «Ти маленький боягуз, сину». Тому й пішов.

— У тебе завжди все легко, завжди в тебе два по два — чотири, тобі добре, я тебе бачити не можу. Я тебе просто не можу бачити, іди геть, чуєш?

Юлько вже одного разу дивився так на мене. Коли це було? Горіла свічка, і стояли густі тіні, Юлько показував мені своїх коней. Я щось сказав, — не пам'ятаю, що саме, — і Юлько тоді так точнісінько дивився, як зараз.

— До побачення, — мовив я. — Бувай здоровий.

Знову говорилися не ті, непотрібні слова. Я хотів зрозуміти Юлька: чому він такий, може, щось трапилось у нього, щось, окрім наших суперечок і цієї подряпини на стегні?

Долілиць лежав Юлько, заховавши обличчя в подушку, коли я виходив, а тепер він сидить поруч і мовчить; і я згадую, що він ось так у подушку заривався обличчям, і мені сумно й недобре стає, ніби я програв кілька боїв під ряд.

«Два по два — чотири, це істина для всіх, — думав Юлько. — Два по два — чотири, це надто просто. Два по два — п'ять, складніше. У таке не повіриш навіть, і це для мене, бо я розуміюся на таких речах», — думає Юлько.

Так ти думаєш, Юльку?

ТОДІ БУЛА П'ЯТНИЦЯ

Школа гула, перешіптувалася, розкривала широко очі.

Суд? Будуть судити Славка Беркуту? Хто буде судити? Десятикласники? І двоє з восьмого? А сьомий «Б» відмовився? Їм тепер знизять оцінки за поведінку, бо вони збунтувались і всім класом пішли з виховної години. Оце-то так!

23 листопада?.. Так-так, тоді була п'ятниця, і він удав, ніби йде на тренування, і ніхто на світі не міг би підтвердити, що він того вечора не пив якогось вина в темному підворітті з темними типами. Він і сам не міг би нічого довести.

А сьомий «Б» збунтувався. Перша почала Лілі, а потім усі сперечалися, кричали і обурювалися, категорично відмовлялися бути суддями й узагалі протестували проти суду. І всі взяли портфелі й пішли зі школи одразу після дзвоника — не залишилися після уроків, коли Варвара Трохимівна

збиралася пояснити їм, як повинен проходити суд і як має поводитися сьомий «Б».

Сьомий «Б» збунтувався. Директор приписав це поганому впливові Славка Беркути. Насправді ж Беркута до бунту не спричинився, а з останнього уроку взагалі пішов. Думав: «А що, коли зовсім уже не повертатися? Отаборитися, приміром, у печері, і жити, як доісторична істота, нічого не бачити, крім сталагмітів і кажанів». Думав і все одно, як звичайно, приходив до школи, сідав за парту, відсунувшись аж на самий краєчок, щоб не торкатися часом Юлькового плеча, — тепер, коли обоє вирости й Славко анітрохи не скидався на Котигорошка, парту стала затісна. Хлопцеві здавалося, ніби він потрапив у клас випадково, і справді треба встати й піти геть, але не відважувався й картав себе за слабкодухість.

Силкувався згадати, що він усе-таки робив тієї п'ятниці? Тинявся парком, де кольорове світло ліхтарів підсвічувало чорні стовбури дерев і замерзлі калюжі? Сидів у бібліотеці, здавши здивованій гардеробниці свою «бандуру», гортав без усякого інтересу строкаті сторінки якогось журналу? Їздив тролейбусом з одного кінця міста в інший, а потім знову назад? Але ж ні, здається, того вечора він зустрівся врешті з Андрієм Степановичем, майже біля самої своєї брами зустрівся, і одразу шпигонула думка: «А якби мама чи тато довідалися, що я не ходжу на тренування?» Аж ніби в горлі щось застрягло й годі було ковтнути повітря від такої думки. Хотілося повернутися — і навтікача вздовж вулиці.

Андрій Степанович сказав:

— Добре, що зустрілися. Я до тебе йду.

— Добрий вечір, — мовив хлопець.

— Як справи, Беркута? — запитав Андрій Степанович.

— Та так, нічого. Зима вже. Сніг випав...

— Сніг? Справді, сніг випав, ти спостережливий хлопець, — посміхнувся не дуже весело Андрій Степанович. — Але ти розумієш — я не це мав на увазі. Чому на тренування не з'являєшся?

Ремінець від «бандури» врізався Славкові в плече, ніби шпага обернулася на доброго дробовика. Андрій Степанович дивився на «бандуру», питав, чому Славко не ходить на тренування, — звичайно, він здогадався, що хлопець говорить удома неправду. Хоч крізь землю провалився, — аж тепер зрозумів Славко, що часом справді хочеться провалитися крізь землю.

— Ходімо, побродимо по сніжку, — запропонував раптом Андрій Степанович, бо таки, мабуть, помітив Славкове зніяковіння. Хлопець глянув вниз на Андрія Степановича й побачив, що той не сердиться, навіть ніби сам трохи ніяковіє, і вперше усвідомив, що тренер не надто вже й старший від нього самого, сім-вісім років різниці, як старший брат. Старший брат, якому все можна сказати, ні з чим не крипочись, нічого не затаюючи, такого не можна дурити, бо то ніби самого себе дуриш. Збиваючись, затинаючись і гублячи слова, почав пояснювати Андрієві Степановичу — про себе, про Юлька Ващука, про той випадок у спортзалі, і як він, Славко, просто не міг прийти в зал і глянути у вічі

Андрієві Степановичу, і як думав, що Андрій Степанович не захоче з ним навіть розмовляти, не те що тренувати.

Рука Андрія Степановича лежала на Славковому плечі, тренер слухав свого учня, не перепиняючи й словом, «бандура» вже не здавалася такою важкою, ступалося по тоненькому снігу на тротуарі легко й приємно; гарно ставало хлопцеві, бо вже не треба буде ходити містом позахильцях, уникаючи всіх довкола, — навіть мами й батька, — не треба нікому говорити неправду, бо Андрій Степанович ніби мовчки погоджувався прийняти й на себе Славкову біду, розумів усе, що говорив йому хлопець.

— І тому я не приходив, не міг... — сказав Славко.

Андрій Степанович не картав, не дорікав. Якщо молодший ні з чим не криється, старший не повинен дорікати.

— Ви... ви колись казали — підступності немає місця в справжньому, великому спорті. Нечистими руками шпагу не втримаєш. Славко несамохіть глянув на свою руку, звичайна хлоп'яча рука, широка долоня з міцними пальцями, з м'яким рухом у зап'ясті — рука, звикла вже до шпаги. Чорнильна плямка на середньому пальці. Ручка погана.

— Правда. Казав. І завжди казатиму, — погодився тренер. — Слухай, тобі, мабуть, додому час, хвилюватимуться там, правда? Так, мало не забув попередити, тренування починається о шостій, після нас будуть працювати рапіристи. Тож не запізнюйся, будь ласка. Ми на тебе чекаємо, Беркута!

...Чи не було це тієї п'ятниці? Саме тієї!

Може, попросити Андрія Степановича: «Скажіть їм, скажіть, що не стояв я з хлопчачками в підворітті, не п'ю взагалі ніякого вина.

Спортсмени не повинні пити ніколи, ви самі нам це пояснювали, Андрієві Степановичу, то скажіть же всім, що це якийсь дурний жарт, це якийсь злий жарт, — непорозуміння, неправда. Однак ні, не говоріть нічого. Може, не того вечора відбувалася розмова. Не говоріть нічого, коли вони не вірять, не розуміють, то не говоріть нічого. Не треба оборонців, не треба доказів...» Невже всі справді вірять, що він, Славко Беркута, дрібненький хуліган? Невже вони думають, що він отак знікчемнів? Та ні, не може цього бути — вони ж підходили до нього, говорили, розпитували, але всі просили:

«Скажи, Беркута, що це неправда». А йому хотілося, аби сьомий «Б» ствердив: «Ми знаємо, що це неправда, ми тобі віримо». Хотів, аби вони так сказали, а не питали, не вимагали підтвердження.

Славко сидів за своєю партою, і три звичайних дні — кожен, як споконвіку, тривалістю у двадцять чотири години — здавалися довгими, важкими, мов перехід у горах в тридцятиградусну спеку.

1. Слова *Нечистими руками шпаги не втримаєш* належать

- А Лілі Теслюк
- Б Юлькові Ващуку
- В Славку Беркуті
- Г Андрієві Степановичу

2. Події розгортаються в такій послідовності:

- А** бунт сьомого «Б» — вистава — змагання в Харкові — поранення Юлька
Б змагання в Харкові — поранення Юлька — бунт сьомого «Б» — вистава
В вистава — змагання в Харкові — поранення Юлька — бунт сьомого «Б»
Г вистава — змагання в Харкові — бунт сьомого «Б» — поранення Юлька

3. Установіть відповідність.

Хобі (захоплення)	Герой (героїня) твору
1 балет	А Славко Беркута
2 малювання	Б Юлько Ващук
3 фехтування	В Лілі Теслюк Г Стефко Вус

4. Чому, на вашу думку, Славко не наважився підійти до Лілі після вистави?
 5. Знайдіть і прочитайте уривок, де описано докори сумління, які переживає Славко через те, що не відвідав вистави (глава «Після вистави»). Як його характеризують ці душевні муки?
 6. Якою реплікою Юлько спровокував Славка битися на шпагах? Чи може, на вашу думку, фехтувальник ставати на двобій із людиною, яка ніколи не тримала в руках шпаги?
 7. Перекажіть сцену зустрічі Славка з Андрієм Степановичем. Чи згодні ви, що тренер — тактовна й мудра людина, гарний педагог? Підтвердіть свою думку прикладами з тексту.
 8. Чому Славко не намагався доводити, що він не пив ніякого вина з хлопцями в підворотті? Чи вчинили б ви так, як він у цій ситуації?
 9. Чи згодні ви з тим, що Славка мають судити старшокласники? Чи не здається вам, що директор школи не достатньо глибоко вивчив ситуацію?
 10. Поміркуйте, чому Н. Бічуя іноді робить підзаголовки на зразок «Очима Славка Беркути»?

11. Візьміть участь у дискусії на тему «Чи можна Славка Беркуту вважати слабкодушним?».
 12. Прочитайте виразно за ролями розмову між Славком, Юльком і Лілі в спортзалі перед двоємом.

Прочитайте повість Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути» до кінця. Випишіть у робочий зошит не зрозумілі вам слова.

НАПЕРЕДОДНІ

О дванадцятій годині дня обурений Антон Дмитрович переконував Варвару Трохимівну:

— Ви цього не зробіть! Ви просто не повинні так робити!

Учитель не вірив, не міг повірити, що Славко Беркута з ватагою хлопчаків ховався від людських очей, щоб випити з пляшки ковток вина. Просто якесь непорозуміння, треба спершу все з'ясувати, а потім уже влаштовувати суд,

якщо виявиться потреба. Антон Дмитрович щойно повернувся з наради членів Географічного товариства, і ось тобі новина!

Звівши вгору брови-рисочки, Варвара Трохимівна дивувалася:

— Я вас не розумію. Ви берете під захист хулігана?

— Хулігана? Який же Беркута хуліган? Ви ж класний керівник сьомого «Б», ви краще від інших повинні знати своїх учнів. Навіть якби й трапилося щось подібне, то ж треба було спершу із самим хлопцем поговорити, нехай пояснив би!

Варвара Трохимівна вже образилася:

— Невже ви думаєте, що з ним не говорили? Він просто мовчить і не заперечує своєї вини. Та коли дитина не винна, вона знаходить тисячу доказів, щоб виправдатися, а в Беркути просто немає таких доказів.

— Варваро Трохимівно, послухайте, а не припускаєте ви інше — хлопець, може, занадто амбітний, щоб виправдовуватися?

— Що ви пропонуєте врешті-решт? Попустити? Вибачати? Один раз вибачили — і ось наслідок! Не минуло й двох тижнів, а хлопчисько знову вступив у штуку! Та ще й яку! Ганьба для всієї школи. Пляма на педагогах! Якщо ми не покараємо його, то в місті говоритимуть, ніби наша школа — розсадник хуліганства, і ми потураємо малолітнім п'яничкам.

Забувши про тактовність, Антон Дмитрович гучно грюкнув дверима учительської, відсторонив сторопілого первачка й швидко пройшов сходами вгору, до директора.

Директор, як і Варвара Трохимівна, розводив руками й дивувався:

— Не розумію вас, Антоне Дмитровичу... Ви збираєтеся стати на захист хулігана?

— Беркута не хуліган. Хіба можна чіпляти до хлопця образливе слово, навіть не спробувавши все як слід зрозуміти? Та навіть коли й трапилося те, — я не вірю, але припустимо, — то чи потрібно влаштовувати дитячий суд над дорослою людиною? Поставте себе на місце батьків Беркути. Вони — розумні, порядні люди. І раптом тринадцятирічний хлопчак звертається до них із такими словами: «Ви погано виховали свого сина!» Це ж комедія! Такі вистави псують стосунки дітей і батьків, розбещують школярів.

Аргументи Антона Дмитровича здавалися, мабуть, директорові необґрунтованими й наївними, бо він доводив своє — спокійно, розважливо, ніби йшлося про придбання для школи наочного приладдя, а не про долю учня:

— У нашій школі не траплялося нічого подібного. Коли раптом у здоровому, дружному колективі з'явилося хворобливе явище, його варто ліквідувати. Товариські суди практикувалися в багатьох школах, і це давало добрі наслідки. Не розумію, чого ви заперечуєте проти думки вчительського колективу. Зрештою, ми б виглядали смішно, якби відмовилися від свого рішення.

Дивлячись, як директор байдуже переставляє на столі чорнильницю, прес-пап'є, як охайно протирає підставку до календаря якимось папірцем, Антон Дмитрович намагався стримати роздратування й гнів, пробував заспокоїтися.

— Думаю, що якби я був у ці дні в школі, до такого рішення не дійшло б. Дозволяти дітям бавитись у дорослих і чинити суд над старшими, вартими всілякої поваги людьми, — це ж не тільки антипедагогічно, це навіть страшно. Так можна травмувати дитину. Беркута вже навіть зараз не схожий на себе. Ви бачили, які в нього очі? Холодні, злі, і в той же час по-дитячому ображені.

— У школі надто багато дітей, я просто не встиг приглянутися до кольору їхніх очей, — знизав плечима директор.

— Я йому кажу, що розповідав про Блакитні печери на цій нараді, і спеціалісти-спелеологи зацікавилися, а він мені відповідає: «Антоне Дмитровичу, я тепер уже ніякою спелеологією займатися не буду, мені не потрібна спелеологія, мені взагалі все байдуже...» І дивиться на мене спідлоба. Славко Беркута ніколи так не дивився. Я прошу його пояснити, як стояла справа з тим вином, а він відвертається й мовчить. Ви розумієте, що це значить?

— Ясна річ: закономірна поведінка для впертого шибеника!

— Чому шибеника? Як можна з таким переконанням твердити...

— Очевидно, ми мало знаємо наших учнів. Не заглиблюємося в їхні душі. Можливо, усе почалося давно, а ми не помітили, не знали, тому й змушені тепер вирішувати справу колективно.

О другій годині дня втомлена немолода жінка мружила очі з короткими віями, постукувала за звичкою олівцем по столу. Робота в дитячій кімнаті міліції привчила її до уважності. Запам'ятовувала обличчя й інтонації, звертала увагу навіть на жести й одяг. Ця дівчинка, що сиділа зараз перед нею, мала дуже чорні — аж зіниць не видно — очі та світлу гривку волосся над темними бровами. Дівчинка хвилювалася, вона взяла до рук аркуш паперу, що лежав на столі, шматувала його дрібненько, сама того не помічаючи.

Дівчинка говорила:

— Беркута не міг так. Та не міг він пити! Я розумію, може, він там стояв із ними, а потім не хотів називати їхні прізвища, може, він і справді не знав... Беркута такий... Він не міг, якщо ви не вірите мені, то запитайте в наших, кого завгодно із сьомого «Б» запитайте, вони вам скажуть. Вони стоять на вулиці. Беркута не такий, це просто непорозуміння.

— Я хочу тобі вірити, дівчинко, мені подобається, що ти прийшла захищати товариша. Та коли людина відмовляється від того, що насправді було, як ти думаєш, що це означає?

Дівчинка розсипала на столі клаптики паперу, знову збрала їх до купи:

— Беркута не відмовляється, він узагалі нічого не говорить, він каже: «Якщо ви мені не вірите, я не буду нікого до цього змушувати». Він страшенно гордий, Славко Беркута! І коли буде оцей суд, то...

— Який суд? Про що ти говориш, дівчинко? Я написала листа у вашу школу, порадила директорові звернути на хлопця увагу. Власне кажучи, він справив на мене досить приємне враження, бо анітрохи не скидався на хулігана.

— Він фехтувальник. І спелеологією цікавиться... Не міг він!

Старша співрозмовниця всміхнулася, і тоді її невиразне й нічим не примітне обличчя раптом ожило, ніби вона вийшла із затінку на яскраве сонце.

— Добре, що він фехтувальник і спелеолог. Але ж не це визначає людину. Хіба ти прийшла сюди до мене тому, що він фехтувальник і спелеолог?

— Та ні, не тому, ви правду кажете. Ми тому... Ми всі знаємо, який він.

— Поясни, що ти мала на увазі, коли згадала про суд, — попросила жінка.

...На вулиці до дівчинки стрімголов кинулися дівчата й хлопці із сьомого «Б».

— Що вона тобі сказала?

— Ти їй усе пояснила, Лілі?

— Буде суд чи ні?

— Вона дуже симпатична. Вона дзвонила в школу. Директор сказав, що тепер він уже нічого не може й не хоче змінювати. Ця жінка обіцяла обов'язково прийти на суд.

— Вона захищатиме Славка чи навпаки?

— Не знаю. Звідки я знаю, що вона робитиме, вона сказала, ніби Славко справив на неї приємне враження.

— Чого той Беркута мовчить!

— Потрібно йому було з тими хлопцями зв'язуватися!

Сьомий «Б» непокоївся. Сьомий «Б» хотів допомогти Славкові Беркуті.

ТАКОЖ О ДРУГІЙ ГОДИНІ ДНЯ

— Слухай, почекай! Слухай, Ваврик, тобі... у тебе... Це ти несеш папірець до мене додому?

— Ну, я... Я не сама, у мене доручення. І взагалі, пусти мене, Беркута!

— Ото це. Зовсім я тебе не тримаю. Слухай, Ваврик, віддай мені цей папірець. Я сам передам його.

Славко знову, — котрий уже раз протягом останніх кількох днів, — картав себе за слабкодухість: отак принижуватися перед кимось! Але хлопцеві здавалося, що коли мама прочитає цей папірець, то раптом світ піде шкереберть, обов'язково скінчиться все добре в його, Славковому, житті й почнеться безпросвітна темрява. Якби можна було так зробити, аби мама нічого не знала!..

«Вам повістка на суд», — скаже дівчинка й простягне мамі папірець.

О третій годині:

— Вам повістка на суд, — сказала дівчинка й подала Славковій матері конверт.

— Як, як? — перепитала Марина Антонівна. — Ти дівчинко, мабуть, помилилась. Який суд?

— Шкільний, — незворушно мовила посильна. — Судитимуть Славка Беркуту.

— Як судитимуть? Що ти говориш? За що судитимуть?

— А там довідається, — так само спокійно, вивчаючи жінку ясними, аж прозорими, очима, пообіцяла дівчинка, що виконувала доручення. — Ну, все, я піду, — ще сказала вона й додала: — До побачення!

— До побачення, — механічно відповіла Марина Антонівна. Вона тримала в руках конверт і не наважувалася розірвати його.

Увечері, десь близько дев'ятої години Славко Беркута прийшов додому. Обережно, немов боячись доторкнутися до сина, Марина Антонівна пропустила його в коридор. І по тому, як вона дивилася кудись повз нього, як удавано байдужим голосом повідомила:

— На тебе тут чекали, сину, — Славко зрозумів, що мама знає все.

— Хто, мамо?

— Лілі Теслюк. Хотіла з тобою про щось поговорити.

— А... а... Вона не сказала, про що?

— Ні. Вона взагалі нічого не говорила.

— А тато вдома?

Мама продовжувала вдавати, ніби нічого не трапилося. Чому вона так поводить? Може, боїться? Може, не вірить?

Шукав маминих очей. Вона не відвела погляду, сказала:

— Удома. Зараз повечереємо.

Однак не було ніякої вечері. Тато довго ходив по кімнаті. Усі чомусь ходять по кімнаті або ж дивляться в одну точку, коли щось таке трапляється. Може, це допомагає зосередитися?

А ще пізніше тато підійшов до Славка.

Тато взяв сина за підборіддя, підвів його голову:

— Сину, то що ж це? Як ти мені все поясниш, мій хлопчику?

І від лагідного батькового руху, від ласкавого «мій хлопчику» Славко раптом відчув себе сильним і здатним довести власну правоту. Бо ж могло бути інакше. Бо ж тато міг також сказати: «Один раз повірили — досить. Досить».

— Я не пив. Я не був там, тату, я нічого такого не робив, я не знаю, що це все означає!

Тато вірив. Навіть не запитав, де Славко був того вечора, йому не треба було встановлення алібі, тато сказав:

— Нікуди ви не підете! Ні ти, ні мама! Я сам піду!

Тато не погрожував: «Я їм покажу! Влаштувати судилище! Травмувати дитину!» Ні, тато нічого такого не говорив. Він розумів: хлопцеві доведеться ходити до школи, учитись у вчителів, які вирішили судити його, не встановивши вини, і тато не кричав і не говорив ніяких гучних слів. Він просто хотів прийняти удар на себе, урятувати Славка й пояснити всім, що його син не міг бути винен.

Але син не погодився. Він навіть усміхнувся:

— Ні, я не хочу ховатися. Я не винен — навіщо мені ховатися? Пам'ятаєш, ти... тоді... тоді ти казав про максимальне навантаження? Ну от, не треба замість мене йти завтра в школу, тату!

СУД

Великий зал став тісний і душний від того, що туди намагалася вміститись уся школа. Здавалося, вікна тут не відчиняли років зо два, і шепіт ніби плавав у густому повітрі.

За столом, усвідомлюючи вагомість своєї місії, сиділи юні судді. Мабуть, їм хотілося виглядати старшими, серйозними й навіть грізними. Вони супили

брови. Стискали вуста. Їм було доручено вершити, вирішувати й судити. Вони пройнялися повагою до себе й деякою зневагою до решти світу, якій не було надано права вирішувати чийсь долю.

Варвара Трохимівна прочитала листа ще раз. Варвара Трохимівна сказала, що в їхній школі це випадок безпрецедентний, тобто такий, подібного якому ще ніколи не було, і тому вирішено саме так, усім разом обміркувати, якої кари заслуговує Ярослав Беркута.

А потім викликали Славка Беркуту.

Може бути, він не витримав би нервового напруження, зірвався б і крикнув щось, але в залі сиділа мама. Здалеку вона дуже була схожа на школярку, і Славко боявся чомусь за неї.

А сьомий «Б»? Сьомий «Б» сидів у залі, як одна людина.

— Не здавайся, Беркута! Скажи, що ти не винен! — порадив хтось із сьомого «Б».

Головуючий дев'ятикласник, круглолиций і рум'яний, аж надимався від серйозності. Постукав олівцем по столу.

— Прошу без реплік із залу! Порушники порядку будуть виведені!

— Він як мій папуга в клітці! Мабуть, не вміє більше нічого говорити, — прошепотіла Лілі, і сьомий «Б» тихо захихотів у кулак.

— Славку... Ярославе Беркута, що ти можеш сказати товаришам?

— Чому ти так розмовляєш, ніби ніколи мене не бачив?

— Прошу відповідати по суті!

Дуже дико звучали в пухких рожевих устах головуючого ці слова, безбарвні й колочі, як висохлі будяки.

— Що ж, нехай по суті. Немає мені про що багато говорити — я не був у кімнаті міліції, я не бачив ніколи людини, яка писала цього листа, я не робив нічого з того, що там написано. Я даю вам слово честі. А коли мені не вірите, то... то...

Безліч разів повторював ці слова подумки й був певен, що мусить перекопати всіх, не можуть вони не повірити — він каже правду, абсолютну правду, але раптом побачив, що всі його слова немовби відскакують від слуху суддів, як тенісні м'ячики від ракеток. Судді вимагали фактів.

— Ти хочеш сказати, що лист — це якась містифікація?

— Ти запевняєш, ніби ти чесний і говориш правду. Де ти тоді був того вчора? Що робив? І хто може підтвердити, що не ти пив у підворотті?

Схиливши голову, Славко вперто не відповідав на запитання. Що ж, коли йому не повірили, він нічого не говоритиме, йому нічого більше казати, нехай роблять що хочуть. А сьомий «Б» вірить? Може, вони думали — Славко Беркута скаже: «Це випадково, це просто безглуздий випадок», — і пояснить, як усе трапилося. Але що він пояснить, коли зовсім нічого не було?

Тиша лежала така глуха й безнадійна, що хлопець раптом подумав: чи не сниться йому все це? Він провів рукою по щоці — рука, виявляється, тремтіла. Стиснув руку в кулак. І шелеснув голосний шепіт Лілі:

— Беркута, ну, чого ж ти мовчиш? Скажи щось, чуєш?

Головуючий знову насунив короткі брівки й знову мовив дивними для хлопчика словами:

— Бажано було б послухати матір Ярослава Беркути. Ми запросили її сюди, щоб вона розповіла про свого сина, про те, як виховувала його і як він дійшов...

Рвучко підвівшись із місця, устав Антон Дмитрович:

— Дозвольте спершу мені, учителеві вашому й Беркути, розповісти про те, як я виховував його... І вас також!

Головуючий розгубився. У що мить йому належало постукати по склянці олівцем і закликати порушника до порядку. Але ж порушником був учитель! Що його діяти? Безпомічно озирнувшись, головуючий мовив:

— Попрошу...

Що означало те «попрошу» — важко було сказати. Директор, перехилившись через сусіда, щось мовив Антонові Дмитровичу. Однак Антон Дмитрович вирішив скористатися нерішучим суддівським «попрошу».

Він стояв на сцені, звідки зазвичай лунали тільки радісні промови, пісні й вірші. Він підійшов до «підсудного» й поклав йому руку на плече.

— Діти, — сказав Антон Дмитрович, — ви знаєте Славка Беркуту?

Ніби розбуджений від злого сну звичними буденними словами, зал озвався сотнею голосів:

— Знаємо!

— Який він?

— Хороший! — ствердив сьомий «Б».

— Можна йому вірити?

— Можна!

Директор щось говорив Варварі Трохимівні, Варвара Трохимівна намагалася спинити Антона Дмитровича, але дарма: зал шепотів, перемовлявся, перегукувався. А потім біля дверей зчинився ще дужчий гомін, хтось сказав: «Пропустіть, пропустіть!» — і повз ряди школярів пройшла до столу, де сиділи вчителі, немолода втомлена жінка. Вона тихо вибачилася, що запізнилася до початку, їй миттю подали стілець, жінка сіла й поглянула в зал. Потім подивилася на Славка, про щось запитала, їй відповіли. Жінка раптом аж злякалася, відсахнулася і знову щось сказала. Зал мовчки стежив за незрозумілою пантомімою.

— Вибачте, — блідим, непевним голосом утрутилася втомлена жінка. — Я хочу... я змушена перервати. Трапилася велика, страшна прикрість — ви... власне, ми, бо й моя вина в тому — ми даремно образили цього хлопця, Славка Беркуту. Він справді не був у нас ні того, ні іншого вечора. Ми з ним ніколи не зустрічалися.

Сьомий «Б» ошалів.

Сьомий «Б» кричав, як сто тисяч хлопчаків на стадіоні. І тільки Юлько Ващук не кричав. Юлько Ващук нахилився, щоб зашнурувати черевик.

ЯК УСЕ БУЛО НАСПРАВДІ

А тепер ми майже дійшли до того місця, з якого почали розповідь. Пригадуєте? Вечір, лапятий сніг...

Стефко Вус, убраний і взутий, лежав на ліжку в непаленій хаті. Лежав і в котрий раз ніби переживував одну й ту ж думку: «Упали сніги, нікуди тепер

не рушиш, не підеш у світ позаочі». Навіть он Бурко — чорний, як коминяр, кіт — повернувся додому з мандрів і гріється, муркочучи, під Стефковим боком. Добре Буркові.

І коли Стефко так думав, у двері хтось дуже тихо й делікатно постукав.

— Принесло когось! — не дуже вдоволено сказав Стефко. — Двері не замкнені, увійдіть, коли не дідько рогатий.

На порозі з'явився Юлько Ващук. Він ніколи не зазирає до Стефка й тепер здивовано розглядався по кімнаті.

— О, якого гостя маю нині! Чого вам треба, вельможний пане?

— Справу маю до тебе, Стефане.

— О, Стефане! — передражнив Стефко. — То це ніби я — Стефан?

— Годі, Стефку, не жартуй. Справді, хочу попросити щось. Ти ж, мабуть, у таких справах бистрий. Треба одному типові... вуха нам'яти. Добре, щоб вік пам'ятав.

Був Юлько якийсь ніби затятий, сам не свій, ніби вдавав когось іншого. Не того печеного мамія бачив Стефко перед собою й не того пишака, що міг виставити перед Стефків ніс нового черевика й ударити під крило сороку, — якийсь дивний був Юлько, мовби на щось довго перед тим зважувався, і тепер, зважившись, уже не хотів чи боявся вертати назад.

— При чому ж тут я? — запитав Стефко. — Візьми та й намни. Чи тобі мого благословення треба?

— У тому-то й річ... Я не хотів...

— Ага, ясно! Моя допомога потрібна?

— Та, власне, так.

— Бач, який хитрий! Чужими руками жар загірбати! Не на того натрапив. Не буду за тебе нікого бити. Хто ти мені — брат чи сват?

— Стефку, але того типа необхідно побити. Він мене скалічив. І взагалі...

— Ага, то це свята помста? Ну, нехай. Коли сам не годен за свою кривду відплатити, то йди до Лопуха. Чув про Лопуха? Той кому хоч вуха пообриває. Маєш адресу...

— Можна сказати, що ти мене прислав?

— Гм, ну ти ж!.. Та кажи, мені що? А кого ти бити збираєшся? Бо Лопух має таку руку, що той тип усе життя потім на аптеку працюватиме.

— Е, Стефку, чи тобі не однаково? Та ти його, здається, бачив. Пам'ятаєш, у Стрийському парку?

Стефко свиснув, потер щоку:

— Отой? Ну, коли б я знав, то...

— Шкода стало?

— Шкода? Нікого мені не шкода! Мені все одно. Робіть, що хочете, про мене, то й зовсім зникніть. Що мені до того хлопця? Ні брат, ні сват...

— То я піду, Стефку. Дякую за адресу.

— Дуже мені потрібна твоя дяка.

Юлько повернувся, щоб вийти, і на самому порозі напшовхнувся на Вуса-тата.

— Вибачте, — сказав Юлько, схиляючись за порогом.

— То ти вже тепер і таких колег маєш? — сказав, ніби кепкуючи, старший Вус. Він стріпав із шапки сніг, стягнув із широких плечей ватянку.

— Ніякий він мені не колега, — відмовився від Юлька Стефко. — Він же в нашому будинку живе. Сусід...

— Не палив у печі, синашу? Таки не палив! Приходиш, як віл, утомлений, холодний, а в хаті погрітись ніде!

Схилився, чиркнув сірником — газове полум'я загуло в печі, батько простяг до вогню руки.

— Чого набурмосився? Чи гумору не маєш? Зранку, либонь, на ліву ногу ступив? То я тобі не поможу на праву стати... Іди хліба купи!

— А ви чому по дорозі не купили? — відбуркнув сердито Стефко. — Як вам їсти хочеться, то йдіть.

То була щоденна звада, уже Стефко часом просто за інерцією сперечався й казав усе наперекір батькові.

Тепер він підійшов до печі, дивився на жовтувато-фіолетове блимкотіння, на руки батька й думав зовсім не про вечерю.

«Якого біса я дав йому Лопухову адресу? — от що думав Стефко. — Якого біса? Нехай би сам рахунки зводив, як уміє... А то чужими руками. Якого біса?»

І раптом Стефко зірвався, схопив шапку:

— То давайте гроші, куплю вже того хліба!

Щодуху біг Стефко до Лопухового дому, поминувши хлібну крамницю. Та даремно вже було поспішати. Коли Стефко, задиханий і засніжений, постукав у двері, Лопуха не було вдома.

— Щойно вийшов. Крок у крок перед тобою, — сказала Лопухова мати. — У хаті не втримаєш, на мою голову тая біда...

Слухати далі Стефко вже не мав бажання. Запхав руки в кишені — холодно було, морозом прихопило, зачервонило руки. Додому повернувся без хліба. «Якого біса...» — гнівався сам на себе хлопець, однак зарадити вже нічим не міг.

Батько лаявся, та Стефко його не слухав. Сидів, дивився на вогонь, а при нозі в нього лежав чорний клубок — Бурко. Не кіт, а заслінка від печі.

Надворі біліло, ніби сніговиця віддавна гуляла містом.

Троє хлопчаків вийшли з гастроному — їм було дарма, що сніг лапятий і пухнастий. Юлько намагався триматися якнайдалі від Лопуха та його приятеля — хоч вулиця чужа, ніхто не повинен перестріти, однак не хотілося йти в одній компанії з Лопухом. Лопух зрозумів. Він порадив Юлькові: нехай не відстає, не розглядається довкола, удаючи, ніби він сам іде. Однаково ясно, що вони відтепер однією ниткою пов'язані, і нікуди від цього не дінешся.

Вони зайшли в браму. Пляшка вина, булка й оселедець — Лопух хотів підкріпитися, перш ніж рухати на ту вулицю, котрою Славко Беркута мав повертатися додому з тренування. Усе було обдумано й виглядало дуже просто й легко.

— Як два по два — чотири.

Утомлена жінка запитала в Юлька прізвище. І він раптом, бгаючи спітнілими долоньями шапку, назвався Славком Беркутою. А в шкільному залі втомлена жінка сказала Славкові:

— Я думаю, ти зумієш вибачити. Я розумію — таке забути важко, але ти повинен нам вибачити.

Коли вона так сказала й подивилася в зал, Юлько Ващук схилився, щоб зав'язати шнурок. Зав'язував довго й старанно, аж доки не почув, що жінка відсунула стілець і сіла. Тоді лише Юлько випростався, але намагався зробитися маленьким і непомітним, ніби хотів урости в крісло.

КІНЕЦЬ ЩАСЛИВИЙ, НЕМОВ У КАЗЦІ

Був вечір. Синій зимовий вечір. Тіні на снігу — безвітря — як накреслені на ватмані химерні, незрозумілі знаки. Сьомий «Б» йде притихлим гуртом — не дбає про сніг, про гарний вечір, про вислизгану льодову доріжку на тротуарі. Сьомий «Б» замислений.

Славко Беркута з матір'ю — трохи віддалік. Сьомий «Б» не відважується наблизитися, може, тому, що Славко йде з матір'ю, а може, через те, що всі розуміють — Славкові треба побути самому. Часом так трапляється — треба побути самому.

— Мамо, як ти думаєш...

Славко хоче запитати: той, хто назвався його іменем, сидів у залі? Невже це хтось із знайомих?

— Мамо, як ти думаєш, тато вже вдома?

— Звичайно, удома, — говорить мама. Зараз вона зовсім схожа на школярку. Мама підставляє долоню снігові — одна, дві сніжинки, тихі, як неказані слова.

Закінчилося все ніби гарно й просто. Два по два — чотири. Розумний Юлько Ващук, два по два — чотири. Так несподівано просто й легко все розв'язалося. Прийшла ота жінка, і подивилася, і сказала, що він — це зовсім не він, власне, ні, не так, той інший зовсім не він, не Славко Беркута. Усе ніби так просто, так гарно. Як у казці. Судили — вибачили — помилилися, не гнівайся — завтра задачу скажуть на дошці писати. Задача задачею, а що, коли це хтось із сьомого «Б»? Тільки не із сьомого «Б», бо як же тоді? Як тоді?

Мама схиляється, набирає в долоню снігу й сніговою грудкою — просто Славкові в плече.

Славко всміхається — криво, одними куточками уст, і мама більше не намагається розсмішити його. Хлопцеві страшенно кортить озирнутися, десь там на іншому кінці вулиці — сьомий «Б», усі разом, хтось подумав би, що вони живуть в одному домі, що їм усім по дорозі із Славком Беркутою, не наздоганяють, проте й не розходяться, Славкові кортить озирнутись і водночас дуже важко зробити це, мовби хтось притримує долоньями обличчя — не озирайся, не озирайся.

— Ні, ви скажіть — ми добре зробили, що пішли до тієї жінки в міліцію! Подумати тільки, якби Антон Дмитрович не підказав, що так треба зробити, — ні, ви тільки подумайте, як усе обернулося, чілдрен! — у тому гурті Лілі розводять долонями в білих рукавичках.

— Якби я знала, хто це зробив, ну як він міг, як у людини язик повернувся — зробити щось паскудне й прикритися чужим іменем? Я б йому... я б йому... я сама не знаю, що я зробила б?

— Що? — питає Юлько й раптом спиняється. — А що ти б йому зробила? — Він стоїть і дивиться на Лілі — смакаються губи й ніяк не вкладаються в звичну зневажливу гримасу.

— Не знаю. Щось таке зробила б, аби він на все життя за падлоку самого себе мав, щоб він сам на себе не міг би ніколи подивитися.

Білі рукавички миготять Юлькові перед очима, одна, дві, десять. Дурниці, звідки десять рукавичок? Завтра та жінка ввійде в клас і вкаже на нього, на Ващука.

— А якби то був я? — ворухить важким, кам'яним язиком у роті Юлько.

— Ні, ви тільки послухайте, послухайте, що він говорить! Чілдрен, він каже...

— Мовчи! — Юлько намагається ввіймати білу рукавичку. — Лілі, мовчи! Чуєш?

Нехай завтра, нехай не сьогодні. Ще не сьогодні.

— Юльку, чекай, куди ж ти, Юльку, ну, скажи, що то неправда! — просить Лілі, однак не біжить услід за Юльком, не наздоганяє, стоїть зламана й самотніла, білі рукавички на темному тлі зимового пальта. Лілі стоїть, і тінь її на снігу — накреслена химерно картина.

— Славку, Беркута, почекай! — десь там попереду гукає сьомий «Б», відважившись нарешті наздогнати Славка.

Славко спиняється. Озирається. Ще раз, тепер уже сміливіше. Славко Беркута чекає.

— Егей, Лілі, Юльку, а ви чого відстали? — вимахує хтось рукою. Біла рукавичка поволі зводиться вгору для відповіді: наздожену. Ковзнувши по втопаному сніжку, хтось спіткнувся й мало не впав. Сміється сьомий «Б». Усміхається Славкова мама. Ловить краєчком ока вираз синового обличчя. Славкове обличчя трохи розвиднюється. Білі рукавички зовсім вгамувалися. Не злітають угору до розсміяного рота. Бо то не так, як у казці.

Вулиця стелиться білим сувоєм полотна. Холодним і чистим. Будинки обігріті жовтим світлом, вікна — як відхилені дверцята печей. Вулиця дихає, вулиця — розтулена долоня міста, по якій можна прочитати його життя.

1. Твір Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути» за жанром —

- А роман
- Б новела
- В повість
- Г оповідання

2. Не підтримував(ла) Славка Беркуту

- А Варвара Трохимівна
- Б Антон Дмитрович
- В Андрій Степанович
- Г працівниця міліції

3. Установіть відповідність.

Назва глави	Подія
1 «Напередодні»	А «допомога» Стефка Вуса Юлькові
2 «Також о другій годині дня»	Б виступ на суді жінки з дитячої кімнати міліції
3 «Як усе було насправді»	В розмова Антона Дмитровича з Варварою Трохимівною
4 «Кінець щасливий, немов у казці»	Г зізнання Юлька в нечесній грі своїй одно-класниці
	Д звістка про суд для Марини Антонівни, мами Славка

4. Хто з педагогів школи вступився за Славка Беркуту? Охарактеризуйте цього героя.
5. Класний керівник Варвара Трохимівна спитала в Антона Дмитровича: «Ви берете під захист хулігана?». Якщо вже проводити товариський суд, то чи можна до ухвалення вироку наділяти підсудного характеристикою «хуліган»? Чи можна дії класного керівника назвати упередженим ставленням?
6. Опишіть атмосферу, яка панувала під час судового засідання, використавши цитати з тексту.
7. Знайдіть приклади художніх засобів в останньому абзаці повісті. Випишіть їх у робочий зошит.
8. Згадайте, які складники має композиція художнього твору. Охарактеризуйте особливості повісті «Шпага Славка Беркути».
9. Чого навчає нас повість про Славка Беркуту?
10. Прокоментуйте назву повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

11. Заповніть таблицю «Стосунки батьків і дітей». Коротко сформулюйте характер стосунків і впишіть цю інформацію в таблицю.

	Ставлення дітей до батьків	Ставлення батьків до дітей
Вуси		
Ващуки		
Беркути		

12. Напишіть твір-роздум на тему «Без дружби життя неповноцінне», використавши приклади з повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути» (до двох сторінок).

Заповніть літературний паспорт повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

ВОЛОДИМИР ДРОЗД

(1939–2003)

Володимир Григорович Дрозд народився 25 серпня 1939 р. в с. Петрушині Чернігівської області. Раннє дитинство припало на часи Другої світової війни. Двадцятирічним юнаком видав першу збірку новел і оповідань й одразу ж був прийнятий до Спілки письменників України.

Біографія Володимира Дрозда — сина колгоспника з глухого поліського села, який одразу ж після закінчення школи працював журналістом районної газети, закінчив Київський державний університет ім. Тараса Шевченка, працював редактором у видавництвах, був головним редактором журналу «Київ» і, врешті, став відомим письменником, — увійшла до його творів. Вони побудовані на аналізі його власного життя та душі й поєднують реалістичне бачення світу й осмислення народного життя.

Сьогодні ви ознайомитеся з оповіданням «Білий кінь Шептало», воно вперше було надруковане в 1965 р. У 1967 р. з'явилося його продовження — «Кінь Шептало на молочарні». Нині ці твори перекладені десятками мов світу. Вони в оригінальній алегоричній формі не лише передають стан людини в тогочасному українському суспільстві, а й пропонують читачам віднайти власну позицію та шлях вирішення проблеми її внутрішнього роздвоєння.

Помер Володимир Дрозд 23 жовтня 2003 р. в м. Києві.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

...сутеніє; раптом
на галявині — кінь — самотній.

Р. М. Рільке

Босий підпасок¹ тягнув через бригадне дворище батіг — зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якомсь повесні він задрімав у приводі, підпасок допкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, уподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі й хвацько стрельнув батоном, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилею Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулився — змалку ненавидів табун, гурт і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу

¹ Підпасок — помічник пастуха.

бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

— Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода¹ конячину при-
слали, бо на завтра свиням зелені нема.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість — провісниця всіляких прикростей — закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм і тишив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчувають, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не тут, хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. Шептало знову лишився сам. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду млявість обняла груди й покотилася до колін, що зрадливо затремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Хотілося проштотхатися в середину табуна, загубитися між ребристих кінських тіл. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч певно знав, що Степан його не потривожить.

— Шептала візьмеш, — сказав конюх хлопчаків. — Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову й жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінський день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди — у цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці — колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелгочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого

¹ *Привод* — пристрій, що надає руху якій-небудь машині, механізму.

коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка й безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадались його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними, «я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» — міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати в привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше — через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині лишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботячий, тільки віжок торкнись, уже чує, уже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили — хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого, уперше осіддали, ганяли по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі¹ з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. У добровільному напруженні було щось від самостійності, від волі. Але тепер ніхто не сумнівався в його ретельності, і він іноді дозволяв собі стишувати крок, тягтися за червоними китицями конюшини на узбіччі дороги. Помітивши на дорожнім піску нетерпеливу тінь людини, докірливо косив оком, мовляв, ви ж мене знаєте, це я так, піджартовую, і спішно переходив на чвал².

Степан вийшов з конюшні, поцьвохкуючи довгим, наче гони спечного дня, батогом, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворницем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, перечекав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодязного корита. Уже багато років, відколи його забрано від матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батогом і гнали вузенькими провулками, де від густої курави було так само тісно та задушно, як і од пітних, гарячих кінських боків. З часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоєм. Води в кориті часто не вистачало; щоб не щидити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

¹ *Голбля* — одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня.

² *Чвал* — швидкий біг навскач; галоп.

Хтось зачепив Шептала копитом — дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. «Мало вас сьогодні ганяли, — злісно подумав білий кінь, відходячи вбік. — І як цей Степан терпить? Я навів би порядок. Водопій — то водопій, нічого витанцьовувати, ніби в цирку».

Узагалі, він ніколи не розумів обмеженості деяких коней, котрі прагнуть на кожному кроці суперечити, огризатися, показувати свій характер. Ніби цим чогось досягнеш, крім батога. Із сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв в різні боки молодих кобилок; у цих вороних, сивих, гнідих, перистих так мало розуму, що просто дивуєшся. Особливо коли бачиш усе трохи збоку, як зараз. Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку й озирався на конюха, укладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас з тобою таких тільки двоє...

Червоне сонце опускається в роз'южену куряву, з-за лісу — краєчок грозово-синього хмаристого холоду. У глибині банькатих Шепталових очей — рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині шиї, у густій гриві, у розміреному ритмі струнких ніг! Такі хвилини скуповують і безглузде кружляння в приводі, і сором міських райків, і колотнечу навколо корита. Він забуває, що відразу після водопою на нього надінуть хомут й поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня, до самої смерті. А коли здохне, люди здеруть шкуру і закопають під ліском. Якось він сам возив туди одного гнідого; з-під попони стрімлі червоні кістки ніг, а слідом бігли голодні пси й жадібно облизувалися. Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табунем — Степан, а за кіньми й Степаном — він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. І Степана разом з ними, всесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться. Жовтаві соняхи перевисають через тини, од лісу віє прохолодою; уночі задощить, вони ночуватимуть у конюшні, а може, і в привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ноцями ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо; він не мститиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення й солідарності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову й ласкаво, заклично ірже. Степан озирається і, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

— Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально обвиває Шепталові спину й гостро впивається в тіло.

Білий кінь з несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що вириває з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гущу, у гарячі кінські тіла — гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жаль...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю й розсипалися по піщаному косогору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною аж до самого лісу, стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опустивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, — тепер було зовсім байдуже куди, — ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого — несподівано все стало тим, чим було насправді, без попон, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі збрижились, ожили, губи тривожно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозово росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку¹, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав ліською дорогою навздогін ставній білій кобиліці. То було дитинство, і пахло воно молоком і конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах і просіках, і мати розповідала про гордих білих коней — його дідів і прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Усе життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахоцях далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоча дуже хотів пити, але штовхатися зараз між пітних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на пологі досвітні сни. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглий сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

¹ Двоколка — візок на двох колесах.

— Бач, не п'є, бісова худобина, — почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. — Надівай недогнуздок та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не зібралось, диви, яке суне...

Одразу почувся шерхіт босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнуздок і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покірністю ступив кілька кроків за босим хлопчаком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманітна суха земля, диркотів привід, торохкотіло колесо по бруківці, свистів батіг і вибухав лайкою Степанів голос. Шептало задер голову — ніздрі дражнило гострим запахом волі.

— Но-но! — суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. — Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчака, для Степана й для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло й підняло. Білий кінь з нечуваною силою шарпнувся, вирвав кінець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними, кривавими очима. Цієї хвилини він був справжнім білим конем, відважним та одчайдушним, як його далекі предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві занімів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче ріпіння журавля та плескіт води в кориті розтанули, згнули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи й не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Утрапив на вкочену колісьми лугівку, копита відбивали чіткий ритм, і, роздратований тим ритмом, він навмисно прискорював біг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по крутій шії густу білу гриву. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, указуючи шлях. Дорога впала в зарослий верболозом рукавчик, перестрибнула коріння та сухий хмиз і різко звернула вбік, уздовж пересохлого русла. Під ноги білому коневі стелилася висока, не торкана косою, зовсім як у недавніх його видіннях, трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лівшица вітрів, темніли стрілки щавлю, та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. Мокрі мітлиці лоскотали черево та груди, він нагнув шию, занурив голову в трави, що аж чвиркали під копитами. А темно-зеленим хвилям на було кінця-краю: тугі, кошлаті гриви хлопали в груди, повивали ноги, хапалися за високо зведені копита й тягли в глибінь. Стомившись од напливу вражень, Шептало спинився, напорошив вуха й сторожко скосив очі. Він був сам-самісінький на всю луку: мовчала трава, мовчало віддалік громаддя копиць, схожих на вершників, що послули з піднятими забралами — нерухомими контурами лелек, усе потонуло в безобрійній, німій тиші. Білий кінь задер голову, сп'яніло заіржав, не в силі стримати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обіззався лелека —

клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало упав на спину, покотивсь по м'якоті, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні — голосисто й заклично. Над ним висіли зігнуті в колінах ноги, а над ногами — половина неба, волохатого, темного, половина густо-синього, з яскравими блискітками зір. Шептало гордовито кресонував копитом зірку і застиг, ніби чекав на іскру. Зненацька по волохатій хмарності цьвохнуло болюче білим, наче із сириці¹, плетеним сяйвом. Шептало майже конвульсійно крутнувся, перевернувся і різко звівся на ноги. Ще довго не міг отямитися, розгублено приножуючись до вим'ятої трави, — сьогодні вперше наполохався блискавки. Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломи по стерні, щем спини, скусаної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить у овес і відчайсно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, — з чіпкої білої сириці він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить...

Нічна волога стала незатишною, мулькою, ніби стійло повесні, коли немає підстилки. З-за копиць, од річки, віяло теплом. Білий кінь радо попрямовував туди, полощучи боки між шерехатих сінних долонь і розгойдуючи на копицях одноногих, потривожених грозою лелек. Копиці пахли ситою зимовою ніччю, коли завірюха безсило б'ється в стіни, шелестить по дверях сипучим снігом, а в конюшні парко й дрімотно.

Але з кожним кроком до річки сінний дух відступав перед п'янкою повинню ще денного тепла й тривожної водяної вільгості, од якої глибше дихалось і кортіло бігти, брикатись, іржати. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води, Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не званої досі, нестерпної, та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонував понад берегом, по мілині.

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно лоскотали губи. Шептало шурхнув у глибіню і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром,

¹ *Сириця* — недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною.

що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі й вже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько й повно зі стихією, течією — од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючи-ся з громами. Тепер йому захотілося спокійно напитись, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби та шкодуючи, що втолив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлюпнуло яскравістю, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе — незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючися з місця, щоб не скаламутити води, поки небо знову засвітилось, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями промерехтіли затокою — починався дощ. Шептало побрів до ліска — гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на давніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмілювався хльоскати його батогом.

Узлісся, наскрізь промите дощем і прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. У шепелявих заростях було темно, мокро й сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся — сосни глухо гупали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось знаходить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, вороні, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром у Шептала прокидалася винувата довірливість до кривдника. Раніше в подібному випадку він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вона еднала його із селом, із Степаном, як і недогнuzдок, що час від часу потеленькував. Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір — і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці — він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха й прискорив біг. Дощ ущух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі каложі, і коли знову спалахнула блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його

такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норів. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким і покірненьким. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра у привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку й покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. У конюшні не світилося. Степан спав. Коні дрімали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу — ворота щільно причинені й взяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

1. Прочитайте подані рядки.

...я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...

Ці думки належать

- А** Степанові
- Б** підпаскові
- В** коню Шепталові
- Г** завфермою

2. Установіть послідовність поданих уривків

- А** *Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку й покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі.*
- Б** *«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч певно знав, що Степан його не потривожить.*
- В** *Хлопчак наблизився до загорожі й хвацько стрельнув батою, аж луна покотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява.*
- Г** *Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві зацікавив Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.*

3. Установіть відповідність між словами та їхніми значеннями.

Слово	Значення
1 голобля	А швидкий біг навскач; галоп
2 двоколка	Б недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною
3 сириця	В пристрій, що приводить до руху яку-небудь машину, механізм
4 чвал	Г одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня
	Г візок на двох колесах

4. Знайдіть і прочитайте рядки, у яких ідеться про особливі стосунки коня Шептала й Степана. Прокоментуйте подані нижче їхні характеристики.

Він, Шептало, кінь особливий, кінь білий...

Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий, з брудними, корявими ручиськами.

5. Поясніть значення фразеологізму *біла ворона*. Чи можна коня Шептала назвати білою вороною? Чи доводилося вам зустрічати в житті білих ворон? Чи змінилося ваше ставлення до таких людей після прочитання оповідання «Білий кінь Шептало»?
6. Чому тварина (кінь) в оповіданні викликає більше симпатій, ніж людина?
7. Як українці здавна ставилися до коней (у часи Київської Русі, козаччини й пізніше)? Чи змінив науково-технічний прогрес ставлення сучасників до тварин, зокрема й до коней?
8. Чому, на вашу думку, кінь Шептало повертається в кінці оповідання до свого господаря?
9. Пригадайте, що таке *алегоричний образ* (алегоричний образ крил у поемі Л. Костенко «Чайка на крижині»). Розкрийте алегоричність образу коня Шептала.
10. Визначте ідею оповідання «Білий кінь Шептало».

11. Поміркуйте над вибором і постановкою розділових знаків в епіграфі до оповідання «Білий кінь Шептало». З'ясуйте, що таке *авторська пунктуація*.

12. Поміркувавши над поданими нижче рядками, висловіть під час дискусії свою думку щодо такого запитання: Чи краще й надалі Шепталові було «прикидатися сіреньким та покірненьким»?

Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Проведіть невелике дослідження. Запишіть у зошит уривок із двох абзаців, перший з яких починається словами «*Батіг злітає в червонясте небо...*». Підкресліть слова, що ускладнюють прості речення. Поміркуйте й письмово дайте відповідь на таке запитання: «Яку роль відіграють ускладнюючі компоненти простого речення в художньому творі?»

ЮРІЙ ВИННИЧУК

(Народився 1952 р.)

Юрій Павлович Винничук народився 18 березня 1952 р. в м. Станіславові (нині Івано-Франківськ). Його батько був лікарем, мати — інженером-економістом. Освіту філолога здобув у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника. Потім переїхав до Львова, де працював режисером Львівського естрадного театру «Не журись!», редактором відділу містики та сенсацій газети «Post-Поступ», писав сценарії та пісенні тексти. Юрій Винничук відомий передусім як журналіст і письменник. Його твори перекладено багатьма мовами світу, за його казками знято два мультфільми. Нині мешкає в м. Виннику під Львовом.

Юрій Винничук усебічно розвинена особистість. Цікаво, що він визнаний Послом галицької кухні за визначний внесок у популяризацію галицької кулінарії, у 2003 р. нагороджений відповідною відзнакою Клубу галицької кухні.

Сьогодні ви почнете читати повість-казку Ю. Винничука «Місце для дракона» про сучасний світ, у якому й досі, на жаль, ще є місце для «драконячих законів». Дивовижно, але дракон Грицько — поет і християнин... А хто ж тоді мешканці казкового князівства? Про це ви дізнаєтеся найближчим часом...

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

(Повість-казка)

(Скорочено)

Не від того я помру,
Що на світі буде війна.
А від того, що вона
Мого вірша не достойна.

Ярослав Довган

РОЗДІЛ I

У вікні дзижчала муха, і нудотливе оте дзижчання навівало сон, так само, як і порипування віконниць од непомітного вітру. Спекотливий полудень порозморював усе довкола, жовтою від пилюги й сонця вуличкою пленталася баба Дрімота й мак розсипала — куди мак сипне, там усе й засне, а по нивах недожатих блукала Полудниця із серпом і пильнувала, чи не зостався який сміливець на полі в полудень дожинати, але не було нікого, бо добре відомо, що від Полудниці нічим не відкупишся і не відмолишся — махне серпом по шні, та й край. Попід парканами дрімали коти, собаки, свині й кози

впереміш, наче одна родина, позаривалися в порох кури, навіть метелики непорушно застигли на квітах, мов одинокі пелюстини.

Князь люботинський куняв у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. Були це особливі сні, бо з'являлися вони лише в полудень, а вночі ніколи, і тому-то він із такою шанобою до них ставився, що навіть оголосив по всьому князівству наказ, щоб ані одна душа не важилася в полудень потривожити його супокій. Небавом навіть собаки призвичаїлися до нового розпорядку, хоч, правда, кілька вже поплатилося життям за те, що о тій святій порі дозволили собі продерти горлянку.

Відколи князь посів батькові володіння, запанувало на люботинських землях небувале затишшя. Лицарі, які були, сиділи по своїх добрах та й напивалися тлущем, якимось самі собою відійшли в забуття турнії, а якби й збрело князеві затіяти щось таке, то невідомо, що б з цього вийшло, бо лицарі, не тримаючи тривалий час у руках ні меча, ні списа, тільки посміховсько із себе зробили б. Сусіди перестали зазіхати на спірні прикордонні села й містечка, хоча раніше затівалися баталії навіть через задрипаного хутора чи старого вітряка, якого хтось на межі поставив. Ніхто ні в кого не викрадав доньки, нікому жита не толочив під час ловів. Потроху оця сумирність передавалася й міщанам і селянам, ба навіть бурсаки втихомирилися і не влаштовували колотнеч на ярмарках і міських ринках.

Спокій і затишок запанували в князівстві, і полудень став богом, якому хоч і молилися, проте жертву приносили зовсім маленьку, майже непомітну жертву, а в нагороду здобули нудьгу, котра, мов іржа меч, пороз'їдала душі люботинців, а що ті відвикли боронитися, запанувала вона безроздільно, викликаючи неймовірну лінь і розмореність. Здавалося, усі люботинці тільки для того й живуть, щоб виспатись, і якщо не закинули вони ще своїх ремесел і господарок, то тільки тому, що, не забезпечивши здорової їжі, не мали вони й здорового сну. І коли якийсь чужинець заїжджав у ті краї, то навіть сонце над Люботином здавалося йому куди вгодованішим і ситнішим, ніж на батьківщині.

Раніше князь утримував невелике військо, та, оскільки не було війн і воно влітало йому в дзвінкий гріш, розпустив його. Тоді як батько провів життя своє верхи на коні в безконечних походах і тільки мріяв про спокій, князь, навпаки, аж переситився спокоєм. Деколи його опанувало бажання струсити із себе оту сонливість і бездіяльність, кидався щось робити — затіє, було, собор будувати, уже й підвалини закладуть, і раптом махне рукою й більше не з'являється на будові, а майстри розповзуться по домівках, і ніхто потім про собор не згадує.

З літами одступав сон від нього, а натомість сповзалися лихі тривоги, прокрадалися в груди сухі й сичали під горлом, як люті вужі. Безсоння зривало вночі його з ліжка й змушувало блукати, наче сновиду чи привида, лункими покоями замку, і кроки його викликали моторош у сторожі.

У князя була донька — прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність князівни здобувалася в турніях чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дримає? Нема війн, нема розбійників, не з'являються ані злі чаклуни, ані людожери, кудись поділися страшні багатоголові дракони. Звідки візьметься геройство? Чого доброго, князівна задівається, і князь не матиме спадкоємця, розпадеться держава, яку з таким трудом клеїли до купи його пращури. Ось вони осудливо зиркають на нього з портретів, і ніде сховатися йому від їхніх поглядів, які пропікають, наче залізо розпечене. Далєбі, уже пора діяти, не має він права зволікати, інакше проклянуть його й духи предків, і наступні покоління. Ці тривожні думки проникли в його сон і вирвали звідти, ще пробував заколисати себе сонливими хвилями, навмисно й очей не розплющував, але даремно. Звівся на ноги й рішучим кроком попрямував до дверей. Сторожа дримала, спершись на галябарди.

— Дідько б вас побрав! Отак ви вартуете свого пана? Швидко мені воеводу сюди!

Прибіг захеканий воевода. Став перед князем, вибалушивши здивовані очі та кривлячи рота в гамованому позіханні.

— Слухайте сюди, — сказав князь. — Так далі не піде. Ми котимося в прірву, — тут він зробив паузу, щоб заспаний воевода встиг перетравити сказане. — До чого дійшли вже? Я доньку заміж не годен видати. За кого її віддам? Де герої? Де лицарі, уславлені подвигами? Га? Я вас питаю!

Воевода роззявив було рота, проте тільки для того, щоб випустити на волю «ги-и-и-х», бо голова його, ще не освіжіла після сну, не могла ніяк второпати, що від нього хоче князь.

— Мовчите? Отож-бо. А чи задумувалися ви коли-небудь, на якого біса вас тримаю й гроші плачу? Ви ж воевода, так? А де ваше військо?

— Та ви ж самі казали...

— Знаю! То були інші часи. Сусіди, гадаєте, не пронохали, що військо наше ропущене? Може, уже й міркують собі, з якого боку лучче ударити... Але чому це мене хвилює, а не вас — воеводу? Даю два тижні. За цей час хочу бачити тисячу вояків. Зберіть, озбройте й починайте муштрувати. Далі. Усі сторожові вежі й прикордонні фортеці обновіть і підправте як слід, обсадіть залагами. Далі. Відправте надійних людей збирати данину. Що за чорт? Восьмий рік мої підвладні й мідяка не платять! Зберіть з них за всі роки, а як хто опиратиметься — у Чорну вежу. Без балачки. Доста панькатися. Оголосіть по всьому краю, що від дня святого Онуфрія запроваджуються турнії. Мій старий закон, який забороняв герці між лицарями, скасовую. Усе зрозуміло?

— Та зрозуміло, — зітхнув воевода. — Мені зрозуміло, а як іншим? Ну, оголошу набір до війська. Гадаєте, підуть? За ті пару телярів? Та кожен колишній вояк уже так з вухами в господарство заліз, що тією мізерією його не спокусиш. Він оно збіжжя вивезе до Чехії, то заробе стільки, що, дивись, і сам зможе військо набирати.

— А ви присилуйте.

— Добре сказати — присилуйте. Чим присилую? Оцими двома руками? Хіба сторожу вашу познімати. Та й те, скільки тої сторожі? Селюхи он за ціпи візьмуться — розбіжиться ваша сторожа, як курчата перед шулікою.

— Що ви верзете? А закон? Я встановлював закони чи мої діди? Хіба насміляться вони піти проти закону?

— Е-е, ваша милість, тут ви трошки той... Самі ж, вибачайте, начхали на закон. А ваші підвладні з вас-таки приклад і взяли... Та хоч би й закон. Що з нього? Хіба за часів вашого татуня, царство їм, не гнали батогами людей до війська, не посилали вояків данину збирати, не садили у в'язниці? А був же закон! Але тоді хоч було чим той закон підтримувати. А нині залишились я та ви. Хіба вдвох і підем данину збирати. Ну, ще тих бомків з-за дверей візьмеш. Лицарі, що за ці роки зібрали по своїх добрах, то те й пробенкетували.

Князь нічого нового для себе не почув, але тому, що не раз і сам про те все мислив, стало на душі гірко й похмуро.

— То що порадите? — спитав.

— Не хотів я раніше казати, поки ще всього не перевірів, та, здається, Господь змилостивився над нами.

— Ви про що?

— Пригнався днями до мене побережник. І знаєте, яку новину приніс? Каже, що бачив дракона.

— Та йдіть!

— Каже, біля Бистриці.

— Справжнього дракона?

— Ну та справжнього. З крилами. Усе як має бути. Вогонь видихає. Здоровий, каже, як гора.

— І де він живе?

— У тій самій печері, де жив той дракон, що його при вашому дідові забито було.

— Ти диви! Господи, чим я віддячу тобі за ласку Твою? — укланув під образами й помолився, а як устав з колін, то радість світилася в його очах, а плечі розправилися, наче й не згорблювалися ніколи.

— Нині вранці я посилав людей, і вони підтвердили. На березі Бистриці бачили сліди драконові.

— Ну що ж, Господи благослови. Розсилайте гінців. Так і оголосіть: хто переможе дракона — пошлюбить князівну й сяде на престолі. Бій із драконом — святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять. Я впевнений, що вони тільки-но цю вість зачують, ураз усі бенкети закинуть, за мечі візьмуться та жирок позганяють.

* * *

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому заопіку-

ватися ним та навчити драконачого способу життя, бідлаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Цілими днями просиджував у печері, тільки вночі виповзав на прогулянку, і через те ніхто й не підозрював про його існування. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чиюсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання. Дракон спинився й зацікавлено почав наслухати. Небавом затихло й з-за рогу вийшов старий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лиш завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в пустельника — скільки вже там було його — заворушився, мов трава схарапуджена.

Оце так і почалося їхнє знайомство.

Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу й досить хутко навчився говорити по-людськи. Вони бачилися мало не щодня, і минав їхній час у цікавих бесідах. Єдине, на що пустельник ніяк не хотів погодитись, це навчити дракона грамоти.

— Не драконове це діло, книги читати. Я тебе не відраджую, але, хто хоч краплю мудрості зачерпне, довіку ситий не буде. Від багатої мудрості много скорбі, і хто примножує знання, примножує печаль. Я пішов на пущу не з добра. Колись воевудою був, але зажерся з батьком теперішнього князя. Мені його безперервні військові походи впоперек горла стали. Воює, воює, а який із того мав хосен? Ані клаптика землі не зумів приточити до Люботина. Плюнув я та й подався сюди. Нічого іншого не залишається, як книги читати. Децо й сам пописую. Оце ось діяріуш свій списав, а це — літопис люботинський. Комусь цікаво буде — прочитає та й мене добрим словом згадає. Мені книжна мудрість на користь пішла. А тобі навіщо? Я тебе й так можу надоумити, без книг. Дракон приходить на світ лихо чинити. За гріхи наші людські мусимо спокутувати, бо така воля Господня, і не тобі проти неї йти. Так же й пращури твої чинили, ніхто з них себе не пострамив. А книги добра вчать. Як же ти зло чинитимеш, коли праведним станеш?

— Що ви таке говорите, дядечку?! — жахнувся дракон. — Та мені й на думці ніколи не було зло чинити. Що мені хтось поганого зробив?

— Е-е, синку, не бідкайся даремно, бо що має бути, те й буде. Нікуди від долі своєї не втечеш. Подивися на себе — гадаєш, для краси тебе таким здоровилом Господь сотворив? А ти ж іще рости й рости будеш. Усе в природі має своє призначення, і горе тому, хто піде проти цього.

— Ніхто ще про мене не знає.

— Дізнаються. А як станеться те, не матимеш уже спокою. Приїдуть і покличуть тебе на герць. Мусиш згинути.

— За що?

— А так — ні за що. Дракон повинен згинути. А герой пошлюбить князівну й займе престол. У князя нема сина. Де він спадкоємця візьме? Ти для нього тепер як манна небесна. Чи робиш зло, чи ні — ніхто й не питає.

— Я не хочу гинути, ще й не нажившись. І нікому ніколи зла не вчиню.

— А це вже не зарікайся. Буває, що й вовка змалечку приручать та при хаті тримають. І що з того? Вовк все одно в ліс дивиться. Підросте й дремене, а то ще й хазяїна зажере.

— Гадаєте, і я з вами отак зроблю?

— На все воля Божа. Я тобі в душу не заирну й кров'ю твоєю не покермую.

— Якщо вже й ви мені віри не ймете, то хто ж повірить?

— Я тобі вірю. Чого ж? Вірю. Але це протиприродно. Чи ти чув коли, щоб зайці вовків жерли, а вовки на луці паслися? Ну добре, ти жив сам як палець та й харчувався чим попало, але чи можна бути певним, що ти колись не розсмакуєш м'яса? Спочатку якоюсь пташиною чи рибиною, а згодом козлом розговієшся. А тоді, так само, як і вся порода твоя, на людей кинешся. Був тут — не за моєї пам'яті — дракон. Мабуть, родич твій, бо у тій же печері жив. То він час від часу якусь дівку ловив та й обідав усмак. Піде на жнива, було, вибере наймолодшу... До-овго з ним воювали. І ніхто не зумів подолати, аж Чорний лицар об'явився. Отой і голову драконові стяв.

— Ви хробака з'їли б? — зненацька перебив його дракон.

— Тьху! Що ти мелеш?

— Оце так мені м'яса з'їсти. Я виріс на траві й траву їстиму. Навчилисьте мене вже стільки всього, що як іще й грамоти навчите, гірше не буде.

— Бач, тобі пальця в писк не клади! — розсміявся пустельник. — Гаразд, навчу.

І навчив. Та так, що й сам дивувався з успіхів учня.

Розділ II

Князь наказав лицарям зібратися біля печери й убити дракона. Але дракон з печери не вийшов — і вони почали витравлювати його звідти димом. Князь наказав загасити вогонь, бо це по-бабськи, а не по-лицарськи.

Розділ III

За порадою пустельника дракон на другий день переселився на галявину між горами, де його не було видно. Потім князь прийшов до пустельника, той розповів, що дракон Грицько, якому 8 років, дуже добрий, їсть траву, читає Біблію, любить природу. Це князя здивувало, тоді він попросив пустельника познайомити з драконом. Дракон Грицько вражав князя своєю мудрістю й добротою, читав свої поезії, з часом вони потоваришували. Люботинський князь став часто навідуватися до галявини в гори.

Звідтоді день у день сходилися вони утрьох, і князь тішився, що його дипломатичні заходи обходяться досить дешево. Ці посиденьки були приємні для всіх. При дворі ніхто й гадки не мав, куди князь так часто зникає. Таємницею володіли тільки воевода та Настасія.

* * *

Кілька днів пустельник не з'являвся в печері, а що таке й раніше траплялося, то ні дракон, ані князь не дуже й хвилювалися. Працюючи над літописом, він не раз усамітнювався. Але четвертого дня дракон занепокоївся і, діждавшись ночі, подався до лісу. Лихе передчуття охопило його, коли наблизився до хати. Вітер тракав розчахнутими вікнами, рами скрипіли й протягло скавуліли.

Дракон обережно просунув лапу в двері й витяг лаву, на якій лежав пустельник.

— Нічого, нічого, — заспокоював себе дракон. — Я заберу вас до себе. Мусите поправитись. Що я без вас?

Пустельник мовчав і дихав дуже слабо.

Змій заніс його до себе в печеру й пильнував усю ніч, а вранці, коли старий розплющив очі, напоїв його зіллям.

* * *

— Добре, що ти мене сюди завіз... Ти не знаєш, як страшно на самоті помирати. Я лежав і молився: не дай мені, Господи, умерти серед темної ночі...

— Ні-ні, не покидайте мене, — жажнувся дракон.

— У тебе ще є князь. Він непоганий чоловік.

— Так... після того, як змирився, що я на герць не вийду, бачимось ледве не щодня.

— Мені казав, що ти єдина істота, з якою цікаво йому розмовляти. У замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем.

— Зате я не перестаю бути драконом. Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

— Коли народ засне, то спить так міцно, аж поки не почує на своїй горлянці ножа убивці... Ти — той ніж. Ти все ще біля горла... Податок збільшили —

дракон винен. Хлопців до війська забрали — дракон винен. Град вибив збіжжя — і тут винен дракон. На тебе геть усе можна списати... Уночі, коли мені смерть перед очима стояла, думав про те, що зле вчинив. Не варто було втручатися в закони природи. Не ми їх творили, не нам їх міняти.

— То ви вже шкодуєте, що мене вчили?

— Шкодную... Народженому в темряві й померати в темряві легше. А кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.

— Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради князя, заради його доньки й заради Люботина. Мого Люботина. Бо ж це і моя земля!

— Що ти говориш?! Ти повинен жити! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!

— Але мені не дають!

— То йди звідси! — аж застогнав пустельник. — Іди геть від людей! Іди в непролазні хащі, у скелі й у болота! У тебе ж крила! Ти забув про них?.. Злетити в небо, тільки подалі від ненаситної юрби! Бо не пише, як бог, хто не терпить, як пес!

— Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

— Вони ж тебе вб'ють! Зрозумій: коли йде війна — гинуть лише вояки. А коли володар хоче зміцнити владу, — поети гинуть у першу чергу.

— Але ж вас теж, хоч ви і втекли від людей, турбує доля Люботина! І ви переживаєте, що буде, як князь помре, не залишивши спадкоємця. Ви так і не стали справжнім пустельником! Ніколи не затуляли свого серця від світу!.. А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю й мушу вмерти на ній і за неї!

— Та ніхто ж про це й знати не буде! Коли людина йде на смерть за вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був драконом і ним зостанешся. Ти загинеш як дракон, а не як поет і герой. Люботин ніколи не дізнається правди. Героєм стане той, хто вб'є тебе. Навіщо ж оця жертва? Кому ти її приносиш?

— Вам! Вам — за все те добро, що зробили для мене!

— Господи! Ну як я тобі поясню, що все це намарно? Далеко важливіше твоє писання! Мудрий завше поступався дурному!

— І глупота завойовувала світ.

— Молю тебе! Іди звідси! Тікай від цього підступного світу! Живи серед звірів! Звірячі закони — людяніші! — Пустельник рвучко звівся на ліктях. — Я хочу, щоб ти жив! Я хочу, щоб ти був! — та тут же й схопився за серце. — Ти ще не все... не все... сказав...

Дракон злякався:

— Що з вами, учителю?.. Ляжте, заспокойтеся...

— ...ти ще мусиш... — простогнав, опадаючи, — мусиш жити...

— Ні! Не вмирайте!

— ...наперекір усім князям...

1. Мріє стати метеликом і літати серед квітів

- А пустельник
 Б Настасія
 В Грицько
 Г воевода

2. Пустельник **НЕ** хотів учити дракона

- А мови
 Б добра
 В віршів
 Г грамоти

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 Бій з драконом — святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять.	А пустельник
2 Та кожен колишній вояк уже так з вухами в господарство заліз, що тою мізерією його не спокусиш.	Б Настасія
3 А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю і мушу вмерти на ній і за неї!	В Грицько
4 ...кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.	Г воевода
	Д князь

4. Яким ви побачили князівство й самого князя Люботина? Навіщо автор вводить образ мухи, що дзижчить у вікні, буквально в першому реченні твору? Що вона символізує?
5. Порівняйте розмову князя з воеводою й пустельника з драконом. Яка тема й тональність їхніх розмов? Хто викликає вашу симпатію?
6. Традиції бувають різними, їх треба берегти й передавати наступним поколінням. На думку люботинського князя, у світі й досі діють «драконячі закони», а традиції зобов'язують будь-що вбивати дракона. Прокоментуйте цю традицію. Чи треба її берегти?
7. Хто з героїв повісті-казки наймудріший? Аргументуйте свою думку.
8. Пустельник сказав драконі, що в замку всі в князеві бачать лише князя, а з Грицьком «він перестає бути князем». Як ви розумієте процитовані (узяті в лапки) слова?
9. У творі Ю. Винничука добро і зло ніби помінялися масками? Люди стали драконами, а Грицько-дракон більше людина, ніж самі люди. Спрогнозуйте, чи зможе він зрозуміти закони людського світу, а головне виправдати їх?

10. Поміркуйте над словами: «Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!». Як ви їх розумієте?
11. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 191. Наскільки вдало, на вашу думку, художник його передав? Домалюйте словесно ілюстрацію.

Прочитайте повість-казку Ю. Винничука «Місце для дракона» до кінця. Виписіть не зрозумілі вам слова в робочий зошит.

Розділ IV

Трава пожухла, й одцвіли квіти, осіння прохолода прийшла й на драконо-ву галявину. Озерце зарябіло й згасло, на вершинах скель, на деревах галайкало вороння, навіваючи похмуру нудьгу. Листя з тієї висоти летіло на галявину й жалібно шурхотіло.

В один із днів, коли вони сиділи, як завше, біля могили пустельника, і пили вино, князь подумав, чи не пора вже перевірити міцність їхньої дружби.

— Гай-гай, не повелося мені... Так от і покотилося все в прірву.

— Ви про що?

— Та про що ж... нема кому передати престол. Що то буде, як я і воєвода помрем? Донька сама не справиться. Та й куди жінці до влади?

— Видайте її за когось.

— Еге, видай... Не так це просто. Воно б, може, і не один зазіхнув на престол сісти, але ж не можу я за будь-якого її видати, коли в наших законах написано, що князівну може пошлюбити лише той, хто уславився чином геройським. Де я цього героя візьму?

— Хіба серед тих лицарів не було жодного?

— Котрі знатніші — ті пасуться по інших дворах. Що їм якийсь задрипаний Люботин? Понаїжджало тут всілякого зброду — от аби погуляти, нажертися та напитися на дурняк. Їм одне в голові. Тут треба сильну руку, щоб цю проголодь у кулаці тримати. Я вже старий, не годен. Вони й раді на голову вилізти. Не приведи Господь нападуть вороги — піде все тліном... А ці тут, звісно, галасували на всі заставки, вигадуючи різні подвиги, та хто їм повірить?

— Але ж серед них міг бути і той, хто б мене переміг.

— Може, і був, та спробуй пізнай його. Такі лицарі тепер рідкість.

Дракон задумливо крутив кубок у лапі, погляд його посмутнів.

Вітер вив у печері несамовито, і скрипіли дерева.

— Знаєте що... я вирішив... словом, я згоден.

— Га? — стрепенувся князь. — Що ти кажеш?

— Я згоден.

— На що?

— Вийти на герць.

— Та, — відмахнувся князь, — облич. Я вже змирився зі своєю долею, — а сам спідлоба за драконом стежив, остерігаючись видати радість, яка захлеснула його гарячою хвилею.

— Я не жартую... — дракон відкашлявся. — Насправді хочу битися з лицарями. Посилайте гінців. Як зберуться, я вийду.

— І ти будеш битися?

— Буду.

Князь усе ще не вірив почутому. Для більшої певності осушив кубок і налив ще.

— Але стривай... чому ти передумав?

— Осінь... така пора, що смуток виїдає душу... Мене кличе до себе вчитель.

Я чую ночами, як він приходить до мене й кличе за собою... Одного разу вві сні просив мене, щоби я виявив своє милосердя й учинив вашу волю... (Невже він не помічає, що я брешу? Він не хоче помічати...). Тоді я не послухав його. І ось тепер... так, тепер, мені здається, я готовий стати на герць. І загинути... як мої предки... І як того потребує звичай.

Князь після довгих потуг нарешті видувив із себе сльозу, тоді драматично змахнув її рукавом, підвівся і, скуливши плечі, побрів з галявини. Дракон дивився йому вслід, лапа несамохіть стисла кубок, він тріснув і розсипався по траві.

Князь озирнувся.

— Завтра я сховаю доньку, щоб її ніхто не бачив. Оголошу, що ти її викрав, а за день перед герцем привезу її сюди... Так буде ліпше. Інакше сам знаєш — ніхто не повірить.

* * *

Того ж дня роз'їхалися гінці по всіх усядах, везучи страшну вість: лютий дракон викрав люботинську князівну й тримає її в печері.

* * *

Потроху почали з'їжджатися лицарі в Люботин.

Один із княжих гінців, вертаючи назад, натрапив у лісі на чотирьох подорожніх — обшарпаних, зарослих і вихудлих. Вони брели піхотою, утомлено пересуваючи подряпані, у виразках, ноги.

— Хто ви? — спинив їх гонець.

Подорожні здивовано витріщилися на вершника, мов не вірили своїм очам.

— Я лицар Лаврін з Горшова герба Підкова, — проказав найстарший. — А це мій джур та двоє слуг.

— Вас що, пограбували розбійники? Що з вами сталося?

— Ми й самі гаразд не знаємо. Їхалисьмо в Люботин битися з драконом. Нас перестріла якась чортова відьма й показала не ту дорогу. Тепер ось, певно, зо три місяці отак блукаємо. Скільки не йдемо цією дорогою, а все на одне й те ж місце повертаємо. Уже й коней поїли.

Гонець спішився, витяг із торби харчі й розділив між подорожніми.

— Під'їжте, а тоді я вас виведу звідси. Видно, вона блуд на вас наслала. Таке буває...

* * *

Поява лицаря Лавріна стала для всього княжого двору неабиякою подією. За ним чередою увивалися охочі поласувати цікавими подробицями з лісових блукань, не кажучи вже про дивовижні пригоди в Єрусалимі. Як на те,

лицар виявився чоловіком неговірким, а його джура, може, і мав бажання розповісти якусь історію, та волів наслідувати поведінку свого пана. На щастя, їхні слуги хутко зметикували, що, оспівуючи легендарні подвиги лицаря й джури, матимуть завше безкоштовне пригощення. Завдяки цьому було частково втамовано двірську цікавість.

Лицарів назбиралося чимало, хоч і не стільки, як минулого разу. Проте князь не нарікав: тим краще, менше буде приблуд. Особливий інтерес викликав у нього, звичайно, пан Лаврін. Цей-то вже таки справжній герой. Оно — кілька днів, як з'явився, а вже торбаністи оспівують його подвиги. Та й лицарі, що прибули до Люботина із західних земель, тамуючи заздрість, не скупилися на похвалу. Хто-хто, а вони начулися багацько про його мандри й лицарські вчинки. Такому престол хоч зараз віддай. З'явився б він раніше, може, і не треба було затівати нового герцо. Бо й так зрозуміло — кращого жениха для Настасії годі шукати.

— Так, я волів би, щоб його не було, — сказав князь до воеводи. — Жених уже є. На дідька тепер той герць здався?

— Якби не герць, то й пан Лаврін би тут не з'явився.

— Та воно-то так... Але де певність, що саме він уб'є дракона? Я б хоч зараз за нього дочку видав. І не можу. Через той герць.

— Справді... Може таке статися, що він загавиться, а хтось інший і зарубає змія.

— Отож пак. Що ж його чинити? Такий чоловік! Ну, самі скажіть — хто більше вартий престол посісти?

— Вам не догодиш... Як першого разу було, то на долю все поклалисьте. Хто уб'є — той уб'є. Та ба — дракон із печери не виповз. А тепер як дракон згодився, то вам уже, бач, не кого-небудь давай, а найліпшого.

— А ви б на моєму місці робили б не так?

— Хто його зна... Тільки ж треба рахуватися з тим, що є. Тут справді, як доля захоче. А вона може й Кельбаса вибрати.

— А я про що кажу? От-от — Кельбаса! А цей чортів Кельбас проїсть і проп'є всеньке наше князівство, мов гаман червінців. Хіба ні?

— Я й не перечу. Але чим же ви зарадите?

— Е-е, пане Антосю, на те в мене й голова, а не макогін, аби я раду шукав. От поміркуймо... Дракон проти натури своєї не піде — виповзти виповзе, але битися не буде. Це ж ясно. Ну, рикне там, ще щось, але крові не пролле. Правда?.. А якщо я так делікатно-делікатно натякну панові Лавріну про те, га? Щоб, мовляв, не боявся він, а сміливо пер на змія. Що, мовляв, змій цей зовсім не страшний. А навіть навпаки — трошки тее... — князь покрутив пальцем біля скроні. — Що ви на це?

— А я на це вам скажу, що дурний вас піп хрестив. Ви вже мені вибачайте, ваша світлість, за різке слово, але так воно є. То ви охкаєте, який той пан Лаврін шляхетний, а то хочете враз усю його шляхетність свині під хвіст пошпурити. Чи ви не бачите й досі, який це чоловік? Та він же тоді на герць ваш тільки плюне.

— Чого то ви розкричалися, ніби в себе вдома?! Іч який! Розперезався! Ви мені, пане Антосю, не забувайтеся! Хто тут князь — я чи ви?

— Та вже ж не я. Тільки ж ви дурницю лягнули, от я й...

— Ну, вже таки й дурницю! — надувся князь. — Я ж міркую. Різні фортелі обмислюю. А ви замість того, щоб якось так увічливо та не дуже різко пояснити, що ось так, мовляв, і так, починаєте голос підвищувати. Негарно це з вашого боку.

— Вибачайте... Але мусите якого іншого фортеля вигадати, бо цей, хай мене качка копне, не вигорить. І, знаєте, є в мене одна гадка... А що, як дракона попросити... Йому ж, прецінь, усе одно... щоб він піддався не кому іншому, а лише тому, хто матиме на шоломі, наприклад, голубу стяжку?

— Пане Антосю! Та ви мудра голова!

* * *

На світанку двоє вершників вигулькнуло з густого туману й спішилося біля печери. Годі було пізнати князівну в постаті, закутаній у чорний плащ.

Дракон, почувши умовний стукіт, відсунув брилу.

— Ви вже прийшли?

— Так, завтра герць. Я прийшов попрощатися з тобою й просити ще одну послугу... Мені, розумієш, грає велику роль, від чиеї руки ти загинеш... адже це має бути людина, котра небавом стане володарем Люботина... А мені зовсім не байдуже, кому дістанеться престол... та й донька... Тому я просив би тебе... якщо це можливо... Якщо тобі буде не важко... е-е...

— Кажіть. Я на все згоден.

— Так от... один з лицарів матиме на шоломі голубу стяжку.

— Я все зрозумів.

— Ну що ж... тоді... пробач мені, що так склалося... повір, я дуже шкодную... А дочка нехай лишиться в тебе.

— Добре.

— Твої вірші...

— Я залишу їх тут, на могилі... Ви збережете їх?

— Збережу.

— А мене поховайте біля мого вчителя.

— Я все зроблю. Прощавай.

Князь поплентався з галявини. Поки йшов, увесь час його підстьобувало бажання озирнутися, та він пересилив його. «Я повинен бути сильним, я князь, — шепотів собі, — я зробив усе, щоб врятувати Люботин. Ніхто мене не осудить».

Розділ V

Настасію привезди до Дракона, вона з ним швидко заприятелювала. Дракон їй видався дуже милим, вона його стала називати Метеликом. Він захоплювався її красою, написав вірша про неї.

На другий день Грицько мав вийти з печери до лицарів. Їх зібралось багато, з поміж них був і Лаврін із джурую.

Розділ VI

...Не так це вже й страшно. Дитяча гра. Треба хоч для виду поборюватися з ними. Він почав ревіти й крутитися на місці, метляючи головою так, що збоку виглядало, наче він і справді борониться.

Тут і джури осмілилися й собі, прискочили до змія та щосили загамселили мечами й топірцями. Нарешті й пан Лаврін пришпорив коня та пішов на дракона, але на відміну від інших не махав дурно мечем, а вибирав місце вразливе, гарцюючи під самим носом в чудовиська.

«Так, ну що ж — пора», — подумав змії і, удаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою стяжкою.

Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задерев'яніла, — драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце. Око дивилось і ніби підказувало — коли, я чекаю! Мурашки побігли по спині в лицаря, такого він не сподівався, щоб з'явилася жалість до змія. До змія, котрий украв князівну...

Юрба збуджено ревіла, багатоголосе «Рубай!» вдарило, наче велетенський птах, об груди скель і відбилося луною. Уже й джура підскочив:

— Коліть, пане!

Але мить була втрачена, дракон одвів голову.

«Не можу ж я, мов бовдур, отак стоять, інакше всі здогадаються».

І знову гарцювання і брязкання мечів. Комуś удалося сіконути мечем так, що загнав його під луску на животі й злегка поранив, виступила кров. Боляче не було, проте дракон зрозумів, що живіт у нього теж вразливий. Тепер лицарі знають, куди треба рубати. Слід бути обережним.

І справді, лицарі й джури враз перестали бити будь-як, а весь час намагалися вдарити під черево. Дракон крутився, як дзига, урешті зловив мент і знову підставив око лицарю з голубою стяжкою.

«Чому він тоді не рубав? Ах, певно, помітив сльозу. Це була мимовільна сльоза, ваша світлість, я не хотів, пробачте, більше не буду. Коли ж!»

Інші в цей час сікли живіт, хоч і без особливого успіху, бо виявилось, що не так просто загнати меч під луску, гецаючи на переляканому коні. Ніхто не помітив опущеної голови дракона. Лише пан Лаврін і його джура були поблизу. Лицар звів меча для удару, зціпив зуби і — побачив своє відображення в оці дракона. Вимучене походами й боями, пооране зморшками обличчя дивилося на нього. І так виглядає жених прекрасної Настасії?

— Коліть, пане! — кричав джура й уже сам, націливши списа, мчав щодуху до того дзеркального озерця, з якого прозирав смуток і розпач.

Рука з мечем стриміла в повітрі, хмари пропливали над нею, і грало проміння на блискучому лезі.

— Ру-ба-а-ай!!! — кричала юрба, а князь аж на ноги зірвався й теж щось кричав, а земля гуділа від двох сотень копит і стогнала, як жінка при пологах. І знову дракон одвів голову.

«Яка сила не дає мені заколоти його? — не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. — Я, той, хто ніколи не відчував жалості в бою, рубав сарацинські голови, наче капусту, розм'як, мов баба, перед оком цього чудовиська. Це вже старість підступає до горла. На біса я в це вв'язався? Навіщо мені князівна, котра ніколи мене не любитиме? Навіщо мені цей дивний дракон, який боронить перед лицарями свого живота, а мені підставляє око, уразити яке може й дитина? Що він мені злого вчинив? Оно жива й здорова Настасія виходить з печери, оно пан Чурило із джурою вже мчать до неї. Усе. Князівна врятована. Лишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого поганого. А ця купа кісток і черепів біля печери й справді далеко не цьогорічна».

Дракон знову заревів, ще й стовп сліпучого жовтогарячого полум'я в небо випустив. Згряя підгорілого вороння посипалася на голови лицарям.

«Треба їх відлякати, а то вже черво пече від тих ран. Вони мене скорше заморять, ніж цей зі стязкою... І цього разу не вбив. Я мусив одвести голову, інакше б той молодий загнав мені списа в око. Чому він зволікає? Що він вичитує щоразу в моєму оці? Один помах мечем — і все. А князь аж на ноги зірвався — так прагне моєї смерті? Я не винен, ви ж бачите, ваша світлість, що я не винен. Я роблю все, як домовлено. Що на душі в цього лицаря? Невже милосердя? Тоді це такий самий виродок, як і я. Ото клопіт на мою голову...

Голова його низько опустилася, і лицар з голубою стязкою знову зняв меч.

Тепер рубатиме. Прощайте, князю!

— Коліть, пане!

— Руба-а-ай!!!

«Чом же меч цей повис у повітрі? Чому не спаде громовицею? Карай мене, Господи, я весь перед тобою, непослушне твоє сотворіння, що зневажило Твою волю. Карай, нехай буду покараним, і хай діється воля Твоя! Ось око моє розкрите на всі сторони світу — пусти в нього стрілу свою, хай уп'юся я

кров'ю, бо така спокута моя й роптати не буду. Дерево, помираючи, і то має надію — паростки випустить, оживе в паростках. Зерно падає в землю й стає зерном. А мені в тлін одійти, одійти без надії, без сліду, мов і не було ніколи. Утопчи мене в глину, бо з глини єство моє. Дай відчутти силу Твою, якщо своєї мені забракло. Дай відчутти гніву Твого, коли свого не маю. Пошли смерть тому, хто сам не посилав її. Принеси в дар муку тому, хто її нікому не роздавав. Бо ти справедливий і любиш свої сотворіння. Дай же впитися справедливістю! Я, виродок на оцій землі, непослушне сім'я Твоє, прошу в Тебе останньої ласки, щоби ближній мій не увірився в слові моїм, щоби не сказав: «Не вартий довіри він». Я, що любив життя, а тепер молю смерті, я, що оспівував Тебе, а тепер приношу Тобі свою непокірну голову, — яви мені знак, що став я на шлях справедливості! Бачиш — стою перед моїм ворогом безбронний мов на долоні...»

— Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідріт рубає мечем у те око, у якому він наче в дзеркалі, та в цю мить налітає джура, бо терпець йому ввірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало оси, а голова драконова сіпається, і меч пролітає повз око, опускається на спис і перерубує його.

Дракон важко падає, голова його гупає об землю, і чи то причулося лицарю, чи й справді долинуло: «Дякую».

Увесь натовп, який був, посипався з гори, князь, мов дитина, підстрибуючи, погнав щодуху й собі. Лицарі з'юрмилися біля голови дракона й наперебій пояснювали одне одному, як усе відбулось. Опелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

— Я не хотів... ви зволікали... а я й... списом...

— Усе гаразд, — одмахувався пан Лаврін. — Може, воно й на краще.

— Ви не ображені?

— Та ні. Дай спокій.

— Не може бути! — Джура й сміявся, і плакав, усе ще не випускаючи з руки уламок списа.

Надбиг князь.

— Молодець! Я знав, що ви! Герой!

— Та це не він! — почулося несподівано.

Князь отерп.

— Не він? Я ж сам... як він мечем... А хто?

— Ось, джура. Та покажись ти!

Князь глянув на хлопця, потім на спис, що стримів з драконового ока, і все зрозумів.

* * *

Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося вино й пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німили...

Спочатку князь не був тим дуже втішений, що здобув собі неждано такого юного зятя, та пан Лаврін зумів його переконати, розхваливши на всі заставки цноти свого вихованця. Князь заспокоївся. Князівні ж одразу припав до серця хоробрий джура, і тому з весіллям не забарилися.

Лицарі роз'їхалися, везучи на грудях на шнурку хто кіготь, а хто зуб дракона, щоб мати змогу посвідчити свою участь у тій славній битві. Лише пан Лаврін не згодився нічого собі брати на згадку; а коли довідався, що князь збирається дракона поховати, то сам зголосився допомогти.

Дракона поховали на галявині біля пустельника. Коли вже було по всьому й вояки розішлись, лицар спитав:

- Чому ви його поховали саме тут?
- Він сам цього забажав.
- Хто? Дракон? Ви що, з ним розмовляли?
- Уявіть собі, любий мій, розмовляв. І не раз.

І тут князь із незрозумілої спонуки узяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, у розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислися в п'ястуки. Воевода поривався зупинити князя, але марно. Коли князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його — він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю й болем.

— Якби я міг, — процідив лицар крізь зуби, — якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь наш задрипаний Люботин! Я проклинаю вас!

Він рвучко обернувся й покинув остовпілого князя.

Того ж дня сів на коня й, ні з ким не попрощавшись, виїхав з Люботина.

Розділ VII

Осінь запанувала в князівстві. Вітри налинули зі сходу й принесли холод і хмари, дрібний дощ-січенець моросив безперестанку, і тривала сльота перетворила дороги в місиво.

Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою. Останнім часом він уже не міг ізвладати із собою — постійно чогось бракувало, усе довкола страшенно обридло й хотілося чогось такого, що він і сам гаразд не усвідомлював, почував себе так, наче б нутро його вишкребли й зосталася тільки одна оболонка. Порожнеча зяяла всюди, на що не глядів. Якийсь біль, незрозумілий біль проліз йому в душу і звив собі там кубло, цей біль ятрив його й душив ночами, примушував прокидатися в холодному поту, з виряченими від жаху очима. Усе частіше снівся дракон. Він нічого не говорив, тільки сумно дивився, і велика сльоза бриніла в нього на віях, а в сльозі грало сонце. Нічниці знемагали князя. У нього зникло бажання до їжі, вихудлий, із запалими щоками, неголений, з посірілим обличчям, одлякував навіть сторожу.

Раптом зрозумів, чого йому бракувало, — розмов із драконом. Не міг уже ні з ким розвіяти своєї нудьги, і спогади про ті дні, коли він, щоб добитися

свого, їздив у печеру та здружувався зі змієм, не відпускали його зі свого полону, бо ось, нехотючи, прив'язався до нього.

Пращури з портретів дивилися на нього, і, здавалось, ті погляди пропікають саме серце.

— Ну що ви вирячилися? Ви ж були такі самі! Не такі? Не кривили душею? Не обманували? І не кривоприсягали? Ви — погани, що не відали Святого Письма, як смієте дивитися на мене осудливо? Я зробив усе, щоб врятувати Люботин!

Він вискочив з покою, вирвав із рук переляканого сторожника галябарду й кинувся до портретів. З несамовитою люттю здирав їх зі стін і топтав ногами, а коли останній образ упав на підлогу, випустив з рук галябарду, сів і розплакався, і той плач для нього був наче літній дощ після довгої посухи.

Наступного ранку взяв бутель вина та три кубки, накинув на коня кожуха й виїхав із замку.

На галявині, оточеній скелями, було тепліше, вижухла мертва трава ледь-ледь ворушилася, наче волосся якоїсь велетенської істоти. Князь постелив кожух межі двома могилами, поставив на кожній по кубку й налив.

— Давайте, хлопці, вип'ємо, їдять його мухи... Осінь... така пора, що можна звар'ювати. Ненавиджу її... Ех, не слухайте мене. Це так... до слова прийшлося... А ви пийте, пийте... — вилив вино на могили й налив знову. — Тобі скільки вже? Вісім? О, та ти жеребець! Пий! Добре вино? Це мені з Волощини привезли... У нас теж роблять, але квасне таке, хай йому біс. До рота візьмеш — Київ побачиш... Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а дракон замріяно дивився на небо, і ворушилася його крила, наче збирався злетіти.

* * *

І наступного дня знову приїхав князь. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але пустельник і дракон уже чекали на нього.

— Га, бісова негода! Ви не замерзнете? — спитав у пустельника, який сидів на своїй могилі в одній довгій сорочці. — Візьміть мого кожуха. Не хочете?..

Дощ лив і лив, кожух під князем хутко промокнув, і весь він скоро вже був як хлющ, вода збігала по обличчю, по бороді, проте йому було байдуже, бо сидів з друзями.

— Скоро зима. Усе замете, все вибілить. І душу мою вибілить або й так залишить, якщо вона біла, га?.. Чому мовчите? Вам ліпше знати, чи біла в мене душа... Гей, Грицю, а втні якогось вірша, щоб аж.

І дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вижовклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.

І бачу я в один похмурий день —
 Замайоріла постать вдалині.
 Невже до мене Юда йде,
 Щоби повіситись в мені?

— Це ти про мене? — спитав сухо князь. — Ну, звичайно, про мене... От ти який! За що? Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

— Якщо ви Юда, то я та осика, — зітхнув пустельник. — Я проник йому в душу і дав розум. Для чого? Невже тільки, щоб загибель його була в сто крат болючішою? Навіщо я виховував у ньому розуміння краси й добра? Навіщо зробив з нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні.

— І я вмер... — сказав дракон. — І ви побачили — зло не від мене.

Пустельник витер долонею мокре обличчя:

— Я казав: не від нього зло... Воно в нас самих.

— Держава спала. Я мусив її розбудити, — аж застогнав князь.

— Але розбудились не державу, а лихі інстинкти... — сказав пустельник. — Це ще добре, як народ на цьому й заспокоїться. А як ні?.. Що буде, коли відчуте, що йому замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалося? Що буде, коли він кинеється шукати й інші джерела зла? Чи всі вони будуть справжні?.. Одного дракона на всю державу замало. Де взяти ще стільки драконів, аби кожен з нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки іуд, аби мали на кого перекласти провину? Коли народ не має кого проклинати, сили його підупадають. Боже! Пошли нам драконів! Не обділи нікого, навіть юродивого! Навіть нетямущої дитини, бо й вона мусить мати свою турнію!

Вітер скавучав у печері, стогнав і заводив, ніби на похоронах. На скелі з тріскотом повалилася сосна й полетіла враз коміть головою, упала, хруснула важко, і розлетілися скалки навсібіч. Вороняче гніздо відірвалося й покотилося до князя.

— Ось і шапка. Чудова шапка, — засміявся князь і насадив гніздо на голову. — Гей! Чого ви замовкли?! Виговорились? А що мені тепер робити?.. Поки був дракон, я мав сенс жити. Був світлий обов'язок — знищити змія. Уже тоді мене лякав кінець: ну знищу, а що далі? Зворотного шляху не було. На вагу поставлено честь держави... До того ж я був не сам. Зі мною був весь мій народ... Але, тепер, коли дракона вбито, я zostався сам... І нема в мене ані ворога, ані друга. І нікому нема до мене діла. Усе розповзлося по норах... А зараз мені холодно... Хо-ло-дно! І ніхто мене не зігріє!

День заходив за гори, і на галявину почали сповзатися сутінки, наче половці, припадаючи до землі, і світло відступало перед ними, спорхувало вгору й відлітало в незнану височінь. Озерце пінилося, наче відьомське вариво, виступало з берегів, женучи на всі боки темно-жовті потоки здичавілої води. Скоро вся галявина заклекотіла й затанцювала в шаленій хлопанині.

— Нічого, хлопці, — цокотів зубами князь, — переживем. І не таке переживали.

Вода його оточила й вирувала вже довкола ніг. Князь виліз на могилу і сів поруч пустельника.

— А вам хоч би що, — дивувався, — не м-мерзне-те. Я вже т-теж т-трохи з-зігрівся. Пийте, пийте... С-скільки т-тобі? Ві-вісім? М-можна...

Скоро споночило, скелі потемніли й розчинилися в загуслій темряві, а злива не вщухала, вітер, що дув з печери, лопотів чорними вітрилами дощу, збиваючи їх у тісну масу й з ляскотом кидаючи поверх потоків, дерева на скелях болісно скрикували, гепалися головами, аж гілля тріщало й обламувалося, каміння котилося згори, з вилясками шубовськала у воду, розцвиркуючи бризки й розганяючи крути хвиль. Вода підняла опалу сосну й понесла її на скелю, сосна гугупнула, аж загуділо, а потім відбилася й ще раз гугупнула, уже гупала безперестанку, і те розмірене гупання скидалося на стукіт велетенського зболілого серця.

Князь відчув, що там, де в його душі була раніша сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою... Усю ніч біснувалася сльота, усю ніч кипіла вода на галявині, мов одна роз'ятрена рана, усю ніч гупало велетенське зболіле серце й розпачливо скрипіли дерева на скелях.

А як та ніч проминула, дощ ущух і затихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося й осіннє сонце — бліде й змарніле — вистрілило проміння понад світом.

Але князь уже його не бачив.

1. ...князь із незрозумілої спонуки узяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, у розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами з

- А Настасію
- Б воеводою
- В Лавріном
- Г джурою

2. Події останнього розділу відбуваються

- А взимку
Б навесні
В улітку
Г восени

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 Де взяти ще стільки драконів, аби кожен з нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки їд, аби мали на кого перекласти провину?	А князь Б пустельник В лицар Лаврін
2 ...я зостався сам... І нема в мене ані ворога, ані друга. І нікому нема до мене діла. Все розповзлося по норах... А зараз мені холодно...	Г дракон Грицько Д князівна Настасія
3 Карай мене, Господи, я весь перед Тобою, непослушне Твоє сотворіння, що зневажило Твою волю. Карай, нехай буду покараним, і хай діється воля Твоя!	
4 ...якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь наш задріпаний Люботин! Я проклинаю вас!	

4. Яку роль відіграють пейзажі у творі? Проілюструйте свою відповідь прикладами з тексту.
5. Який момент у творі кульмінаційний?
6. Кому належать слова: «Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо **вони нетутешні**»? Як ви розумієте виділені слова?
7. Чому князя тягнуло на могилу дракона Грицька? Як ви розумієте фінальну сцену твору?
8. Пригадайте, що таке *алегорія*. Розкрийте алегоричне значення образів дракона Грицька, пустельника й князя.
9. Доведіть, що твір Ю. Винничука «Місце для дракона» за жанром — повість-казка.
10. Чого навчає повість-казка «Місце для дракона»? Чи актуальна вона в наш час?

11. Поміркуйте над запитанням: «Чи принесло вбивство дракона мир і спокій у князівство?» і візьміть участь у дискусії, навівши переконливі аргументи.
12. Прокоментуйте слова: «Коли народ не має кого проклинати, сили його підпадають. Боже! Пошли нам драконів!» Чи згодні ви з цією думкою?

1. Напишіть невеликий роздум на тему: «Добро чи зло перемогло в повісті-казці Ю. Винничука «Місце для дракона»?» (обсяг 1 с.).
2. Перегляньте буктрейлер до повісті-казки Ю. Винничука «Місце для дракона» й спробуйте створити свій, аби зацікавити цим твором читачів (за бажанням).

Юрій Винничук «Місце для дракона».

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

(Народився 1936 р.)

Валентин Лукич Чемерис народився 8 липня 1936 р. в с. Заїчинцях Полтавської області. Потім родина переїхала до м. Дніпропетровська, де майбутній письменник закінчив школу. Саме в цьому місті на Дніпрі й розпочалася творчість митця. Валентин навчався у Літературному інституті імені О. М. Горького (м. Москва). Нині письменник живе в Києві, працює в редакції газети «Літературна Україна».

Свій творчий шлях В. Чемерис розпочав як сатирик-гуморист, хоча в його творчому доробку є й історичні твори, багато з яких перекладено іноземними мовами. Павло Глазовий назвав його «добрим вигадком і штукарем», адже читати ці твори — одне задоволення. Письменник видав багато веселих збірок із гуморесками, пародіями й повістями. Одну з таких гумористичних повістей ви сьогодні почнете читати. Ви станете свідками подій, що розгортаються в селі Великих Чаплях: дружба й перше кохання, вірність і перший поцілунок, дуель і перше побачення. Усе це В. Чемерис приправив гумористичним соусом у повісті «Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання».

ВІТЬКА + ГАЛЯ, або ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

(Скорочено)

Частина перша. ДУЕЛЬ

Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в с. Великих Чаплях мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим

за селом, біля третього колгоспного ставка. Якраз отам, де три плакучі верби до самої води схилили свої довгі гнучкі віти, де колись Вітька потай від рибника витяг на вудку отакезного дзеркального коропа, котрого в нього потім украв кіт Васька...

Умови дуелі:

- 1) Дистанція — 12 кроків.
- 2) Зброя — вогнепальна.
- 3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.
- 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.

Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору й неуважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секундант. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секундант зневажливо спльовує й по-філософському закінчує: — Усі ми колись помремо!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті й думати про даму свого серця.

— Фе-е-дько-о-о! — рознеслося знову по вулиці. — та вже каша захолонула!..

— Іду-у-у! — кричить Федько й на ходу тисне Вітьці руку. — До ранку! Нікому ні слова!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми й над ним у жалобі схилитимуться три плакучі верби?.. Ех, ліпше не думати таке проти ночі... Та все ж він стає в позу і з пафосом, — а це значить, що на все горло, — декламує, дивлячись на зорі:

В полдневный жар в долине Дагестана
С свинцом в груди лежал недвижим я;
Глубокая еще дымилась рана,
По капле кровь точилась моя...

— Вітька? — чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. — Чого ти ото проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Робити було нічого, і Вітька понуро поплівся до хати. «Ех, — думав він, — яке безкультур'я! Людина, можна сказати, смерті у вічі дивиться, а їм — чого виєш?»

— Іди молока вип'єш, — зустрічає мати в сінях.

Вітька вагається: пити молоко чи не пити? А раптом це не дозволено перед дуеллю? Шкода, що Федька немає, він усе знає. Та голод бере своє. Вітька жадібно спорожняє кухоль холодного солодкого молока з хлібом і заходить до хати. Батько вже сидить біля печі та латає чоботи. Під вусом у нього мигнула ледь помітна іронічна посмішка й зникла.

«Добре, смійся, — думає Вітька, — побачимо, як ти завтра засмієшся, коли дізнаєшся»...

Після молока Вітьці страшенно хочеться спати, так би оце й упав. Та вчасно згадує наказ секунданта ходити всю ніч по хаті й думати про даму свого серця. Заходжується сонно крокувати з кутка в куток, натикаючись на стільці. Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматися.

— Та чого це ти швендяєш по хаті, як на цвіту прибитий? — кричить батько. — Ось не метеляй та не затуляй мені лампи!..

Заходить мати.

— Вітюньчику! — пильно дивиться на сина. — Що це з тобою? Чого ти такий зачумлений? Може, у тебе живіт закрутив, га? То я зараз піску нагрію та прикладу.

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз: — точно, живіт болять. Постривай, я хутенько нагрію...

І Вітька Горобець, мужчина з життєвим стажем у чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться із зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися в Петра Білого й ніби не йому старший секундент Федько Котигорошко, витерши рукавом під завжди мокрим носом, подасть жажливу команду: «Вогонь!..»

І натисне Вітька на гачок, і вирветься з дула вогонь...

Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатися в Гальку Козачок! Опам'ятайся, Вітько, доки ще надворі ніч і доки в тебе пісок на животі, бо завтра вже буде пізно... Візьми себе в руки, ти ж справжній мужчина, Вітько!..

Ну що з того, що Галька хитро поводи́ла тебе за носа, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший вогонь, і надала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає від чого, але й відчаюватися та ставати до бар'єра — теж... І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли? Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти? О, у свисті Галька могла заткнути за пояс будь-якого чаплівського хлопця! Пам'ятаєш, якось ви йшли вулицею, а попереду вас дріботів дід Свирид і ніс двох здоровенних оселедців (у клятому сільмазі ніколи немає паперу!), а Галька заклала два пальці в рот і ніби ж легенько свиснула...

А дїда Свирида так тїпонуло від того свисту, що оселедці — блись! — і шубовснули в калюжу. Що ї казати, здорово вміла свистіти Галька, як була малою! Це тепер вона соромиться ї згадувати про те своє вміння, а тоді — огого!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!..

А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набїгів на баштани та сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь і кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки передрали гороб'ячих і сорочачих гнїзд; скільки перекупалися в ставку; скільки переходили в школу, перехапали двійок; скільки билися ї скільки мирилися; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча з ганчірок; скільки порвали штанів і спідниць; скільки позбивали колїн ї подряпали облич; скільки збудували куренів із лободи; разом перекаталися на ковзанах і саночках; скільки переграли у війну, перемокли під дощами, перемерзли зимами; скільки перепадали з дерев, і скільки перечіплялися за машинами, і скільки шофери переперічили вас шлангами; скільки шкір на вас облізло під сонцем, скільки ви мільйонів слів переказали, перекричали, переторохтіли, а ніколи ти ї не думав, що в Гальку Козачок можна закохатися!

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, і такі привабливі, і такі бездонні, що просто диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися ї не бачити їх?.. Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия ї маленькі груди, важкі коси ї довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка ї чарівна усмішка, що вона вся струнка, весела ї швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції у дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. Сопеш тепер із піском на животі, а що ти завтра робитимеш?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі!..

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він ї любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якимсь міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболїлу душу, сподїваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі ї рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий,

худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоч часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання й уважав себе в цьому ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою й надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо завжди доношував батькові й завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею й рідною матір'ю, що мовчати, як риба. тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав з нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

— Хі-і-і!! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуро кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш мільйонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька мовчав, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і, зрештою, чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада!! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я візьму її? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірша про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жажнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише, у вогонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою власну серенаду. О, ми ще втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не бликай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю!

Горобець здивувався:

— Але ж я закоханий, а не ти.

Та на світі білому ще не було такої ситуації, з якої б не зумів викрутитися Федько Котигорошко.

— Ну й що ж? Поети про все пишуть. І навіть про те, чого й самі не знають. А вже з одним віршем якось упораюся. Аби у вірші-серенаді «серце билось», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав і благав її покохати тебе.

— Точно! — вигукнув вражений Вітька. — Ти грамотний. Як у душу мені заглянув.

— Дещо знаємо, — підтягнув Федько штани. — Ходімо кудись у холодок, і я тобі придумаю такий вірш, що Галя сама за тобою бігатиме.

Саме цього й хотілося Вітьці.

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Тут Федько ліг животом на траву, поклав перед собою зошит, сунув у рот олівець і задумався. Вітька не міг спокійно всидіти і, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

— Ну, скоро там?... — запитав через кілька хвилин. — Чи ти заснув?

— Ти закохався, а хочеш, щоб я миттю про твоє кохання вірш придумав? У кожного поета повинні бути творчі муки.

— Чортів Жучок! — спалахнув Вітька. — Ще й кепкує!.. Пиши, бо я не витримаю...

— Витримаєш, — заперечив Котигорошко. — І раптом проспівав: «Дорогая Галя, я тебе кохаю!» Вітька з несподіванки аж присів.

— Здорово. А головне — точно!

Минуло ще кільканадцять нестерпних хвилин, і врешті Котигорошко прочитав такий вірш:

Дорогая Галя, я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься.
В жилах кров вирує
І любов мою нуртує.
Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій.

— Ну, як? — звівся Федько на ноги. — Якби я ще помучився трохи й щоб Галя мені подобалася, то я й не такий вірш склав би.

— Здорово! — радів Вітька. — Тільки чому ти написав, що мені не милі ріки?

— А з чимось же я повинен римувати слово «навіки», — пояснив Федько. — Не бійся, поети часто так роблять. От тільки треба, мабуть, поставити Галине прізвище, щоб не нарватися на якусь іншу Гальку. І в кінці ще додати: як покохаєш мене, то я носитиму тебе на руках.

— Е, ні, — запротестував Вітька. — Я не хочу.

— Бо дурний. Це тільки так говориться. Жінкам дуже подобається, коли обіцяють на руках носити. Ти зобов'язаний їй обіцяти золоті гори, а там що буде.

— Е, ні, — знову запротестував Вітька. — Брехати я не буду. Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок. Як кохає, то хай кохає з десятима копійками.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що я мушу робити з цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мушиш її проспівати. На даному етапі! І діло в шляпі, як казав наш завмаг, коли продав із-під прилавка фетрові капелюхи.

Вітька нічого не міг уторопати:

— Але де співати?

— Та вже ж не біля контори колгоспу чи сільради! — вигукнув Федько. — Ясно, що біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла... І будь здоров! Це ж простіше простого.

— Ти так говориш, ніби сам щовечора тільки те й робиш, що співаєш серенади, — здивувався Вітька.

— Децо можемо! — гордо сказав Федько. — Та ти не дрейф! Головне — почати... Як ото в опері: а-а-а... Потягнув, а далі воно тебе саме потягне й поведе.

— Куди? — оторопів Вітька.

— Ну... — на мить розгубився Федько, але швидко знайшов вихід, — туди, куди треба.

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмію.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько.

Вітька потупцявся, та нараз, щось згадавши, ляснув друга по плечу:

— Брешу!.. Я можу співати: «Чижик-пижик, де ти був?»

Федько досить авторитетно зауважив: — З таким репертуаром даму свого серця не завоюєш... Чижик-пижик... Сам ти чижик! Серенаду про любов треба співати, а не про чирика... Ти ж не милостиню просиш, а серце дами своєї завойовуєш!

— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш!

— Та хто ж знав, що ти не тямиш співати! — виправдовувався Федько. — Тобі ведмідь на вухо наступив, а я винен.

— Знав, знав!.. — передражнив його Вітька. — Опинився я з твоєю серенадою, як рак на мілкому!

Федько рішуче підсмикнув штани й бадьоро сказав:

— Не падай духом. Щось зараз придумаємо. Бо що б там не було, а Галю Козачок треба завойовувати. Покоряти на даному етапі, як каже наш міліціонер. Зрештою, ти ж не в колгоспній художній самодіяльності будеш виступати, а в Галі під вікном. До того ж соловейки в бужку будуть тьохкати — допоможуть. Кажу тобі, не вішай носа, у закоханих, я читав, і серця співають... І потім... Он дядькові Свириду не те що ведмідь на вухо наступив, а слон. А коли вип'є, то так співає, що Грицько Причепка відразу ж за свисток хапається й біжить селом, як на пожежу... А якщо п'яні співають, то закоханим і сам Бог велів!

Вітька нервово пересмикнув плечима.

— При чому тут Бог, коли я закохався?

Цього й Федько не знав. Але відчайдушна рішучість, як завжди, не покидала його.

— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати!

— От здорово! — Вітька на radoщах аж обняв Федька, та враз і охолов. — Слухай, Жучок, а сам ти співати вмієш?

— Ну... не вмію, — забурмотів Котигорошко. — Не пробував ще... — І, стукнувши кулаком себе в груди, вигукнув: — Та заради тебе я готовий на все! Навчуся! Не святі горшки ліплять... Що, у мене рота немає? Та я... — Федько не на жарт розійшовся. — Коли хочеш, як Карузо, заспіваю! Авторитетно клянуся сирою землею!

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. — Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро й місячна ніч.

І куди тільки техніка дивиться!..

Перші два завдання Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона висіла, і до слухного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти,

або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро... На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» Федько рішуче запротестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. Балачки безвідповідальні й не хвилюючі! І до того ж ти мусиш покорити її за одним рипом.

— Так уже й з ходу? — засумнівався Вітька.

— А чого ж його довго воловодитися ночами та горло дерти? — щиро здивувався Федько. — Прийшов, проспівав, переміг, як казав хтось із полководців. І готово! А без сомбреро — ні-ні! Треба з'явитися до Галі у всій красі!

Заради тієї краси Федько, покругившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! Тепер таких брилів із житньої соломи ніхто вже у Великих Чаплях не плете, бо в магазині скільки хочеш капронових, та ще й з дірочками, щоб продувало вітерцем...

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю...»

Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю й побіг додому радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада».

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида.

І, як на гріх, після обіду пішов дощ, та не просто пішов — негода, по всьому, затяглася надовго. Приятелі зустрілися з мокрими губами й зовсім кепськими настроями. Як же тепер співати, коли й у рот дощу налле!

— Не міг подождати хоч би день, — бурчав Федько на адресу дощу. — Так уже йому приспичило поливати Великі Чаплі! Таку операцію нам зірвав!

Вітька з ненавистю позирав на сльозливі хмари, котрі й не думали розходитися над Великими Чаплями, Федько сердито підсмикував мокрі штани.

— У такий відповідальний момент пішов! Не міг іншого часу вибрати!

Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, і не дощ, а мжичка... Сіє й сіє... І ні кінця їй, ні краю!

— Дідька лисого на такому дощі заспіваєш серенаду, — бурчав Федько.

Вулицею лопотіла зграйка мокрих, забрьоханих хлопчаків. Утікаючи від дощу, вони на всю вулицю виспівували:

Дощику, дощику,
Припусти!
На бабині горщики,
На дідові капусти!

— Ей, ви!! — крикнув Федько до хлоп'яків. — Я вам дам: припусти! Тут і так відповідальне побачення зривається через цю юшку.

І на третій день не випогодилося...

А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, і той посилено сопів, уникаючи зустрічатися з нею поглядом... Далі — гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски.

А небо й не думало розпогоджуватися, Федько по кілька разів на день переховував бриля й гітару, боячись, щоб хто не зірвав Вітьці відповідальну серенаду, та все бурчав:

— І куди наша техніка дивиться?.. Пора вже давно навчитися керувати дощами. От колись буде... Закохався ти, приміром, у Галю, натискуєш кнопку...

— Де кнопку? — не второпав Вітька.

— Ну... не важливо де, — відмахувався Федько. — Не перебивай. Де треба, там і поставлять кнопку. Так ось, ти натиснеш її, а тебе й питають: чого треба? А ти й кажеш: так і так... Я сьогодні хочу співати Галі Козачок серенаду, прошу прислати у Великі Чаплі пристойну місячну ніч... І все. І будь здоров. І є тобі місячна ніч. Бери гітару, сомбреру і — співай.

— Коли то буде, — зітхнув Вітька, — Галя до того часу ще в когось закохаться... Тоді скільки не натискуй кнопку — діла не буде!

— Та-ак... техніка в нас ще відстає, — по-діловому сказав Федько й підсмикнув штани. — Доведеться чекати з моря погоди.

Та нарешті на п'ятий день дощі вгамувалися.

Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Серенада, мовляв, не так бере за серце.

Довелося чекати саме тієї ночі, котра, за підрахунками Федька, повинна була взяти за живе.

Одного вечора вигулькнув молодик. Щоправда, такий собі, маленький, бліденький...

Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

— Підійде!..

Серенада

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно пропшигнули вулицею та спинилися біля очертяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював все навколо звабливими пахощами. За тином біліла причілкова стіна, двоє темних вікон мирно позирали на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи... Над селом світився молодик, і від дерев, тинів і хат падали довгі, чорні тіні... тиша... тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... ти, Вітько, не клюй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати, — рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.
— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай поширше рота.

Вітька тільки хотів було розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько, — трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмію, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій заgrimіли, ніби скаржилися на щось...

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною захищаюся... Та сміливіше, сміливіше рота розкривай на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимось!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

— Тю, тю! — злякано закричав позад нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти реवेश, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше, на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував було ніжніше, але вийшло голосніше.

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері і на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій...

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка вона трясця вие серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало!! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, ірודהва душа! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ти виють під бузком, як на погибіль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Г-гав!!

Прохогом кинувся собака й зайшовся таким несамовитим гарчанням, що Вітьку й Федька наче вітром здуло. Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувалися та прислухалися до собачого гавкоту, що здійснювався в селі...

— І треба ж було... — бідкався Федько. — Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори. Пропала серенада ні за цапову душу!

— Це ти винен! — накинувся на нього Вітька. — Не роздивився як слід... Починай, починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі!

— Що з воза впало, те пропало, — махнув Федько рукою. — Добре, хоч гітари не загубили... Жаль, звичайно, серенади, та, як каже голова колгоспу, на помилках ми всі вчимося. — І, смачно позіхнувши, додав: — Ходімо спати, а завтра щось придумаємо. Кажуть, ранок вечора мудріший... — І тут його наче струмом ударило: — Стривай, Вітько! Ідея! Для чого нам горло дерти, співаючи серенади, та ще під тином у баби Хіврі? Давай відішлемо поштою вірш у газету, його надрукують — от Галя й дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовилися.

1. Вислів *двічі не вмирати, а раз не минувати* цитує

- А Вітько
- Б Галя
- В Федько
- Г дід Свирид

2. Про своє вміння свистіти соромиться згадувати
- А** Федько Котигорошко
Б Вітька Горобець
В Галя Козачок
Г Петро Білий
3. Установіть відповідність між предметом для побачення і його власником (автором).

Предмет (твір)	Власник (автор)
1 бриль	А Федько Котигорошко
2 гітара	Б Вітька Горобець
3 серенада	В сестра Федька Г дід Свирид

4. Чим захоплювався Федько Котигорошко, що аж «йшов мороз по спині»? Чи допомагає це захоплення йому в житті?
5. Чому Вітько відкрив «свою наболілу душу» саме Федькові Котигорошку? Чи обов'язково це робити? Невже важко в собі тримати такі почуття?
6. Прочитайте уривок про дружбу Гальки, Вітьки та Федька, починаючи зі слів «А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундantom, зробили тоді набігів на баштани та сади...». Чи свідчить цей уривок про те, що ці підлітки — справжні друзі?
7. Валентин Чемерис широко використовує в повісті фразеологізми на зразок *заткнути за пояс, як на цвіту прибитий, тримати язик за зубами*. Яку роль ці стійкі сполуки відіграють у творі?
8. Чому ідея із серенадою провалилася? Невже в наш час романтика вже не в моді?
9. Сучасні підлітки можуть скористатися можливостями мобільного зв'язку й мережі Інтернет, аби запросити дівчину на побачення й навіть освідчитися їй в коханні. Який спосіб розвитку стосунків вам видається кращим, ефективнішим — цифрові технології чи живе спілкування?
10. Який момент твору вам найбільше сподобався? За допомогою яких засобів автор створює комічні ефекти?

11. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 218. На скільки вдало, на вашу думку, зроблено ілюстрацію? Словесно домалюйте деталі.
12. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітька й Федька, у якій вони обговорюють план із серенадою.

1. Випишіть у робочий зошит портретні характеристики Вітьки Горобця, Федька Котигорошка й Галі Козачок.
2. Прочитайте до кінця першу частину повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання».

Київська газета вірша про любов до Галі не надрукувала, оскільки країну зараз цікавлять інші теми, наприклад, боротьба з довгоносиками, які точать врожай... Від Федька випадково Галя дізналася, що Вітько в неї закоханий. Потім Федько з Горобцем склали записку із запрошенням на побачення. Галя просить Федька, аби той передав товаришу, щоб він сьогодні о п'ятій годині «наніс візит»...

(...) І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, у руки. Усі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, інші пізніше, одні сміливо, інші — ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в інших тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий, хлопчику! Що вдієш, уся чоловіча половина роду людського приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися й губитися! Звичайно, тут ще бабуся на двоє ворожила, не знаєш, що тебе чекає — чи Голгофа з хрестом, чи Едем із райськими садами...

Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, у що гамлетівську для тебе хвилину — «бути чи не бути» — за тобою покійно котиться вірний Федько.

Він також намагається підняти твій настрій.

— Ві-і-тько, ну хіба так можна? — докоряє він, ідучи слідом. — У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті спіймали. А ти ж несеш візит дамі свого серця!..

— Вертайся! — не обертаючись, каже Вітька. — Далі я сам піду. Що буде, те й буде.

— Та я ще хоч трішечки...

— Кажу, вертайся!..

— Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся з щитом або на щиті! Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою Голгофу чи у свій Едем!.. І у Федька аж похололо всередині. «Яка тільки доля нещасна в мужчин», — сумно думає він, — і чого дівчата не йдуть до нас самі?..»

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки й звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала, як недоречно каркають усі ворони на світі.

Вулиця довга, пряма, і там, у кінці, Галина хата з голубими півниками на причілку. Вітька притишує ходу, щоб хоч трохи відтягти вирішальну хвилину, як раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому назустріч.

Ні, немає вже назад шляху, тільки вперед!

Хата з голубими півниками наближається все швидше, швидше. Ось уже пропливають куці бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже пливуть різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивися, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

— О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється від дівочої посмішки.

— Добри вечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююся. Свіжим повітрям дихаю.

— А я й не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу й так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку й усе ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

— Яка сьогодні гарна була погода, — нарешті каже він.

— Авжеж, гарна, — згоджується дівчина. — Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запаших. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь пошепки питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надібує традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним нижнім пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху й ще чогось неловимого, від чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом — і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. О сліпець!.. О великий сліпець!.. І добре, що хоч учасно прозрів!

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скося дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруґе зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

— Ти, мабуть, удавився? — сполюшила Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині. І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірничі, полетів немов у космічну глибіню. — Галю...

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю... Я... — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я... Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюньчику.

Так і сказала: Вітюньчику. Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро та мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюньчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!.. Діжечка виявилася здоровою бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюньчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав, чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже з-за воріт виглядає й пошепки запитує:

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили й вилили ще п'ятнадцять відер води.

— Я й не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнучи двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір упурхнула Галя й весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці, як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..»

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки й спостерігати збоку, доки Галя впорається з цим нежіночим ділом?

— Спасибі тобі, Вітюньчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюньчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там від радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла і, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою й двома клинами в руках.

— Як ти здогадався взяти? — здивувався Вітька.

— Бачив учора, що в неї дрова не рубані, — коротко відповів той.

Робота закипіла. Вітька наколював чурбаки, ставив клин, і хлопці по черзі гупали кувалдою так, що чурбаки із дзвоном розліталися по всьому дворищу.

— Га-ах! — кричав Федько, опускаючи кувалду. — Кохання — штука серйозна!

— Ге-ех! — підтримував його Вітька. — Учися, колись і тобі доведеться. Ніде ти не дінешся!

Ось тут і сталося...

Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клина. Удар затягувався.

— Та бий, чи ти заснув? — крикнув Вітька. Удару не було.

Вітька звів голову та здивовано кліпнув очима. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Спершу не повірив власним очам. Городом ішла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда й боягуз, хвалько та брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно всміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами та не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури і відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу. І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

— О зміюко лукавая!!! — нарешті повернув язиком у пересохлому роті.

Від його голосу й Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Проте ще якусь мить тримав руки над головою, а потім повільно опустив їх. Повернувшись до Вітьки посіріле обличчя:

— Ба-бачив?.. — запитав заїкаючись. — Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру в руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим... За-закривай кра-крамничку та буд-демо змоту-у-ватися зві-звідси...

— У-у-у, змія!!! — важко дихав побілілий Вітька. — Отак зрадити? Отак обмануть? Отак круг пальця обвести? Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

А Федько вже отямився і стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітько, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може ще й таке трапитися, бо жінки на все здатні.

Федько знову був Федьком: флегматичним, спокійним, добродушним і вайлуватим. Підхопив кувалду та клини, ще раз глянув на город.

— Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив із двору, наче окропом опарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення й першу зраду.

— Це ще пхї! — філософствував Федько, несучи кувалду й клини. — Он у дядька Гаврила було вже троє дітей, як він застав свою Мелашку біля стіжка з кіномеханіком... ото була історія! Кіномеханік рачки поліз від того стіжка і цілий місяць кіна не крутив... то що й говорити. А згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок...

Що мав на увазі Федько Котигорошко, згадуючи козака Чаплю, ми зараз повідаємо. Кажуть, що на місці нинішніх Чапель був колись хутір запорозького козака Данила. Добрий був козак Данило: не боявся ні меча, ні дикого коня, ні косоокого яничара! І не знав би й горя веселий козак Данило, якби не його осоружний ніс, довгий і гострий, наче дзьоб. Хто наділив козака таким недотепним носом, ніхто не знав, а тільки прозвали Данила через той ніс Чаплею. Спершу хоробрий козак Чапля не горював ні від носа, ні від прізвиська. Коли він налітав із Сагайдачним на Кафу громити яничар, то довгий і недоречний ніс аж ніяк йому не заважав. Та й самі яничари звертали увагу лише на його шаблюку.

І все було б добре, якби Чапля, на свою біду, не закохався в дочку шинкарки, красуню Оксану. Сунувся хоробрий козак Чапля до красуні, а та в крик:

— Ой леле!.. Такий ніс на свято ріс, а ти його, козаче, у будень носиш!

Чапля погорював трохи, визнав за краще вдарити з тилу й атакувати шинкарку, щоб з її допомогою вкоськати непокірну Оксану. Але виявилось, що штурмувати Кафу було легше. Правда, шинкарка спершу мовби й не заперечувала проти сватання Чаплі, а лише сказала:

— Ніби й не поганий ти козак, Даниле, і хутір добрий маєш з усією живністю, а хто тебе знає, що в тебе на мислі? Поживемо — побачимо, що ти за іден, а тоді вже й віддам Оксану.

Повеселілий Чапля захотів показати себе з усіх боків. Знав, що шинкарка понад усе цінувала тих козаків, котрі днювали й ночували в її шинку. Отож Чапля й унадився в шинок. І чим більше він пив із приятелями й чим більші компанії із собою водив, тим привітнішою до нього робилася шинкарка. І коли за літо Чапля завоював її симпатії, то виявилось, що свататися до Оксани вже не було рації: хутір поплав за борги прямисінько шинкарці в руки. І назвала вона той хутір Чаплі, на згадку про довгоносого невдачу, і віддала його своїй Оксані в придане, коди та одружувалася з молодим сотником...

— Он як воно, Вітько, було! — торохтів дорогою Федько. — Хутір пропав за цю любов, козака жінки вкрутили! А ми ж тільки дрова: рубали їй, і вкрутити нас, самокритично кажучи, нічого не коштувало! Ех, нещасливе наше село на кохання із самого початку.

— Уб'ю! — раптом стис Вітька кулаки.

— Кого? — повернувся до нього Федько. — Коли Галю, то дарма. Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Петро й води не носив,

і дров не рубав, а, бач, одразу ж у город! А ми кувалдами гепали. Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі й у двір заходити. Може, ще і вдасться його відігнати. Бо жінки, як казав дядько Гаврило, визнають того, хто їх укрутить.

— Я готовий! — сказав Вітька, засукуючи рукави. — Я йому покажу Галю! Він мене запам'ятає!

— Підожди, не гарячися, тут треба добре обміркувати. Можна Петра застукати в темному місці й...

— Я не злодій, щоб кидатися до нього вночі, — перебив його Вітька. — Якщо битися, то вдень і по-чесному. Що козак Чапля зробив своєму супернику-сотнику?

— А що б же? — здвигнув Федько плечима. — Не цілувався ж. На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

— Оце по-чесному й по-козацькому! — загорівся Вітька. — Я теж Петра викличу на герць.

— Тобто на дуель? — задумався Федько. — Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила. Оце буде по-благородному. А коли хочеш і зовсім бути благородним», то бери мене своїм секундантом.

— А зброя де?

— Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю в Пушкіна про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

От вам і все!

...А в автора опустили руки. Усе!

Автор чесно виконав свій обов'язок і, як умів, розповів про те, як перше кохання Віті Горобця привело його, Вітю Горобця, до першої і, думаємо, останньої дуелі.

Пора вставати, Вітю. Твій час настав.

А ти все ще спиш із гарячим піском на животі, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років.

Ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і...

І сниться тобі похоронна процесія, і духовий колгоспний оркестр, спалахуючи проти сонця міддю, грає траурний марш... Усе село проводить тебе, Вітя Горобець, в останню твою путь!

Плаче за труною Галя, побивається: ой, на кого ж ти, мовляв, мене покидаєш?..

«Не знаю», — гірко думає Вітя й кріпиться з останніх сил, щоб і собі не розплакатися. Не гоже покійнику на своїх похоронах плакати.

Усі плачуть... Федя плаче й навіть Грицько Причепя на даному етапі рукавом сльози витирає.

А голова колгоспу, схилившись над тобою, сумно каже:

— Шановний товаришу Горобець! Радимо вам спати спокійно й вивчати в сні класиків! І тебе опускають у яму.

— Н-не-е хо-о-очу-у-у!!! — зненацька кричиш ти.

— То вставай, як не хочеш! Чого ти репетуєш, як тітка Марфа, коли в неї гроші на базарі витягли, — хтось каже голосом Федька Котигорошка. — А потім вона прийшла додому й знайшла гроші в себе під подушкою, у панчосі...

— Е-е... Г-га-а?! — Вітька закричав і схопився. — Що?

— Чого ти як самашедший кричиш? — Федько аж відскочив. — Уставай, пора вже...

— Що?.. Га?.. — важко дихав Вітька. — Мене вже вбили?

— Ще ні, — утішає Федько й, підтягнувши штани, оптимістично закінчує, — але можуть... У тебе все, як кажуть, ще попереду... отож протри очі й ходімо на поле бою. — Подумавши, радить: — Коли будеш через поріг переступати, високо піднімай ноги, щоб, бува, не спіткнувся... Є така прикмета: хто спіткнеться перед дуеллю, того неодмінно вгепують!

Вітька не хоче, щоб його вгепали, тому, високо піднімаючи ноги, старанно переступає через поріг і жмуриться від ласкавого вранішнього сонця.

— Який гарний ранок, — зітхає він.

— Як завжди перед смертю... — по-філософському каже Федько. — Трохи не забув... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вішай і йди з гордо піднятою головою. Коли раптом що... ну, вгепують тебе, усі будуть казати, що він ішов із гордо піднятою головою у свою останню, так сказати, путь!

І вони пішли. На поле бою.

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою, Федько Котигорошко, підтримуючи в пазусі самопал, котиться за ним слідом і важко зітхає. Вітька на ходу роздивляється село й теж зітхає. Гарне ж яке рідне село! Усе в яворах. А на левадах — верби. Сади вишневі, яблуневі всюди... Сорока десь безтурботно скрекоче, граки галасують... то там, то тут поважні, солідні лелеки на хатах стоять і гречно, з гідністю на світ білий дивляться... Надивляється Вітька, може, більше він і не побачить уже Великих Чапелъ?

Федько позад нього шморгає носом.

— Ти чого? — не обертаючись, питає Вітька.

— Жа-жалко... — пхикає Федько. — А раптом тебе вгепує Петько? Він такий, що на все здатний.

— Будь мужчиною, — радить Вітька. — Якщо й загину, так на полі бою, як і подобає справжнім мужчинам!

— Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці, — Федько витирає сльози й умить стає по-діловому зібраним. — Значить, так... Давай швидше, бо Петька ще подумає, що ми злякалися...

Друзі надають ходу.

— Ех, і буде ж зараз стрілянина! — Федько аж руки від задоволення потер, радий, що така важлива подія, як дуель, не обійдеться без його, Фединої, участі. — Недарма ж я всю ніч самопала готував! — Сплюває і авторитетно заявляє: — Баб-бахне, будь здоров! Або Петьку, або тобі добряче перепаде!.. Поживемо, як кажуть, побачимо.

Вітька без особливого ентузіазму додає:
— Поживемо — побачимо, кого бабахне.

Дуель

25 липня 1964 року. Сім годин ранку.

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі.

Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка й стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка. Цього разу агресії на їхні гнізда ніби ніхто не замишляє.

— Увага! — урочисто вигукує Федько й рвучко підсмикує штани. — Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петрові Білому зробить Вітька Горобець...

— Ти не заговорюйся! — перебиває Вітька свого секунданта. — Він для мене не суперник. Він просто нечесна людина, і все!

— Ще б пак! — закоплює Петро товсту рожеву губу й презирливо спльовує. — Наче я винуватий, що ти гепав кувалдою!

— Замовкни! — потрясає Вітька самопалом і від ненависті аж танцює. — Ти зараз одержиш усе, що хотів!..

— Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, — заспокоює старший секунданти. — Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

— Пішов ти к чорту зі своїм мирінням! — вигукує Вітька. — Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться від Галі!

— Ніколи у світі! — чвиркає Петро й береться руками в боки.

— Не забувай, що я перший стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

Секунданти роздали супротивникам по коробці сірників.

— Дуелянти-и-и!! — на високій ноті затяг Федько. — До бою приготуйтеся! Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить — і...

— Юрку! — звернувся Федько до Петрового секунданта. — Ану, відійди подаль від Петра, щоб, бува, і тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, і пішов у секунданти тому, що був винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було.

— Такий прудкий довго житиме, — похитав головою Федько.

— Стійте! — раптом закричав Петро й теж почав зеленіти. — А хіба ви на наспра-а-вді?.. Хі-хіба це не гра?

— А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? — пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. — Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..
— Вогонь! — крикнув Федько й, упавши на землю, обхопив голову руками.
Че-е-ерк!..

Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу. Ще секунда — спалахне запал і тоді...

Вітька звів голову, глянув на Петра й... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі куряви точнісінько так, як писав колись Лермонтов:

Гарун бежал быстрее лани,
Быстрее, чем заяц от орла,
Бежал он в страхе с поля брани...

— Боягуз! — застогнав Вітька й у ту ж секунду відчув, як його руку із силою рвонуло вгору... Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем ударив Вітьці в обличчя. Щось із силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний від пороху самопал лежав долі й усе ще димів. Гостро пахтіло порохом.

Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув — і до ніг випав почорнілий від пороху зуб...

— На кий чорт здалася така дуель? — здвигнув він плечима. — Усі повтікали, а я собі зуб вигатив.

— Уже? — схопився з піску Федько. — Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... ой-ой, який же ти чорнючий, як у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову й, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

- Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.
- Чому самопал розірвало? — накинувся Вітька на свого секунданта.
- Н-не знаю, — почервонів Федько. — Просто так...
- Не бреш! Ти насипав пороху більше, ніж треба.
- Ну, дві мірки всипав, — похнюпився Федько. — Я хотів, щоб ти переміг.

А воно...

— А воно так нечесно, — спльовував Вітька й порох, і кров. — Могло ж усі зуби повибивати.

— А де ж Петро? — озирнувся Федько. — Уже в раю?

— Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвалько заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

— Але ж ми бачили їх разом? — розгублено кліпав Федько.

— Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! — азартно доводив Вітька й відчував, що від цього йому трохи легшає.

— Вітько!!! — жахнувся Федько. — Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепя, котрий мав вуличне прізвисько Даний етап, і немилосердно свистів. Цього вже не було передбачено умовами дуелі.

— Федько!.. Бігом! Щоб твоєї й ноги тут не було!

— А ти?

— Мені однаково...

— Я теж не тікатиму. Це неблагородно...

Проте прожогом кинувся на другий край ставка, де були густі зарослі молодого вербняка.

— Сті-ій!!! — загаласував Причепка. — Стій, на даному етапі, бо стрілятиму!..

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька повільно побіг у протилежний бік, перечебився, упав. Доки він зводився, підбіг захеканий Причепка й схопив його за руку.

— Та не свистіть так дуже, — набурмосився Вітька, — бо мені аж у п'яти шпигає.

— Я ось тебе свисну по потилиці! — важко хекав Причепка. — Що це твориться?.. До чого ми... дожилися... на даному етапі?.. У Чаплях дуель. Заборонена ще при царю дуель! Из-за якогось... дівчиська... Два дурні, не досягнувши паспортного віку!..

— А ви не смійте згадувати Галю! — наїжачився Вітька. — З мене питайте, я головний зачинщик!

— Спитаємо, голубе, питаємо! — запевнив Причепка. — Подумати тільки! Вони стрілилися! І де? У Чаплях! У моїй дільниці, де навіть самогонників немає! Та це ж, на даному етапі, добре, що зубом відбувся. А коли б голову... відірвало? Як я мав би реагувати? На даному етапі? Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий наочний доказ? Дивіться, мовляв, до чого Причепка дослужився? За двадцять років! Бездоганної служби! У лавах міліції! На даному етапі!

— Ну, ведіть уже, чи що, — буркнув Вітька. — Бо мені набридло вже стояти... на даному етапі.

— Постоїш, не до молоді тебе конвоюватиму. Значить, так. Ти арештований. За користування забороненою дуелею. Мусиш іти рівно, на даному етапі. Крок уліво, крок управо — уважається втечею. У такому випадку я змушений буду застосувати зброю. Ясно? — і Причепка красномовно лягнув себе по кобурі.

— Ясно, — похнюпився Вітька.

— Кроком руш, дуелянт!..

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими шпугами, розчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку солому, присів, задоволено простягнувши ноги. Від пострілу, арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і що найгірше — настрій був пікудишний.

«Ось і скінчилося моє кохання, — з гіркотою думав Вітька. — Тепер запруть мене в тюрму — і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли й упустили... Петра Білого, Вітьчин суперник стояв і безпорадно кліпав очима, звикаючи до темряви.

— Що, і тебе спіймали? — озвався Вітька.

— Я сам прийшов.

— Ти ж і боягуз!.. Аж противно...

— Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель і стріляв ти...

— А чого ж ти погодився?

— Так я думав, що це гра якась.

— Було б не лізти до чужої дівчини.

— Та я Гальки й бачити не хочу!

— Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? — схопився Вітька із стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив?

— Полов...

— Що-що?

— Кажу, що полов кукурудзу, — витирив сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому й розреготався на весь сарай:

— Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

— А ти дрова рубав.

— Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! От Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не треба. І виполов?

— Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому». Ну, я й пішов.

— Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер...

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причепка. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

— Ну, як справи, дуелянти, на даному етапі? — весело запитав він, оглядаючи хлопців. — Я бачу, один уже сміється. Це добре. Хоча гріхи ваші тяжкі... Ну й спека сьогодні... Ху!.. Причепка розстебнув пояс із кобурою і поклав її біля стільця, потім скинув сорочку та повісив на цвях. Залишився в одній майці, полегшено зітхнув:

— У-уф-ф-ф! Аж легше стало. Ну й клята спека. А тут ще й ви, дуелянти. Розмордувало вас, на даному етапі, у таку спеку!

Причепка (у майці зовсім не схожий на грізного міліціонера) пошкріб волохаті груди, позіхнув, зручно вмовився на стільці.

— Ось що, шановні. Приконвоював я вас, на даному етапі, не для того, щоб у жмурки з вами в оцьому сараї гратися. Хоча й спека, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему «Що таке єсть заборонена зако-

ном дуель, що таке єсть кохання і що таке єсть дурні». Регламент, на даному етапі, дві години. Для виступу в дебатах — 15 хвилин. Заперечень не буде?

— Не буде, — пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причепка. — На виступ у дебатах можна вже записуватися?

— Грицьку Семеновичу? — пролунало знадвору. — Вас можна?

— Не дадуть, на даному етапі, і лекцію прочитати, — звівся Причепка. — А ви готуйтеся до бурних дебатів, — і вийшов, щільно причинивши за собою двері.

Вітька не уважно глянув услід Причепці й від несподіванки аж свиснув... Біля стільця лежав пояс із кобурою...

У Вітьки ростуть крила

Одним стрибком Вітька опинився біля стільця й тремтячими руками схопив кобуру.

— Значить, так, — звернувся він до посірілого Петра. — Я зараз прочитаю Причепці лекцію на тему «Що таке зброя і як нею користуються». Витягну револьвер, зводжу курок і стаю біля дверей. Причепка, нічого не підозрюючи, відкриває і...

— Стрільтимеш? — аж позеленів Петро й почав гикати: — И-ик!..

— Та слухай, боязлива твоя душа! Я вискакую і наставляю на Причепку револьвер: «Стій! Руки вгору!» Даний етап їх піднімає... Я йому кричу: «Кроком руш до сарая! Крок уліво, крок управо вважається втечею, і я змушений буду застосувати зброю...»

Петро тихо охнув і, немилосердно гикаючи, поповз до соломи й став поспішно зариватися.

— Ех, ти! — сплюнув Вітька й рішуче розстебнув кобуру.

І — відсахнувся. Якби з кобури із сичанням виповзла гадюка, Вітька так не розгубився б, як розгубився, побачивши в грізній кобурі грізного сержанта Причепки... кусень хліба та два помідори. Достиглі, соковиті помідори книші. Вітька нічого не міг утямити. Як? У кобурі кусень хліба з помідорами? Та що ж це, зрештою, — кобура для револьвера чи господарська сумка?

— Н-н-ну, що та-там? — з-під соломи озвався Петро. — И-и-ик!..

— Нічого, — спокійно озвався Вітька. — Револьвер, виявляється, дуже смачний, особливо з помідором. Петро недовіриливо виглянув із соломи.

— Вилазь уже, дам і тобі.

Вітька розділив порівну хліб, помідори й мовчки протягнув Петрові. Невдалі дуелянти в одну хвилину впоралися з хлібом, і Вітька лише сумно зітхнув:

— Шкода, що в нього така мала кобура.

Зненацька за глухою стіною сарая почувся сердитий крик Причепки й розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло.

Вітька здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причепка ввів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози й шморгав носом.

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причеп, — яких ти хотів, на даному етапі, виручити при допомозі підкопу! Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федько, на даному етапі, доведеться прочитати лекцію на тему «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих і як вони розцінюються згідно з кримінальним кодексом». Іч, який, сарай підкопувать!.. Я тебе підкопаю, на даному етапі!

— А нащо ж ви заперли Вітьку? — насупився Федько й на всяк випадок сховався за Вітьчину спину. — І прокопав би дірку, якби вас не понесло за сарай... Так, ніби іншого місця для цього немає...

— Ти мені ще будеш указувать? Куди мені бігати, на даному етапі? — посварився Причеп, і тут його погляд упав на розстебнуту кобуру. — Хлопці, хто лазив... до кобури?.. Де ви поділи...

— Ми ваш «револьвер» з'їли, — пирхнув Вітька. — Шкода, що мала кобура... На даному етапі.

— Отакої!.. — розгубився Причеп. — А що ж я обідатиму?

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сарая. На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюньчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися угору, упали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки.

— Ну й дурний же ти, ну й дуренький, Вітько! — не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. — Ой, та який же ти замурзаний, дуелянтику мій!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, умиєшся, дуренький Вітюньчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сарая. Причеп, Федько та Петро мовчки переглянулися.

— Лекція відміняється, — першим порушив мовчанку Причеп. — На даному етапі, прибув новий лектор... Федько встав і, повертаючись до Петра, сказав:

— Отаке воно життя!.. Хто за дівчатами не стріляє, той і не виграє... Ну, Петре, зроби, на даному етапі, дяді міліціонеру ручкою й біжи додому.

І, підсмикнувши штани, Федько покотився із сарая, не забувши прихопити із собою свою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь валун, підпер голову руками й зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щebetала йому, сміялася й хлопала на Вітьку чистою холодною водою.

Вітька радісно вмивався й відчував, як від тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною все ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невірні, але росли ті крила, від яких людина ставала крилатою.

- Галя називала Вітьку
 - орлом
 - сонцем
 - Жучком
 - вороном
- «Флегматичний, спокійний, добродушний і вайлуватий» — характеристики
 - Петра Білого
 - Вітьки Горобця
 - міліціонера Причепи
 - Федька Котигорошка
- Установіть відповідність.

Репліка	Герой твору
1 Ми ваш «револьвер» з'їли. Шкода, що мала кобура... На даному етапі.	А Галя Козачок
2 Для тебе... , на даному етапі, доведеться прочитати лекцію на тему «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих...»	Б Петро Білий
3 Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш йти додому». Ну, я й пішов.	В Вітька Горобець
4 Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.	Г міліціонер Причепи Д Федько Котигорошко

- Перечитайте діалог Вітьки з Галею на початку першого побачення. З чого видно, що впевненіше почувається Галя? Зачитайте рядки, у яких дівчина іронізує.
- Навіщо Вітька під час побачення зітхав? Чи зрозумів він, що це була помилка?
- Яке завдання Галя дала Вітьці? Чи повинна це робити дівчина під час першого побачення?
- Опишіть стан Вітьки й Федька, коли вони побачили Галю з Петром Білим? Що ви відчували в цей момент?
- Як учинив Вітька, коли побачив Галю з Петром? Що б ви зробили на його місці?
- Як вирішив помститися Вітька Петрові Білому? Чи розумно це?
- До кого виявляє симпатію Галя — до Вітьки чи Петра? Підтвердіть свою думку конкретним прикладом із твору.

- Якби вам довелося ілюструвати одну зі сцен повісті, то яку ви вибрали б? Чому саме цей епізод?
- Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки з Петром Білим і міліціонером Причепю.

- Прочитайте до кінця повість В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».
- Випишіть у робочий зошит фразеологізми, які є засобами творення комічного.

Частина друга. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Скільки буде двічі по два?

(...) Ручний годинник у Вітьки Горобця, звісно, ще не водився. Біжачи на побачення, він, за порадою Котигорошка, прихопив хатній будильник. І хоча він був дещо завеликий – кишень відстовбурчувалася, – але, як гаряче за певняв Котигорошко, це суцзя дрібниця. Головне, що Вітька завжди скаже точний час, коли про те раптом запитає Галя Козачок.

А поки що будильником користується сам Горобець: раз по раз заклопотано зиркає на нього. Сім годин... П'ятнадцять хвилин на восьму... Галі не видно. Невже не прийде? Але ж обіцяла. І начебто з радістю. Чи, може, тільки так здалося?.. Вітька все кружляє й кружляє між вербами. На ньому нові (сині в смужечку) штани й жовті рипучі черевики. Рукава білої сорочки попарубочому закачані по лікті. На голові – бокс (таки домучив клятий Левонтій!), білявий чубчик непокірно стовбурчиться.

Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Ну, звичайно, не смертельно, а так, у міру, щоб Вітька міг себе як слід показати. Приміром, сікається до дівчини злющій собака. Вітька відважно йде на того злюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку. Та Галю всі чаплівські собаки знають як облуплену, бо в кожний двір пошту розносять!

Горобець підбирає небезпеку більш серйозну. Хлопцеві так хочеться втнути щось героїчне, щось таке лицарське. Безперечно, на очах у дівчини. Щоб побачила, який він сміливий і відважний. От якби на леваду вискочив лев... о!.. Лев – підходящий об'єкт для Вітьчиного лицарства. Кинувся б тоді хлопець на царя звірів, мов той витязь у тигровій шкурі... Або на леваду вибігає чорна пантера. Або ведмідь, наприклад. Чи, на гірший випадок, снігова людина... А що?

За хвилину на мирній леваді клекотіли жахливі битви. На Галю зграями кидалися леви, підступно повзли чорні пантери, рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кощеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголові гідри; на беззахисну дівочу голову, до всього, обрушувалися урагани й тайфуни, під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідом, з ножами в зубах повзли ще й пірати!

Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках... Виносив трохи злякану, але цілу-цілісіньку.

– Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся й застиг. У вухах ще ревіло побоїще, перед очима маячили леви, тигри, пантери, кощеї, пірати, слони, і він ледве розгледів за ними Галю. Вона підходила до нього, струнка й висока, у білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

– Здрастуй, Галю, – опам'ятався нарешті хлопець.

— Пробач, я трішки затрималася. Заледве встигла рознести сьогоднішню пошту. Стільки листів і газет!..

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти.

— Кажуть, дощ буде... — нарешті видавив із себе хлопець і тут же покартав себе: «Теля! Не міг нічого кращого придумати. Теж мені бюро погоди. І квітів не здогадався принести. Осел! Справжнісінький осел!»

Дівчина ледь помітно посміхнулася, промовчала. З її тонких, рухливих пальців сипалися на біле плаття червоні пелюстки півоній...

Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?.. Щоправда, Галя — дівчина не з лякливих. Сам Причепка колись потиснув їй руку й подякував за відвагу. Він тоді їхав велосипедом мимо колгоспної ферми, звідти вискочив бугай Кордебалет. Бугай задрав хвоста, роги до землі і як зареве та навперейми... Звісно, Причепі нічого не лишилося, як тільки кинути велосипед і оперативно видряпатися на телефонний стовп. Правда, як він ухитрився без кігтів зафурчати аж до самих фарфорових чашечок, навіть сам начальник райміліції не знає.

Коли Галя з'явилася на вулиці, Причепка вже сидів на стовпі й так оглушливо свистів звідти, що аж дроти гули. А Кордебалет у відповідь люто ревів і все бив лобом у стовп, розгойдуючи його разом з Причепкою. Проте відважний мільйонер не здрейфив, а продовжував немилосердно свистіти, як він згодом казав, — «для підтримки порядку».

— Як тобі не соромно дяю на стовп заганяти! — з докором підійшла Галя до бугая. — Ану, геть звідси, бо дядя Причепка всі чашечки поскручує. Кому сказала?.. Як візьму хлудину, то знатимеш мене!..

На превеликий подив Причепки, Кордебалет скорився. Востаннє трахнув об стовп і понуро пішов до ферми, а його вигляд так і говорив: «Ех, завжди ці жінки лізуть не у свої справи».

Миттю зсунувшись на землю, Причепка обтрусився, сховав у нагрудну кишеню свисток, поправив кобуру, міцно потиснув Галі руку й сказав:

— Ось так повинно наше населення допомагати працівникам міліції у повсякденній роботі!

Отака була Галя.

А зараз їй ніяка небезпека не загрожувала. Навколо було мирно й буденно. Жінки вистелили на леваді полотно, галасували, ганяючи м'яча, діти, а над селом займалися вечірні дими. Пахло миром, вечоровим спокоєм, затишком. Сонце втомлено котилося до горизонту. Ні, не передбачалося небезпеки. Не везло Вітьці Горобцю, не везло...

— Вітю! — раптом озвалася дівчина тоненьким голоском. — А скільки буде двічі по два?

Вітька від здивування трохи не спіткнувся.

— Двічі по два? — кліпав білявими віями, і його голубі очі аж потемніли від подиву. — Та чотири. Чого це ти питаєш про це?

— Щоб почути твій голосок, — відповіла дівчина та й затулила сміхотливі вологі губи пламенючими півоніями...

«Казбек»

І тоді Вітька заговорив.

Заторохтів швидко, запально, гаряче, ковтаючи слова та стріляючи ними з кулеметною швидкістю...

З його уст так і сипалися десятки історій, одна однієї цікавіша, одна однієї неймовірніша. Змінювалися континенти й країни, острови й ріки, народи й епохи, звичаї та закони. Ганнібал і Македонський, Сагайдачний і Майн Рід, Галактика й середні віки, — усе змішалось й пливло перед спантеленою дівчиною. Вітька опускався в океанську глибину і знаходив там не одну, а цілих три зниклі Атлантиди, з океану шугав аж на Марс і зривав покривало таємничості з нього, не переводячи подиху, хапав сонце й миттю розбирав його по шматочках...

І все торохтів, торохтів, торохтів...

Але це — у думках. А вголос, як не силкувався, а все ще не міг нічого путнього видавити із себе.

Ішли вузькою звивистою вуличкою, що вела з левади в центр села до клубу. Вітька був радий, що вірний Федько таки роздобув для нього карбованця, і він тепер купить Галі квиток, як справжній мужчина.

А поки що хлопець елегантним жестом (принаймні так йому здалося) витяг із кишені коробку «Казбеку». Він не курив і терпіти не міг їдкою тютюнового диму. Але всезнаючий Федько авторитетно заявив, що всі закохані неодмінно смалють цигарку за цигаркою в усіх романах, повістях, кінофільмах, бо диміння — то ознака благородного хвилювання. Вітька Горобець змушений був погодитися й потягти в батька коробку «Казбеку».

Подавивши в собі огиду до тютюну, запалив цигарку, затагнувся і хрипло закашляв.

— Вітю! — здивувалась Галя. — Ти куриш?..

— Тягну, — відповів недбало й прикусив губи, бо кашель так і рвався з грудей.

— По-моєму, не ти її, а вона тебе тягне, — заперечливо похитала головою Галя.

Вітька знову затагнувся й забухикав ще дужче, а в горлі ніби пройшовся хто рашпілем.

«Як закохані цю гидоту смалють? — кусав губи, аби хоч трохи стримати кашель. — Якщо ще раз потягну, то, мабуть, упаду серед вулиці».

Та більше тягти не відважився. Тихцем за спиною викинув недокурену цигарку й сапнув свіжого повітря. Трохи полегшало.

Та не зробив після того й десяти кроків, як позаду почувся відчайдушний жіночий вереск:

— Рятуйте!!! Якесь трясця підпалалила!!!

Вітька сполошено оглянувся. Біля двору бігала язиката Пріська Деркач, прозвана в селі за довгий язик тиліхвоном, і, б'ючи об поли руками, щодуху лементувала:

— Пужар!.. Горю!.. Тушіть!..

А над сухим очеретяним тином вився голубий димок і вже вибивалися вгору червонясті язички.

Роздумувати було ніколи.

— Я — зараз! — крикнув Вітька до Галі й метнувся в Прісьчин двір. — Відро у вас є?.. Вода?..

— Пужар!.. Горю!.. Тушіть!.. — не чуючи й не бачачи нічого, галасувала Пріська.

— Відро, кажу, у вас є? — закричав Вітька. — Та не робіть, бабо, паніки, бо й хата згорить.

Доки знайшов відро та витяг з колодязя, над тином витанцьовувало полум'я. А на селі вже гудів гул, хряпали двері, дзенькали відра, і по сухих грудкуватих дорогах панічно торохтіли підводи.

— Пужар!.. Горю!.. Тушіть!.. — не змовкала Пріська, і її лемент долітав до найвіддаленіших закутків, будоражаючи все село.

Пожежу загасили швидко. Тину згоріло мало, щось метрів з півтора, а решту рятівники в поспіху розтягли й розкидали по вулиці й навіть ринули було валяти тин у Прісьчиної сусідки.

Коли все притухло й лемент ущух, а дядьки й тітки галасливо вмивалися біля колодязя, примчала пожежка. Дужі хлопці-молодці, аби не везти води назад, облили на всякий випадок Прісьчину хату й задоволені поїхали догравати в доміно.

Тільки тоді Галя розшукала в натовпі Вітьку.

— Ой, який же ти замузаний! — сплеснула руками. — І вуха в сажі, герою ти мій сміливий, орлику відважний! Ти, мов той лев, накинувся на вогонь.

«Ех, — тяжко думав хлопець, — раз трапилося показати себе, та й те, коли сам підпалив бабі Прісьці тин. Треба ж було кинути цигарку. Чого доброго, міг півсела з димом пустити»...

І везе ж ото людям!

Коли зайшли до клубу, докручувалася добра половина фільму. Довго в п'ятмі шукали вільного місця. Вітька, водячи Галю за руку, волів, щоб те місце не скоро віднайшлося. На екрані щось тріщало, ревла, стріляло й кричало, а Вітька все водив і водив за собою Галю, міцно стискаючи маленьку руку. Його штовхали: «Куди прешся на голови?!» А хлопець нічого не бачив і не чув, тягаючи за собою покірну дівчину, доки їх силоміць не посадили.

Аж тоді передихнув і глянув на екран. Безстрашний лицар, молодий і дужий, ефектним випадом шпаги проколював бородатого жахливого пірата. Потім він спустився в трюм і невдовзі виніс на палубу юну красуню принцесу, полонянку морських розбійників.

Ніжно голубіло море, тріпотіли білі паруси, поволеньки танув у голубизні пороховий дим. Навколо валялися порубані пірати, а юна принцеса ніжно обнімала за шию хороброго лицаря й дивилася на нього, як віруючий дивиться на божий лик: захоплено, віддано.

«І везе ж ото людям!.. — мучився Вітька, заздрячи кінолицарю. — А тут ні одного тобі пірата, немов крізь землю провалилися...»

Губи лицаря-визволителя жадібно потяглися до трепетних уст принцеси. Ось-ось вони мали злитися в довгому щасливому поцілунку. Галя соромливо опустила голову, ніяково зиркнула на екран з-під пухнастих вій: і хотілося дивитися, і соромилася...

Уся зала принишкла в очікуванні того поцілунку.

І раптом у Вітьчиній кишені голосно задеренчав будильник.

— Цить!.. — зашипів зняковілий хлопець і поспіхом стис спітнілою рукою кишеню, немов хотів заткнути будильнику невчасно розкритого рота. Але той, дригаючись у руці, усе деренчав і деренчав, ніби хто проколював його шпагою.

Поцілунок був зірваний. Натомість, певно від голосного деренькотіння на екрані заворушився один з недобитих розбійників...

У залі знявся репет обурення:

— Хто там дзвонить?!

— Заткніть йому горлянку, бо всі пірати повстають!!!

Будильник, розкрутивши всю пружину, нарешті стомлено затих із почуттям чесно виконаного обов'язку. Герої нарешті поцілувалися. Але ефект був уже не той, і враження було зіпсоване. Це відчули, очевидно, і самі герої, бо чомусь зробилися в'ялими й байдужими, а на екрані поспішно вискочив «Кінець».

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під ясными зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів. У серпневій темряві, теплій і лагідній, мільярди цих «невгамовних рицарів ночі» творили найсвітлішу симфонію літа. Невидимі музики були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалася від їхньої нестримної дзвінкої радості.

І сталося чудо: якийсь особливо меткий і голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, аби воно билосся не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна.

І Вітька застиг зачарований, трепетний і теж боявся дихнути й жмурився, боячись радісними блискучими очима стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не в його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя — найчарівніша дівчина у світі.

Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

— Я й не знала, що ти так гарно смієшся, — шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина на планеті Земля йде поруч з ним.

З луків пахли зів'ялі, звечора скошені трави, з полів тягло запахом хліба й стерні. Незчулися, як дійшли до ставка. На березі таємничо шуміли верби й осоки, сходяв червонястий мідний місяць, а другий плив у ставку. Десь скидалися сонні коропи й чути було, як крапала червоняста від місяця вода.

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазирає у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися у ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червонясті краплі... Незчувся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремливих, але відчайдушно покірних вогників-губ...

І здригнулася планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Усе відбулося так.

І ніч була збентежена, і планета не спала, і тополи стартували в небо, і рясний зорепад феєрверком вітає чистоту першого поцілунку.

Усе було саме так.

Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета й народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване та вражене:

— Xi-i! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом з нею й закохані. І відскочили одне від одного так стрімко й так рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра.

І від того стрибка враз зацікавили цвіркуни, а червонястий місяць, злетівши вгору, побілів з переляку, і все навколо засяяло-засвітилося білим дивом-видимом.

Кобри ніде не було, а метрів за десять від закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв і привітно й добродушно всміхався... Федько Котигорошко. У першу мить Вітька хотів було розкритися й кинутися на приятеля з кулаками та, глянувши на його безгрішну й сяючу посмішку, стримався.

— Ти чого тут? — сердито запитав. — Хто тебе просив?

— Та так, прогулююся, — відповів Федько з таким незалежним виглядом, немов тільки й робив, що гуляв ночами біля ставка. — Проходжу мимо, дай, думаю, подивлюся, як воно тут уночі: романтично чи прозаїчно?

Галя весело сміялася, а Вітька сердито супився й щось бурмотів собі під ніс швидко, запально.

— Ну чого ти белькочеш, як дідів Свиридів індик? — добродушно запитав його Федько. — Так, ніби мені не можна чудової літньої ночі провітритися біля ставка. Ще Гоголь сказав, що я не знаю української ночі...

Лише тепер Вітька побачив, що мирний і добродушний Федько мав незвичайний вигляд: за поясом у нього стирчала сокира, в одній руці він тримав вила-грійчата, а в другій — великий кухонний ніж.

— Федюшенько, ну куди це ти так екіпірувався? — сплеснула Галя руками, і луна ляснула над ставом. — Чи не пірати часом замишляють набіг на Великі Чаплі?

— Кажу, прогулююся, — неохоче почав Федько, але не стримався й випалив: — О восьмій вечора передавали по радіо, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати. Вам ясно ситуацію?

— Так де ж та Одеса, а де Чаплі? — засміялася Галя. — Тисяча кілометрів.

— Еге, — недовіркою відповів Федько. — Говори, теревень! Хто знає, що стукне звіряці в голову. Візьме та й прибіжить у Великі Чаплі, злючий і голоднючий, а вас тут безвідповідально носить ногами біля ставка — не вчуєте, як і лев з'явиться. Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

З цими словами Федько всівся під вербою.

Удруге поцілувати Галю Вітька вже не відважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева.

Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село.

Дарунок

— На даному етапі, ви вже навіть поцілувалися, а ти досі не підніс їй жодного дарунка, — з докором похитав головою Федько Котигорошко. — Ну, куди ж воно годиться, га?

— Що ж я повинен їй дарувати? — з подивом запитав Горобець.

— Купи з півкілограма цукерок, — мрійливо облизав губи Котигорошко. — Тільки не подушечок чи барбарису, а тих, що сорок копійок сто грам. Або пе-

чива чи плиточку шоколаду «Оленка». Словом, на даному етапі, ласощів треба піднести. Щоб любов укріпити. — І щиросердно додав: — Не скупий, як Кіндрат Печериця, його за це й жінка з хати вигнала. Дівчата дуже люблять, коли їх пригощають. Хоч і утратно, а що вдієш? Усі закохані так роблять, не ти перший, не ти останній.

— А де я грошей візьму? — скривився Вітька.

Приятелі зітхали. Усе гроші та гроші. І коли вже без них можна буде обійтись? І раптом Котигорошко, щось пригадавши, ляснув себе по лобі:

— Дурень я! Забув!.. Зараз я дістану тобі дарунок. І солодкий, і дешевий.

У діда Свирида поспіли сливи.

У того самого діда Свирида, котрого в селі дражнили Кісточкою. Бо не міг старий спокійно дивитися, як пропадають сливові чи вишневі кісточки. Де, бувало, не знайде кісточку, — обов'язково, кречучи й лаючись, підбере й у кисет сховає. А, не дай Боже, побачить, як хто їсть фрукти й викидає кісточку, то й зовсім розкритичиться.

— Що це ти, бісів сину, кісточка де попало жбурляєш?! Га?.. Думаєш, кісточці не болить, що ти її кинув? Ти ж її, шалапуте, на смерть прирікаєш! А з неї деревина отакенна виросте, годуватиме тебе, непутящого, плодами. Дай сюди, кажу, кісточку!..

— От чудило! — казали про діда. — На кісточках звихнувся!

А дід, знай, ходить по городу та довбє пальцем ямки та втикує туди принесені кісточки. І стільки їх навтикає восени, що весною увесь город від пагінців — як зелена щітка. А коли вони підростали, старий бігав по селу, хапав за поли першого стрічного й блавав:

— Зробіть ласку, візьміть хоч один пагінець! Прошу вже вас, бо глушаться, дери його батько! Пропаде ж деревина ні за понюх тютюну. А ви пересадите, щепу зробіте, отакезна вам слива виросте. Вік потім не об'їстесь слив, дери його батько, коли я брешу!

Кращого садка, як у діда, не було.

Про сливи ж і говорити не доводиться...

Прийшов Федько Котигорошко й переліз через верболозний тин...

Сливи висіли густо, апетитно, ледве тримаючись на пожовтілих хвостиках. Були вони м'які, запашні й такі солодкі, що губи злипалися. Куди тому шоколаду до цих слив!

Це Федько затямив давно.

Узагалі Котигорошко був проти того, щоб лазити по чужих садках, але, по-перше, сливи були дуже солодкі, а по-друге, у Вітьки Горобця бракувало грошей на шоколад.

Федько вже напмагував їх півпазухи, як з хати вигулькнув дід Свирид:

— А куди ж ти ото сливи трясеш, шалапуте окаянний! А щоб тебе трясця трясла й не переставала! — І закричав на все село: — Лови його! Переймай! Хапай! Хоч кісточка мені поверни, дери його батько!..

Зрозуміло, що після такого репету Федько, незважаючи на свою вайлуватість і неповороткість, вилетів із садка, мов куля з рушниці. Під акомпанемент

крику: «Держи його!!! Лови його!!!» — понісся вулицею, не бачачи ні землі, ні неба, і на сусідній вулиці з усього розгону налетів на комірника Сидора Гуску.

— Носить тебе нечиста сила! — сердито вилаявся комірник, з трудом утримавшись на ногах після удару. — Щоб тебе, вітрогоне, за тридев'ять земель так несло!..

І раптом з комірникових штанів і пазухи так і сипонуло зерно!..

Федько, зопалу не розібравши в чім річ, заверещав не своїм голосом і хотів було тікати, аж де не візьмись — Грицько Причепка:

— Що за крик, на даному етапі?

А з переляканого комірника, мов з розірваного лантуха, усе сипалось і сипалось зерно. Ойкаючи, він хапався то за штани, то за пазуху, але зерно текло, як вода.

— Товаришу Котигорошко! — урочисто вигукнув Причепка. — Від імені радянської міліції дозвольте, на даному етапі, подякувати вам. Ви затримали крадія!

— Потім, потім з подякою, — скромно відмахнувся Федько й, підтримуючи руками пазуху з потовченими сливами, шмигнув у бокову вуличку.

Принишк у бур'яні, не дихаючи.

Народні прислів'я про кохання

У ніч на 25 серпня 1964 року доля Галі Козачок була вирішена. Хоча вранці дівчина, наче й не було нічого, з'явилася на пошті, а по обіді з товстою сумкою на боці вже снувала по вулицях і дворах і хоч була вона весела й привітна, доля її, повторюємо, була вирішена. Недарма Федько, обіклавшись книжками й зошитами, просидів усю ніч у сараї, багатозначно сказавши перед цим на Галину адресу: «Ну, постривай, ти в мене дострибаєшся!» На ранок генеральний план наступу на Галину незалежність і волю було вироблено в цілому, а за деталями Федько помчав до Вітьки Горобця.

Той ще мирно спав, і Федько стягнув його за ноги.

— Уставай, бо маю важливу справу, — термосив його за плечі. — Так можна все своє щастя проспати.

— Ми... — забурмотів Вітька й ледве розплющив очі. — Ну чого ти причепився до мене ні світ ні зоря? Знову в Одесі тигряку випустили?

— Слухай уважно, — по-змовницьки зашепотів Федько. — Я перечитав усі народні прислів'я про кохання і ось: «Любов сильніше смерті».

— Ну правильно, — позіхнув Вітька, тручи очі. — Тільки чого ти мене розбудив? Для чого мені твої прислів'я?

— А як же ти будеш любити Галю, не знаючи скарбів народної мудрості? — захвилювався Котигорошко. — От, приміром, стоятимеш із Галею і — зітхай. А зітхнеш — одразу ж і народну мудрість: «Хто кохає, той за тим і зітхає». Або погляне на тебе Галя, а ти їй знову народну перлину: «Як гляне — серце в'яне». Але це ще не все. Я таке вичитав у народній мудрості, що ти ахнеш і за голову візьмешся!

Вітька насторожився:

— Ну, що там ще?

Федько урочисто витер під носом, підсмикнув штани й випалив одним духом:

— Ти повинен з Галею одружуватися!

— Що ти сказав? — стрепенувся Вітька.

— Не я сказав, а народна мудрість, — поправив Федько. — Слухай уважно: «Коли любиш — так женись, а не любиш — відступись!»

Вітька був приголомшений, украй здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настовбурчився здивовано й вражено.

— Ого! — урешті вигукнув Горобець. — Виходить, я можу одружуватися?

— Не можеш, а зобов'язаний! — упевнено відповів Котигорошко. — Народна мудрість з цього приводу ясно говорить: любиш — женись, а не любиш — відступись. Що ж тут неясного? Як не любиш і не хочеш женитися, дай, мовляв, другому дорогу. Не сиди, як собака на сні: сам не гам і другому не дам.

— Я Галі нікому не віддам!

— Ну от! — розцвів Федько. — Ти її любиш — ти й мусиш на ній женитися. А то Галя хтозна-що про тебе подумає. Любить, навіть поцілував раз, а женитися не хоче. Ні, треба негайно брати хлібину й іти свататися.

Вітька увібрив голову в плечі й злякано глянув на Федька:

— А гарбузяки вони того... не піднесуть? У них уродили...

— Та що ж вони — дурні? — аж обурився Федько. — Можна подумати, що ми йдемо до них грошей позичати. Ти скажи, був я в тебе секундантом?

— Був.

— От. А сватом і сам Бог велів мені бути. Іншого виходу в тебе немає, хоч і вмири тут. З коханням не жартують, ще давні мудреці казали.

— Так я ж із Галею ще про це не говорив, — завагався було Вітька.

Але Федько швидко розвіяв його сумніви.

— Але ж ти її вже раз поцілував? Я навіть свідком був. І потім — у кіно водив. Хіба цього не досить? Потім, сват для чого, по-твоєму? І потім... Та що й говорити! Я так зроблю, що Галя й писнути не встигне, як буде засватана. О! А там уже, як голова колгоспу казав: хоч і буде каяття, та не буде вороття. Бо коли засватана, то хоч-не-хоч, а заміж іди. Народна мудрість з цього приводу ясно говорить: засватана — як продана!..

— Хай буде по-твоєму, — згодився Вітька.

— О, це інша річ! — повеселів Федько. — Чую голос справжнього чоловіки Великих Чапель. І доки ти не передумав, — біжу в сільмаг за хлібиною, потім ще раз перечитаю, що там свати про куницю співають, і...

І, не договоривши, Федько покурив до сільмагу, діючи по принципу: куй залізо, поки гаряче.

Турецький охотник

І сталося диво дивніше в чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня.

Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват з білою хлібиною в руках, купленою в сільмазі за двадцять дві копійки, та й став на порозі. О, скільки сватів отак перестояли, скільки гарбузів на дурничку переносили й скількома рупниками були перев'язані та скількома чарками призапрошені! Тож сміливіше, хлопче, не ти перший, не ти останній із славного-преславного племені сватів.

Починай, Федько, усе одно автор не має часу читати лекцію «Сватання і роль сватів в історії людства». Хай уже іншим разом, а ти починай!..

— Здрастуйте... — тріпнув Федько чорним чубчиком.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

— Здрастуйте, добрий чоловіче.

Гість відразу ж її поправив:

— А я вам не добрий чоловік.

— Ова!.. — сплеснула мати повними руками. — А хто ж ти, коли не добрий чоловік? Прямо не відаю, чи й до столу запрошувати.

— А-а, Федько! — відклала Галя книжку. — Проходь, чого ж ти стоїш, хати нам не засидиш.

— А я вам і не Федько, — насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. Проте до столу пройшов і зупинився, як укопаний. — Не Федько я...

— А хто ж ти такий? — Соломія Кіндратівна вдала, ніби не впізнає хлопця, котрого минулого літа застукала під грушею з повного пазухою речових доказів.

— Охотник я турецький, — буркнув Федько. — Так, ніби по мені не видно...

— О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! — похитала головою мати. — А я думаю, де ж я тебе раніше бачила?.. А воно в Турції. Правду кажуть, гора з горою не сходиться, а людина... То куди ж оце, охотничку, путі, тримаєте?

— За голубою кунницею йду!

— Ох ти ж, Боже мій! — охнула мати, опускаючись на лавку. — Невже ото з Турції аж у Чаплі за голубою кунницею?

— За нею, — кивнув Федько головою. — Я, значить, із землі турецької. Випала в нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриного сліду. От іду та й іду собі, сліду катма, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, охотник, — каже він, — поможи мені, бо не сплю, і не їм, і спокою не маю. Трапилася мені голуба кунниця — красна дівця. Пособи мені спіймати тую кунницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять кладів золота».

— Багатий, — прокоментувала Соломія Кіндратівна. — Та хоч би ж слово своє стримав. Бо й мідяка в нього потім не випросиш.

— Пішов я по сліду, — торохтів Федько, уходячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. — По всіх городах був, у Туреччині всі усюди виходив, усі царства облазив — ніде не видно голубої кунниці. — Федько розвів руками й тяжко зітхнув. — Немає, мов крізь землю вона провалилась! Дери його батько, як дід Свирид каже. Кажу князю: «Треба іншу кунницю шукати».

А князь і слухати не хоче. «Мені, — каже, — тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я, значить, удруге по сліду та й напав. У ваш двір слід мене привів, у вашій хаті голуба куниця сховалася. І кажу я вам: віддайте за нашого князя та вашу голубу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи.

— Вік живи — вік учись, — по хвилі озвалася Соломія Кіндратівна. — Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться.

— Та он же вона перед вами, — ткнув Федько пальцем в розгублену й зніжковілу Галю й на всякий випадок уточнив: — Дочка ваша.

Галя так знітилася, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі заздрять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати зі сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Що він язикатий — знала, але щоб так складно небилиці плести... А щоки горять... Ах, які капосні щоки, так і горять, горять... Ну й утнув же Федько!..

— То що ж ти відповіси, голуба кунице? — звернулася до неї мати. Запитувала серйозно, навіть суворо. Але Галя бачила в глибині її променистих очей, що пірнули в сітку зморщок, нестримний сміх. — Чому мовчиш? Було б раніше сліду не лишати, а тепер треба щось турецькому охотнику відповідати. Людина до нас аж із Турції йшла. Неблизький світ.

— Облиш свої витівки, Федько! — випалила дівчина й почервоніла так, що, здавалося, ще мить — і згорить на очах у турецького охотника.

— Гарні мені витівки! — аж обурився Федько. — Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є й за шістнадцять.

— У Турцію дорога далека, то білий хліб не завадить, — розсудила мати. — А що ж це ви, охотнику, забули сказати про вашого князя? Чи, може, він такий незугарний, що вам ім'я називати його ніяково? То ми йому од воріт поворіт.

— Та це Вітька Горобець! — відповів Федько. — Він, правда, не князь, але хлопець — о! То віддасте за нього свою куницю?

— Як вам, свате-охотнику, і сказати? — задумалася мати. — Не хочеться аж у Турцію свою дочку віддавати. Далеко дуже.

Федько заспокоїв:

— У вік техніки живе. Реактивні он літають.

— Квитки дорого, — стояла на своєму Соломія Кіндратівна. — І потім, шановний старосто, застукали ви нас зненацька. Тому вибачайте, але не можемо у вас білий хліб узяти й вас рушником пов'язати.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Усе й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш — так женись!..

Мати спершу ніби й погодилася.

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей насмішиш. А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж із Турції до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжить.

— Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, — вигукнув Федько. — Он дядько Стратулат п'ятнадцять років із своєю Стратулатихою жив, а й то сказала: «Забирай свої речі — і на всі чотири боки!» Дядько Стратулат забрав своє майно — два чемодани пляшок — і поніс у ларьок, щоб на квиток на автобус уторгувати.

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго із сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина... А вона вже куниця...

«Вітька + Галя»

Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

— Усе? — безнадійно перепитав Вітька й пересмикнув гострими плечима. — Та не тягни, Жучок!..

— На даному етапі — усе, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. Турки його гаком за ребро чіпляли. Або візьми...

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуся каже: півсвіту скаче, а пів — плаче. Що поробиш, ми потрапили в ту половину, що хникає. Але в нас не все ще втрачено. Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню, — і Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. — Пригощайся, іншого виходу в нас немає.

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж усю дорогу ламав над тим голову.

— І що?

— У світовій літературі, на жаль, не згадується про подібні випадки, — сумно зітхнув Федько. — В історії теж... В енциклопедії — мовчання. Але мені здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою ползували й гарненько подумали. Кажу тобі, не вішай носа. Наполеону під Ватерлоо, зрештою, і кабачків ніхто не давав.

Сват із молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величеський, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає.

— Еге! — раптом сказав Котигорошко, уважно розглядаючи явір. — Еге! — повторив він, мацаючи кору.

І з цими словами витяг із кишені складений ножичок.

— Ти що надумав? — стривожився Вітька.

— Те, що закохані роблять, — спокійно відповів Котигорошко й видряпав на корі «Вітька + Галя». — От, — задоволено мовив, упоравшись із своїм ділом. — Для історії. Так би мовити, для майбутніх поколінь. Хай читають. Хай заздять. А то тільки й знають: «Ромео + Джульєтта».

— Для чого ти псуєш дерево? — образився Вітька.

Але Федько діловито перебив:

— А ти хочеш ніякого сліду в історії не лишити? Ні, так не годиться. Хай усі знають: «Вітька + Галя». Хто після цього посміє до Галі підсокирюватися? Галі ми зайвий раз доведемо, що вона всього лише твій плюс і ніякого самостійного значення не має. «Вітька + Галя», або повість про перше кохання. От!

Федько, незважаючи на поразку, був явно не в міру балакучий, сповнений енергії. Він би й на небі написав оте «Вітька + Галя», та шкода, що не має підходящої драбини.

— Чого тобі сумувати? Сказано, «Вітька + Галя» — і ніде твоя куниця від тебе не дінеться! — А потім подумав і закінчив: — Як не будеш, звичайно, гав ловити!..

Гарячий пісок — ліки універсальні

І сниться Вітьці Горобцю дивний сон. Біжить куниця — голубі іскри розсипає.

Біжить степами, ярами, лісами, а він — за нею. А голубі іскри так і сиплються, і куниця аж спалахує дивним голубим сяйвом. А він — за нею.

День біжить...

Два біжить...

Три біжить...

І вже на десятий день здоганяє голубу куницю. Ось-ось схопить її... І тільки руки простягнув, а тут хтось як крикне:

— А куди ж ти ото руками?! Іч, який швидкий!..

— Я десятий день уже біжу! — кричить Вітька.

— А десять років ти б не хотів за куницею бігти?

— І побіжу! — уперто кричить Вітька. — Хоч і двадцять років! А позаду пихтять Федько та хникає:

— Вітько-о, я закохався...

Вітька застиг, як укопаний:

— І ти, Брут?.. І в кого?..

— Не знаю... — Федько задумливо гризе насіння гарбузове. — Ще не знаю в кого, але відчуваю, що закохався.

— Щось мені душно, — каже Вітька.

...Уві сні він так голосно кричав і так безладно розмахував руками, що зовсім сполошив матір.

— Мабуть, у нього гарячка, — швидко встановила діагноз. — І добігається ж, вітрогон!..

А ліки в матері були універсальні, од усіх хвороб гамузом, будь то біль у животі чи перше невдале сватання: гарячий пісок. Нагріла його швиденько, у торбинку засипала — і синові на живіт поклала, по доброті своїй не відаючи, що синові ще десять років бігти степами, бігти ярами, бігти лісами за голубою- голубою куницею...

Чи здохне він колись голубу куницю?.. Поживемо — побачимо. Усе можливо на білому світі, на даному етапі, то чого ж його носа вішати, як сказали б у подібному випадку Федько Котигорошко та Грицько Причепи.

Пісок, особливо коли він гарячий, — теж річ корисна.

Спи, Вітько, справжній мужчино Великих Чапель, спи з піском на животі, набирайся сил. І не сумуй. Мав рацію Федько: ти ж не Ромео. І твоя Джульєтта мирно спить у цю ніч і, мабуть, як і ти, з нетерпінням чекає, доки спливуть десять років. І вона буде прибігати у твої сні голубою куницею, швидкою, як вітер, і бентежною, як прекрасна казка.

1. Мільйонер Причепи мав звичку вживати словосполучення

- А** «доведеться прочитати лекцію»
- Б** «заборонена законом дуель»
- В** «на даному етапі»
- Г** «що таке підкоп»

2. Соломія Кіндратівна — мама

- А** Галі
- Б** Петра
- В** Вітьки
- Г** Федька

3. Установіть відповідність.

Назва глави	Подія
1 «Казбек»	А пожежа у дворі тітки Пріські
2 «І везе ж ото людям!»	Б перший поцілунок біля ставка
3 «Ой співали цвіркуни, заливалися...»	В робота з прислів'ями про кохання
4 «Турецький охотник»	Г дзвінок будильника під час кіносеансу
	Д спроба Вітьки засватати Галю Козачок

4. Якому герою (героїні) повісті ви найбільше симпатизуєте? Чому?
5. Які почуття ви переживали під час читання глави «Турецький охотник»? Чи шкода вам було Вітьку?
6. Доведіть, що Галина мама повела себе мудро й делікатно, коли Федько Котигорошко прийшов «за голубою кунцею».
7. Як, на вашу думку, складуться стосунки Вітьки й Галі в майбутньому?
8. Який момент у творі кульмінаційний? Перекажіть його.
9. Охарактеризуйте композицію повісті «Вітька + Галя...» (прокоментуйте принцип поділу на глави; визначте позасюжетні елементи, особливості сюжету).
10. Чого навчає повість В. Чемериса «Вітька + Галя...»?

11. Перекажіть епізод, що переданий другою ілюстрацією. Чому, на вашу думку, ми вибрали для ілюстрації саме цей момент повісті?
12. Складіть і запишіть по одній пораді героям повісті «Вітька + Галя...» (Галя, Вітька, Федько й Петро), щоб легше було виходити із складних і незручних життєвих ситуацій.

1. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Які проблеми дорослішання В. Чемерис порушив у повісті «Вітька + Галя»?» (1 с.).
2. Підготуйте буктрейлер до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Амфібрахій — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Анапест — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антитеза — зіставлення протилежних явищ, понять, характерів для посилення враження.

Громадянська лірика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Гумор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.

Дактиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драматичний твір — літературний твір, побудований на основі вчинків персонажів та їхніх висловлювань, дія в якому показана в діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (або читачами) у теперішньому часі.

Драматург — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

Дума — народний віршований епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Епос — оповідна поезія, зароджена в давні часи як форма зображення важливих подій історії, життя народу, героїчних учинків персонажів. Епос узагальнює історичний досвід народу в яскравих художніх образах, яким властиві масштабність, монументальність.

Імпровізація — процес одночасного складання і виконання якогось твору.

Інтимна лірика — вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями.

Іронія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення).

Історична повість — поема, у якій зображено героїчні постаті й події минулого.

Історичні пісні — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Кобзарі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, творці й виконавці історичних пісень і дум, які супроводжували спів грою на кобзі, бандурі чи лірі.

Комедія — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображається смішне, висміюються негативні явища, риси вдачі людей.

Конфлікт — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосні із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи.

Періоди — різноскладові рядки думи, об'єднані найчастіше дієслівною римою.

Переклад — текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови іншою з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей, без імпровізації.

Переспів — вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

П'єса — узагальнена назва драматичних творів; твір, призначений для постановки на сцені.

Піріхій — стопа з двома ненаголошеними складами.

Поетика — вивчення художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови, або композиції, художніх засобів, віршування тощо.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі стосовно умов і часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

Репліка — висловлювання персонажа.

Ретардація — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

Речитатів — протяжне мелодійне проказування під супровід кобзи, бандури, ліри.

Ріма — співзвучне закінчення рядків.

Сатіра — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ.

Стонб — повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад і один або два ненаголошені.

Трон — це слово чи вислів, ужиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

Турбада — мовний період думи обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

Трагедія — драматичний твір, який побудований на гострому, непримиренному конфлікті особистості, що прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя; герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднуються риси комедії і трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Філософська лірика — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття, життя й смерті, розвитку суспільства, природи тощо.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність; без художнього вимислу не існують історичний роман, повість, оповідання, драма, поема.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

ЗМІСТ

ВСТУП

Художня література як одна з форм духовної діяльності людини 3

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Українські історичні пісні	7
<i>Теорія літератури. Історичні пісні</i>	7
Зажурилась Україна	8
Та, ой, як крикнув же козак Сірко	9
Легендарний Морозенко	10
Ой Морозе, Морозенку	11
Славетний Максим Залізняк	12
Максим козак Залізняк	13
Гетьман Богдан Хмельницький	15
Чи не той то хміль	15
Славний лицар України	16
За Сибіром сонце сходить	17
Пісні Марусі Чурай	18
Ой не ходи, Грицю	19
Засвіт встали козаченьки	20
Віють вітри, віють буйні	21
Українські народні думи	24
<i>Теорія літератури. Дума</i>	26
Маруся Богуславка – легендарна героїня	27
Маруся Богуславка	28

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Тарас ШЕВЧЕНКО	32
Думи мої, думи мої...	35
«Думи мої, думи мої...»	35
Цикл «В казематі»	36
«Мені однаково, чи буду...»	37
«Ой три шляхи широкії...»	37
<i>Теорія літератури. Види й жанри лірики</i>	39

Леся УКРАЇНКА	41
Мотив ліричного твору	42
Давня весна	43
«Хотіла б я піснею стати...»	44
Митець і суспільство	46
Давня казка	46
Володимир СОСЮРА	60
Тернистий шлях вірша «Любіть Україну!»	61
Любіть Україну!	62
<i>Теорія літератури.</i> Громадянська лірика	63
Краса людської душі й природи	64
Васильки	65
Осінь	65
<i>Теорія літератури.</i> Інтимна й пейзажна лірика	66
Василь ГОЛОБОРОДЬКО	68
З дитинства: дощ	68
<i>Теорія літератури.</i> Вільний вірш	69
Рідна мова	70
Наша мова	70
Теплі слова	70
Володимир ПІДПАЛИЙ	72
Бережливе ставлення до природи	72
«...Бачиш: між трав зелених...»	73
Зимовий етюд	73
Із сучасної української поезії (кінець ХХ – початку ХХІ ст.)	75
Василь ГЕРАСИМ'ЮК	75
Танець із глибини віків	75
Чоловічий танець	76
Іван МАЛКОВИЧ	77
Із янголом на плечі	78
З нічних молитов	79
Анатолій МОЙСІЄНКО	80
«Жовтень жовті жолуді...»	80
Ігор ПАВЛЮК	81
Дівчинка	82

Галина КИРПА	82
Мій ангел такий маленький...	83
Коли до вас темної ночі...	83

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

Іван КАРПЕНКО-КАРИЙ	84
«Театр корифеїв»	85
Сто тисяч (<i>Скорочено</i>)	85
<i>Теорія літератури. Драматичний твір</i>	93

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Михайло КОЦЮБІНСЬКИЙ	111
Від прологу... до епілогу	112
Дорогою ціною (<i>Скорочено</i>)	112
Олександр ДОВЖЕНКО	134
Ніч перед боєм (<i>Скорочено</i>)	135
Ніна БІЧУЯ	142
Шпага Славка Беркути (<i>Скорочено</i>)	143
Володимир ДРОЗД	177
Білий кінь Шептало	177
Юрій ВИННИЧУК	187
Місце для дракона (<i>Скорочено</i>)	187

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР

Валентин ЧЕМЕРИС	208
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (<i>Скорочено</i>)	208
Літературознавчий словник	251

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

